

**QARSHI MUHANDISLIK -
IQTISODIYOT INSTITUTI**

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal

2024 / 2

innoeconomic@qmii.uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy

<https://ojs.qmii.uz/index.php/ej>

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

2-jild
2-son
iyun, 2024

June 2024
Volume 2
Number 2

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Bosh muharrir:

O.SH.Bazarov, texnika fanlari nomzodi, dotsent
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti rektori

Bosh muharrir o'rinbosari:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Mas'ul muharrir:

G.T.Samiyeva, PhD, dotsent
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Jurnal 1 yilda 4 marotaba elektron shaklda
jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy-amaliy elektron
jurnali - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil
10-martda 068055-raqam bilan ro'yxatga olingan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmatlar sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinikov Viktor Nikolaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor
(Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Samandarzoda Iskandar Hakim - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Dmitro Dema - iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Ukraina
milliy universiteti, Jitomir)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Abdurahmonov Qalandar Xodjaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik

Yusupov Ahmadbek Tadjievich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Pardaev Mamayunus Qarshiboevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Maxmudov Nosir Maxmudovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Nazarova Fatima Xakimovna - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Murtazaev Olim - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Ne'matovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Xamraeva Sayyora Nasimovna - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Salimov Baxtiyor Tadjievich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Rustamova Iroda Baxramjanovna - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Xurramov Azamat Fayzullaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Xayriddinov Azamat Botirovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Berdiev Abdumalik Hakimovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Fayzieva Shirin Shodmonovna - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Muxiddinov Xudoyor Suyunovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Omonov Rustam Farmonovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Egamberdieva Salima Raimberdievna - iqtisodiyot fanlari
nomzodi, dotsent.

Ravshanov Abdusalom Dusiyorovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Qurbonov Alisher Boboqulovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Tursunov Imomnazar Egamberdievich - iqtisodiyot fanlari
nomzodi, dotsent.

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich - iqtisodiyot fanlari falsafa doktori,
dotsent.

Erkaeva Gulbahor Panjievna - iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Aminov Fazlitdin Baxadirovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Ochilova Nargiza Akramovna - iqtisodiyot fanlari falsafa doktori,
Panjiev Samijon Aliqulovich - pedagogika fanlari falsafa doktori,
dotsent.

Инновационная экономика

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Учредитель:

Каршинский инженерно-экономический институт

Главный редактор:

О.Ш.Базаров, кандидат технических наук, доцент,
ректор Каршинского инженерно-экономического
института

Заместитель редактора:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук,
профессор, Каршинский инженерно-
экономический институт

Ответственный редактор:

Г.Т.Самиева, PhD, доцент
Каршинский инженерно-экономический институт

Технический редактор:

Ф.Ф.Хаккулов
Каршинский инженерно-экономический институт

Журнал издается 4 раза в год в электронном виде
через официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, 225.

Тел.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Научно-практический электронный
журнал «**Инновационная экономика**»
зарегистрирован Агентством информации и
массовых коммуникаций при Администрации
Президента Республики Узбекистан 10 марта 2023
года за номером 068055.

Статьи публикуются в журнале на основе следующих рубрик:

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика региона и отрасли
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчиников Виктор Николаевич - доктор экономических наук,
профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - доктор экономических наук,
профессор (Белорусский национальный технический университет)

Шевченко Игорь Викторович - доктор экономических наук, профессор
(Кубанский государственный университет, Россия)

Кусаинов Халел Хаймуллаевич - доктор экономических наук,
профессор (Казахстанский государственный технологический
университет)

Самандарзода Искандар Ҳаким - доктор экономических
наук, профессор (Таджикистанский аграрный университет им.
Ш.Шотемура)

Дмитрий Дема - доктор экономических наук, профессор (Национальный
университет Украины, г. Житомир)

Члены Совета редколлегии:

Абдурахмонов Қаландар Ходжаевич - доктор экономических наук,
профессор, академик

Гулямов Саидахрор Саидахмедович - доктор экономических наук,
профессор, академик

Юсупов Аҳмадбек Таджиевич - доктор экономических наук,
профессор

Пардаев Мамаюнус Қаршибоевич - доктор экономических наук,
профессор

Вахабов Абдурахим Васикович - доктор экономических наук,
профессор

Махмудов Носир Махмудович - доктор экономических наук,
профессор

Назарова Фатима Хакимовна - доктор экономических наук, профессор

Муртазаев Олим - доктор экономических наук, профессор

Наврўз-зода Бахтиёр Неъматович - доктор экономических наук,
профессор

Хатамов Очилди Қурбонович - доктор экономических наук, профессор

Хамраева Сайёра Насимовна - доктор экономических наук, профессор

Салимов Бахтиёр Таджиевич - доктор экономических наук, профессор.

Рустамова Ирода Бахрамжановна - доктор экономических наук,
профессор.

Хуррамов Азамат Файзуллаевич - доктор экономических наук,
профессор.

Хайриддинов Азамат Ботирович - кандидат экономических наук,
доцент.

Бердиев Абдумалик Ҳакимович - кандидат экономических наук,
доцент.

Файзиева Шириш Шодмоновна - кандидат экономических наук,
доцент.

Муриддинов Худоёр Сунонович - доктор экономических наук,
профессор.

Омонов Рустам Фармонович - кандидат экономических наук, доцент.

Эгамбердиева Салима Раимбердиевна - кандидат экономических
наук, доцент.

Равшанов Абдисалом Дусиёрович - кандидат экономических наук,
доцент.

Қурбонов Алишер Бобоқулович - кандидат экономических наук,
доцент.

Турсунов Имомназар Эгамбердиевич - кандидат экономических
наук, доцент.

Алиқулов Азамат Туйғунович - кандидат экономических наук,
доцент.

Эркаева Гулбаҳор Панжиевна - кандидат экономических наук,
доцент.

Аминов Фазлитдин Бахадирович - кандидат экономических наук,
доцент.

Очилова Наргиза Акрамовна - кандидат экономических наук

Панжиев Самижон Алиқулович - PhD, доцент.

Mundarija

Nazariya va metodologiya	8
So'roq-buyruq gaplarning lingvomadaniy dinamikasini tadqiq qilish	9
<i>Ochilova, Habiba Akramovna</i>	
Muloqotidagi so'z birikmalarining asosiy tasnifi va turlari	13
<i>Pardayeva, Mahliyo G'ayrat qizi</i>	
Raqamli iqtisodiyot	17
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari	18
<i>Xamrayeva, Sayyora Nasimovna, Ravshanova, Nigora Ulugbek qizi</i>	
Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti	28
Postsovet rossiyasida foydalanilmayotgan va talab qilinmagan qishloq xo'jaligi yerlari muammosini hal qilish bo'yicha yer tuzish choralari	29
<i>Lipskiy, Stanislav Anjeevich, Fatkulina, Anna Vasilevna</i>	
Tabiiy resurs salohiyati hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining-asosiy omili sifatida	35
<i>Xo'janova, Gulshoda Otamurodovna</i>	
Mehnat bozorida samarali bandlikni ta'minlash muammolari	40
<i>Amonov, Navro'zxon Salohiddin o'g'li</i>	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik	48
Tadbirkorlikni rag'batlantirishning mintaqaviy xususiyatlari	49
<i>Fayziyeva, Shirin Shodmonovna</i>	
Inson kapitali iqtisodiyoti	57
FEK korxonalarini barqaror rivojlantirish: inson kapitalini boshqarish asosida biznes jarayonlarini modellashtirish ...	58
<i>Yevgeniy, Aleksandrovich Kuzmin, Guseva, Valentina Yevgeniyevna</i>	
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit	66
Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ichki audit va uni ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati	67
<i>Egamberdiyeva, Salima Rayimovna, Sotivoldiyeva, Maqsuda Abdumalik qizi, Xudoykulov, Said Abdisoxtovich</i>	
Moliya, kredit va investitsiya	76
Ijtimoiy sohada maqsadli jamg'armalar va ijtimoiy fondlar faoliyatini takomillashtirishning xorij tajribasi	77
<i>Samiyeva, Gulnoza Toxirovna</i>	
Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштириш таҳлили	84
<i>Фаррух Абраев</i>	
Xizmatlar sohasi	90
Ishbilarmonlik turizmining xususiyatlari va rivojlanishi	91
<i>Aminov, Fazliddin Baxodirovich</i>	

Содержание

Теория и методология	8
Изучение лингвокультурной динамики вопросительных-повышительных предложений	9
Очилова, Хабиба Акрамовна	
Основная классификация и виды словосочастий в общении	13
Пардаева, Махлиё Гайрат кизи	
Цифровая экономика	17
Вопросы развития цифровой экономики в Узбекистане	18
Хамраева, Сайёра Насимовна, Равшанова, Нигора Улугбек кизи	
Экономика региона и отрасли	28
Землеустроительные меры по решению проблемы неиспользуемых и невостребованных сельхозугодий в постсоветской России	29
Липски, Станислав Анджеевич, Фаткулина, Анна Васильевна	
Природоресурсное владение как главный фактор социально-экономического развития регионов	35
Ходжанова, Гульшода Отамуродовна	
Проблемы обеспечения эффективной занятости на рынке труда	40
Амонов, Наврузхон Салохиддин угли	
Малый бизнес и частное предпринимательство	48
Региональные особенности развития предпринимательства	49
Файзиева, Ширин Шодмоновна	
Экономика человеческого капитала	57
Устойчивое развитие предприятий тэк: моделирование бизнес-процессов управления человеческим капиталом	58
Евгений, Александрович Кузьмин, Гусева, Валентина Евгеньевна	
Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит	66
Роль и значение внутреннего аудита в деятельности субъектов бизнеса и повышение его эффективности	67
Эгамбердиева, Салима Райимовна, Сотиволдиева, Максуда Абдумалик кизи, Худойкулов, Саид Абдисохатович	
Финансы, кредит и инвестиции	76
Зарубежный опыт совершенствования деятельности целевых и социальных фондов в социальной сфере	77
Самиева, Гулноза Тохировна	
Анализ финансирования программ социально-экономического развития регионов из местных бюджетов	84
Фаррух Абраев	
Сфера услуг	90
Особенности и развитие делового туризма	91
Аминов, Фазлиддин Баходирович	

Contents

Theory and methodology	8
Exploring the linguo-cultural dynamics of interrogative-imperative sentences	9
<i>Ochilova, Khabiba Akramovna</i>	
Basic classification and types of word combinations in human communication	13
<i>Pardaeva, Makhliyo Gayrat kizi</i>	
Digital economy	17
Issues of developing the digital economy in Uzbekistan	18
<i>Xamraeva, Sayyora Nasimovna, Ravshanova, Nigora Ulugbek kizi</i>	
Economy of the region and industry	28
Land use planning measures to solve the problem of unused and unclaimed farmland in post-soviet Russia	29
<i>Lipski, Stanislav Andjeevich, Fatkulina, Anna Vasilevna</i>	
Natural resource ownership as a main factor of socio-economic development of regions	35
<i>Khojanova, Gulshoda Otamurodovna</i>	
Problems of providing efficient employment in the labor market	40
<i>Amonov, Navruzxon Salokhiddin ogli</i>	
Small business and private entrepreneurship	48
Regional features of entrepreneurship development	49
<i>Fayzieva, Shirin Shodmonovna</i>	
Economics of human capital	57
Sustainable development of fuel and energy enterprises: Modeling business processes of human capital management	58
<i>Evgeny, Aleksandrovich Kuzmin, Guseva, Valentina Evgenievna</i>	
Accounting, economic analysis and audit	66
The role and importance of internal audit in the activities of business entities and increasing its efficiency	67
<i>Egamberdieva, Salima Raimovna, Sotivoldieva, Maksuda Abdumalik kizi, Khudaykulov, Said Abdisokhatovich</i>	
Finance, credit and investment	76
Foreign experience in improving the activities of targeted and social funds in the social sphere	77
<i>Samieva, Gulnoza Tokhirovna</i>	
Analysis of financing of regional socio-economic development programs from local budgets	84
<i>Farrux Abraev</i>	
Service sector	90
Features and development of business tourism	91
<i>Aminov, Fazliddin Bakhodirovich</i>	

Theory and
methodology

Теория и
методология

Nazariya va
metodologiya

Exploring the linguo-cultural dynamics of interrogative-imperative sentences

Ochilova, Khabiba Akramovna

Изучение лингвокультурной динамики вопросительных-повышительных предложений

Очилова, Хабиба Акрамовна

So'roq-buyruq gaplarning lingvomadaniy dinamikasini tadqiq qilish

Ochilova, Habiba Akramovna

■ Received: June 6, 2024 ■ Revised: June 15, 2024 ■ Accepted: June 16, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Abstract: This study explores the linguo-cultural dimensions of interrogative and imperative sentences across different societies. Through an analysis of linguistic features and cultural norms, the study examines how interrogative sentences reflect attitudes towards communication styles, politeness strategies, and social hierarchy, while imperative sentences reveal cultural perspectives on authority, egalitarianism, and social cooperation. By recognizing and respecting these linguo-cultural nuances, individuals can enhance cross-cultural communication, fostering mutual understanding and strengthening interpersonal relationships in diverse cultural contexts. During the research, the ways of expression of interrogative-imperative sentences and the similarities and differences of these types of sentences are considered in comparative languages. Principally, the methods of expression of interrogative-imperative sentences found in textbooks, manuals and works of several Uzbek, Russian and English scholars are given with examples. In particular, some types of interrogative sentences found in the work of the American writer James Patterson, "When The Wind Blows", mainly the expression of interrogative-imperative sentences in a differential-contextual nature, have a scientific approach to the Russian and English translations, and pragmatic attention is focused in the research.

Keywords: Linguo-cultural aspect, interrogative sentences, imperative sentences, cultural norms, communication styles, politeness strategies, social hierarchy, authority, egalitarianism, cross-cultural communication.

Аннотация: В этом исследовании изучаются лингвокультурные аспекты вопросительных и повелительных предложений в разных обществах. Посредством анализа языковых особенностей и культурных норм исследование изучает, как вопросительные предложения отражают отношение к стилям общения, стратегиям вежливости и социальной иерархии, в то время как повелительные предложения раскрывают культурные взгляды на власть, эгалитаризм и социальное сотрудничество. Признавая и уважая эти лингвокультурные нюансы, люди могут улучшить межкультурное общение, способствуя взаимопониманию и укреплению межличностных отношений в различных культурных контекстах. В ходе исследования рассматриваются способы выражения вопросительно-

повелительных предложений, а также сходства и различия этих типов предложений в сопоставительных языках. В основном с примерами приводятся способы выражения вопросительно-повелительных предложений, встречающиеся в учебниках, пособиях и трудах ряда узбекских, российских и английских ученых. В частности, некоторые виды вопросительных предложений, встречающиеся в произведении американского писателя Джеймса Паттерсона «Когда дует ветер», преимущественно выражение вопросительно-повелительных предложений в дифференциально-контекстуальном характере, имеют научный подход к русскому и английскому языку. переводы, и в исследованиях уделяется прагматическое внимание.

Ключевые слова: Лингвокультурный аспект, вопросительные предложения, повелительные предложения, культурные нормы, стили общения, стратегии вежливости, социальная иерархия, авторитет, эгалитаризм, межкультурная коммуникация.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot turli jamiyatlarda so'roq va buyruq gaplarning lingvo-madaniy o'lchovlarini o'rganadi. Til xususiyatlari va madaniy me'yorlarni tahlil qilish orqali tadqiqot so'roq jumalari muloqot uslublari, xushmuomalalik strategiyalari va ijtimoiy ierarxiyaga munosabatni qanday aks ettirishini o'rganadi, buyruq gaplar esa hokimiyat, tenglik va ijtimoiy hamkorlikning madaniy istiqbollari ochib beradi. Ushbu lingvo-madaniy nuanslarni tan olish va hurmat qilish orqali shaxslar madaniyatlararo muloqotni kuchaytirishi, o'zaro tushunishni rivojlantirishi va turli madaniy kontekstlarda shaxslararo munosabatlarni mustahkamlashi mumkin. Tadqiqot davomida qiyosiy tillarda so'roq-buyruq gaplarning ifodalanish usullari va bu tipdagi gaplarning o'xshash va farqli tomonlari ko'rib chiqiladi. Asosan, bir qancha o'zbek, rus, ingliz olimlarining darslik, o'quv qo'llanmalari va asarlarida uchraydigan so'roq-buyruq gaplarning ifodalanish usullari misollar bilan keltirilgan. Xususan, amerikalik yozuvchi Jeysms Pattersonning "Shamol esganda" asarida uchraydigan so'roq gaplarning ayrim turlari, asosan, so'roq-imperativ gaplarning differensial-kontekstual xarakterdagi ifodasi rus va ingliz tillariga ilmiy yondashilgan. tarjimalar va tadqiqotda pragmatik e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Lingvo-madaniy jihat, so'roq gaplar, buyruq gaplar, madaniy me'yorlar, muloqot uslublari, xushmuomalalik strategiyalari, ijtimoiy ierarxiya, avtoritet, tenglik, madaniyatlararo muloqot.

INTRODUCTION

In the intricate tapestry of human language, interrogative and imperative sentences stand as pillars of communication, each carrying distinct linguistic and cultural nuances. These sentence types not only convey information but also reflect the social dynamics and norms embedded within a particular culture. Let us delve into the fascinating world of interrogative and imperative sentences, examining their linguistic features and cultural implications.

Interrogative Sentences: Inquiring Minds and Cultural Curiosity. Interrogative sentences, characterized by their interrogative mood, serve the primary function of eliciting information, seeking clarification, or expressing curiosity. Linguistically, they often feature question words such as who, what, when, where, why, and how. However, the structure and intonation of interrogative sentences vary significantly across cultures, reflecting cultural norms regarding politeness, hierarchy, and social interaction. Syntax, which is one of the largest sections of Uzbek language grammar, studies the interrelationship of words and sentences, the characteristics of phrases and clauses that make up sentences. Sentence expresses a certain idea and forms a part of speech. Through language and

speech, people express their thoughts, goals, and emotions. Thought can be expressed in different ways: thought can be expressed through simple or compound sentences, indicative, interrogative, command, exclamatory sentences, complete or incomplete sentences. No matter what the form of speech is, it reflects a certain purpose of a person, that is, sentences expressing emotion or interrogative meaning are not excluded. The main purpose of the sentence is manifested in three forms: information is given (indicative sentence), information is requested (interrogative sentence), invited, encouraged, ordered (command sentence).

Interrogative sentences express different meanings, feelings and the speaker's different attitude to reality.

RESEARCH METHODOLOGY

Under the topic of interrogative sentences, the structural and semantic features of interrogative-command sentences are comparatively analyzed, first of all, the characteristics of interrogative-command sentences in Uzbek language, that is, interrogative-command sentences express surprise, surprise, It is explained that it also expresses various emotions and feelings, doubt, suspicion, guess, idea, and the differences and similarities in its study in English, Russian

and Uzbek languages are explained.

DISCUSSION

In some cultures, such as Japan, indirect questions are preferred as a way to convey politeness and avoid imposing on others. For example, instead of asking directly, "Can you help me?" one might say, "I wonder if you could possibly assist me?" This indirectness softens the request, aligning with the cultural value of maintaining harmony and avoiding direct confrontation. During the research, the ways of expression of interrogative-imperative sentences and the similarities and differences of these types of sentences are considered in comparative languages. Principally, the methods of expression of interrogative-imperative sentences found in textbooks, manuals and works of several Uzbek, Russian and English scholars are given with examples. In particular, some types of interrogative sentences found in the work of the American writer James Patterson, "When The Wind Blows", mainly the expression of interrogative-imperative sentences in a differential-contextual nature, have a scientific approach to the Russian and English translations, and pragmatic attention is focused in the research.

Conversely, cultures like the United States often value directness and assertiveness in communication. Here, interrogative sentences tend to be straightforward, reflecting a culture that values clarity and efficiency in conveying information.

For instance,

"Could you pass the salt?" is a common way to make a request at the dinner table, reflecting a direct approach to seeking assistance.

Imperative Sentences: Asserting Authority and Cultural Expectations.

Imperative sentences, on the other hand, convey commands, requests, or instructions, often lacking a subject and featuring a verb in its base form. These sentences are inherently directive, reflecting the speaker's authority or social role. Similar to interrogative sentences, the cultural nuances embedded within imperative sentences shape how they are perceived and responded to. In cultures with strong hierarchical structures, such as South Korea, imperative sentences are often used to assert authority and maintain social order. Respect for authority figures is deeply ingrained, and imperative sentences are employed to communicate directives in a manner that upholds these hierarchical relationships. For example, a teacher might use imperative sentences to give instructions to students, reflecting the teacher's position of authority.

In more egalitarian societies like Sweden, imperative

sentences are used with caution, as they can be perceived as too direct or imposing. Instead, collaborative language strategies are often preferred, with requests framed as suggestions or invitations rather than commands. This reflects a cultural norm of valuing equality and consensus-building in social interactions.

Bridging Linguistic and Cultural Divides

While interrogative and imperative sentences may appear straightforward on the surface, their underlying linguistic and cultural dimensions reveal rich complexities. Understanding these nuances is crucial for effective cross-cultural communication, whether in personal interactions, business negotiations, or diplomatic relations. By recognizing the linguistic features and cultural norms associated with interrogative and imperative sentences, individuals can navigate diverse cultural landscapes with greater sensitivity and effectiveness. Whether asking questions or giving instructions, language serves as a bridge that connects individuals across linguistic and cultural divides, enriching human interaction and fostering mutual understanding.

Interrogative Sentences:

1. Direct vs. Indirect Approach:

**American English*:* [1]

"Could you please send me the report by Friday?"

**Japanese*:* "I was wondering if it would be possible for you to send me the report by Friday?"

2. Politeness and Social Hierarchy:

**Spanish (Spain)*:* "¿Podría usted pasarme el pan, por favor?" (Could you pass me the bread, please?)

**Russian*:* "Вы не могли бы мне помочь?"

(Could you possibly help me?)

3. Cultural Expectations in Question Formulation:

**Chinese*:* "你口什么要去那个地方?"

(Why do you want to go there?)

**Australian English*:* "What's the plan for the weekend, mate?"

Imperative Sentences:

1. Assertiveness and Authority:

**South Korean*:* "공부하십시오." [2].

(Study.)

**German*:* "Bitte setzen Sie sich."

(Please have a seat.)

2. Cultural Sensitivity and Egalitarianism:

**Swedish*:* "Kan du stänga fönstret?"

(Could you close the window?)

**Dutch*:* "Zou je alsjeblieft wat langzamer kunnen praten?"

(Could you please speak a bit slower?)

3. Requesting Assistance or Compliance:

**Arabic*:* "يا نعيم سا، كوجرا" (Please, listen to me.)

**Italian*:* "Passami il sale, per favore." (Pass me the salt, please.)

In each example, the choice of words, level of directness, and tone reflect the cultural norms and expectations surrounding communication within that particular cultural context. Understanding these nuances can greatly enhance cross-cultural communication and foster stronger interpersonal relationships.

CONCLUSION

In conclusion, interrogative and imperative sentences serve as linguistic windows into the rich tapestry of cultural norms, values, and social dynamics across different societies. The ways in which questions are framed and commands are conveyed reflect not only linguistic preferences but also deeply ingrained cultural expectations regarding politeness, hierarchy, and social interaction.

Interrogative sentences, whether direct or indirect, reveal cultural attitudes towards communication styles, politeness strategies, and social hierarchy. From the straightforward inquiries of American English to the nuanced indirectness of Japanese, each culture's approach to questioning reflects its unique blend of linguistic conventions and cultural values. Similarly, imperative sentences offer insights into cultural attitudes towards authority, egalitarianism, and social cooperation. Whether assertive commands reflecting hierarchical structures in South Korea or collaborative suggestions aligning with egalitarian values in Sweden, imperative sentences mirror the cultural norms guiding social interactions within a given society.

Understanding the linguo-cultural aspects of interrogative and imperative sentences is essential for effective cross-cultural communication. By recognizing and respecting these linguistic and cultural nuances, individuals can navigate diverse cultural landscapes with sensitivity, fostering mutual understanding and strengthening interpersonal relationships across linguistic and cultural divides. Ultimately, interrogative and imperative sentences serve as bridges that connect individuals and communities, transcending linguistic barriers and enriching human interaction in an increasingly globalized world.

Author details / Сведения об авторе / Muallif haqida

1. Ochilova, Khabiba Akramovna - Independent researcher of the Department of Linguistics of Karshi State University / Очилова, Хабиба Акрамовна - Независимый научный сотрудник кафедры языкознания

Каршинский государственный университет / Ochi-lova, Habiba Akramovna - Tilshunoslik kafedrası mustaqil tadqiqotchisi Qarshi davlat universiteti

■ ochilovahabiba827@mail.com

■ <https://orcid.org/0009-0000-9926-6121>

References:

- [1]. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- [2]. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2003). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication*. McGraw-Hill.
- [3]. House, J. (2011). *Translation as communication across languages and cultures*. Routledge.
- [4]. Holmes, J. (1995). *Women, men and politeness*. Routledge.
- [5]. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). *Pragmatic development in a second language*. John Benjamins Publishing.
- [6]. *Science and Innovation*. International Scientific Journal. ISSN: 2181-3337. 2022.
- [7]. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
- [8]. Ismoilova S., Xalilova G. (2022) RESEARCH ON THE ISSUE OF QUESTIONS IN LINGUISTICS. *Development and innovations in science* 1(1), 17-19.
- [9]. Barxudarov L.S., Shteling D.A. "Грамматика английского языка" М. 1963.
- [10]. Alimov Sh.S. *Chet tili o'qitish, o'rgatish va o'rganish xususida*. Uslubiy qo'llanma. Andijon 2020.
- [11]. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent, Fan va texnologiya, 2009.
- [12]. Фуломов А., Асқарова М. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. Синтаксис. Дарслик. –Т.: Ўқитувчи, 1987. –В.61-65. 2. Абдурахмонов Ф. *Олий ўқув юртлари учун дарслик*. Ўзбек тили грамматикаси. Синтаксис. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –В.11-14.
- [13]. Бердник Л.Ф. *Вопросительно-побудительные предложения в современном русском языке // Рус. яз. в шк.* 1989. № 2. С. 88-91.
- [14]. Есперсен О. *Философия грамматики*. М.: Наука, 1959 452 с.
- [15]. Abdurahmonov G'. *O'zbek tili grammatikasi*. –Т. "O'qituvchi". 1966
- [16]. Boboxonova L. *Ingliz tili stilistikasi*. Т. "O'qituvchi", 1995
- [17]. J. Patterson. *When the Wind Blows*. Headline Book Publishing. Copyright. 1998.

Basic classification and types of word combinations in human communication

Pardaeva, Makhliyo Gayrat kizi

Основная классификация и виды словосочетаний в общении

Пардаева, Махлиё Гайрат кизи

Muloqotidagi soʻz birikmalarining asosiy tasnifi va turlari

Pardayeva, Mahliyo Gʻayrat qizi

■ Received: June 11, 2024 ■ Revised: June 15, 2024 ■ Accepted: June 17, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Abstract: This scientific article sheds light on the use of the main types of word combinations in modern English and their contribution to the language with the help of various examples. Grammatical and semantic analysis of word combinations in various literary works was also conducted.

Key words: word combinations, substantive, lexical bundles, collocations, phrases, descriptive power, Idiom, expression, communication, fluency, enriching vocabulary

Аннотация: Данная научная статья с помощью различных примеров проливает свет на употребление основных типов словосочетаний в современном английском языке и их вклад в язык. Также был проведен грамматический и семантический анализ словосочетаний в различных литературных произведениях.

Ключевые слова: словосочетания, существительное, лексические группы, словосочетания, словосочетания, описательная сила, идиома, экспрессия, общение, беглость речи, обогащение словарного запаса

Annotatsiya: Bu ilmiy maqola soʻz birikmalarining asosiy turlarini hozirgi zamonaviy ingliz tilida qoʻllanishi va turli xil misollar yordamida tilga qoʻshadigan hissasi, oʻrnini yoritib beradi. Shuningdek, turli xil adabiy asarlarda soʻz birikmalarini grammatik va semantic tadqiq qilindi.

Tayanch soʻzlar: soʻz birikmalari, mazmun, lugʻaviy toʻplamlar, birikmalar, iboralar, tasvirlovchi kuch, Idioma, ifoda, aloqa, ravonlik, soʻz boyligini boyitish

INTRODUCTION

Word combinations play a pivotal role in enhancing the richness, clarity, and expressiveness of narrative texts. In literature, the strategic use of various types of word combinations can significantly influence the reader's perception and understanding of the story. This article delves into the fundamental classifications of word combinations,

specifically focusing on fixed, grammatical, and semantic combinations, and explores their contributions to narrative structure and meaning.

LITERATURE REVIEW

Word combinations classified specially into various types and when searching some information and making research

the best option to consolidate the theme with the help of different literatures. To gain a thorough understanding of the types and functions of word combinations (WC) in English, the following sources are highly valuable: Halliday, M. A. K., and Matthiessen, Christian M. I. M. *An Introduction to Functional Grammar*. Routledge, 2013. This book offers a comprehensive introduction to functional grammar, exploring how word combinations contribute to meaning in context. Carter, Ronald, and Simpson, Paul. **Language, Discourse and Literature: An Introductory Reader in Discourse Stylistics**. Routledge, 1989. Explores the interplay between language and literature, including how word combinations enhance literary texts.

RESEARCH METHODOLOGY

The article is written for the purpose of collecting all sources briefly and the most essential parts revealed through analyzing. During the researching period historical and analytical and theoretical ways played great role to make some effort in linguistic area.

ANALYSIS AND RESULTS

Word combinations (WC) play a crucial role in modern English, enhancing clarity, richness, and expressiveness in communication. They involve the pairing or grouping of words to convey specific meanings, create vivid imagery, or establish precise context. Understanding the types and functions of word combinations helps in grasping the nuances of the language and improves both comprehension and expression.

Types of Word Combinations

1. Collocations:

Collocations are pairs or groups of words that frequently occur together in a language. They sound natural to native speakers and often adhere to conventional usage patterns. (Examples: "make a decision," "strong coffee," "heavy rain.") Collocations can be aid in natural and fluent speech or writing, ensuring that expressions sound native-like and culturally appropriate.

2. Idiomatic Expressions:

Idiomatic expressions are phrases that meanings cannot be deduced from the literal meanings of the individual words. (Examples: "kick the bucket" (to die), "break the ice" (to initiate conversation).) Idioms enrich the language, making it more colorful and engaging. They also reflect cultural idioms and historical contexts.

3. Phrasal Verbs:

Phrasal verbs consist of a verb combined with a preposition

or an adverb (or both), creating a meaning different from the original verb. (Examples: "give up" (to quit), "look after" (to care for).) Phrasal verbs add dynamism to the language, providing versatile ways to express actions and states.

4. Compound Words

Compound words are formed by combining two or more words to create a new word with a specific meaning. (Examples: "toothbrush," "sunflower," "notebook.") Compounds expand vocabulary, allowing for precise and concise expression of complex ideas.

5. Fixed Expressions and Set Phrases:

These are phrases that are used in a fixed, conventional way, often becoming standardized in the language. Examples: "as a matter of fact," "at the end of the day," "by and large." They provide familiar frameworks for expression, aiding in clear and effective communication.

6. Lexical Bundles:

Lexical bundles are sequences of words that commonly appear together in specific contexts, especially in academic and professional writing. Examples: "in terms of," "on the other hand," "as a result of." Lexical bundles help in structuring discourse and conveying complex ideas coherently and cohesively.

Role of Word Combinations in Modern English

1. Enhanced Clarity and Precision:

- Word combinations allow speakers and writers to express ideas more clearly and precisely. For example, the collocation "fast food" conveys a specific type of food service that is quick and convenient.

2. Richness and Expressiveness:

- Idioms and phrasal verbs add richness and variety to the language, making communication more engaging and nuanced. They enable speakers to convey emotions, attitudes, and subtleties effectively.

3. Cultural and Contextual Relevance:

- Many word combinations carry cultural and contextual meanings that are significant within particular linguistic communities. Understanding these helps in better cultural literacy and context-sensitive communication.

4. Language Economy:

- Compound words and fixed expressions contribute to language economy by allowing complex ideas to be conveyed succinctly. This efficiency is particularly valuable in technical, academic, and professional settings.

5. Naturalness and Fluency:

- Using appropriate word combinations makes speech and writing sound natural and fluent. This is essential for non-native speakers aiming to achieve proficiency and for native speakers maintaining language integrity.

Word combinations are foundational to modern English, playing an integral role in enhancing communication. By

familiarizing themselves with various types of word combinations, individuals can improve their language skills, achieving greater clarity, expressiveness, and cultural competence.

"Exploring Word Combinations in Narrative Texts: Fixed, Grammatical, and Semantic Structures"

1. Fixed and Flexible Combinations:

- Fixed Combinations: These are idiomatic phrases or collocations that do not vary significantly in form, such as "fell in love" or "hard-earned money." Their meanings are often more than the sum of their parts and contribute to the thematic consistency in the text.

- Flexible Combinations: These involve words that can be recombined in various ways while maintaining grammatical correctness and meaning, like "city lights" and "bright lights". They allow for a diverse expression of similar concepts, reflecting the variability and richness of language in the novel.

2. Grammatical Combinations:

- Noun Phrases: These include combinations where a noun is the headword, often accompanied by adjectives or other nouns, such as "luxurious comfort" or "dreary poverty". They provide detailed descriptions that help build the novel's settings and character profiles.

- Verb Phrases: These are combinations centered around a verb, such as "seeks fortune" or "yearned for". They are crucial for depicting actions and movements within the plot.

- Prepositional Phrases: These combinations, like "in the city" or "with despair," establish relationships between different parts of the sentence, adding depth to the narrative structure.

3. Semantic Combinations:

- Synonym Combinations: Using words with similar meanings, such as "wealth and riches," emphasizes particular themes and character motivations.

- Antonym Combinations: Juxtaposing opposites, such as "hope and despair," highlights the conflicts and contrasts inherent in the characters' experiences and the narrative arc.

Substantive (Noun) Word Combination

A substantive or noun word combination (noun WC) refers to a phrase where the primary component is a noun, often accompanied by modifiers such as adjectives, other nouns, or prepositional phrases. These combinations function to provide more specific information about the noun, enhancing clarity and detail.

Types of Noun Word Combinations

1. Noun + Noun:

- Example: "coffee cup" (a cup for coffee)

- Usage: This type often signifies possession, purpose, or association.

2. Adjective + Noun:

- Example: "red apple"

- Usage: The adjective describes a quality of the noun.

3. Noun in the Genitive Case + Noun:

- Example: "teacher's book"

- Usage: Indicates possession or close relationship.

4. Noun + Prepositional Phrase:

- Example: "book on the table"

- Usage: The prepositional phrase specifies the location or another characteristic related to the noun.

CONCLUSION

In modern English, word combinations are essential for achieving clarity, richness, and fluency in communication. They encompass various types, including collocations, idiomatic expressions, phrasal verbs, compound words, fixed expressions, and lexical bundles, each contributing uniquely to the language. By understanding and effectively utilizing these combinations, speakers and writers can express ideas more precisely, engage more deeply with cultural nuances, and communicate in a more natural and coherent manner. This mastery not only enhances everyday interactions but also improves academic, professional, and creative expressions, underscoring the dynamic and multifaceted nature of the English language.

Author details / Сведения об авторе / Muallif haqida

1. **Pardaeva, Makhliyo Gayrat kizi** Teacher of the Department of Linguistics of Karshi State University / **Пардаева, Махлиё Гайрат кизи** - Преподаватель кафедры лингвистики Каршинский государственный университет / **Pardayeva, Mahliyo G'ayrat qizi** - Lingvistika kafedrası o'qituvchisi Qarshi davlat universiteti
 - pardayevamahliyo09@gmail.com
 - <https://orcid.org/0009-0008-6124-2616>

References:

- [1]. Pizer, Donald. *The Novels of Theodore Dreiser: A Critical Study*. University of Minnesota Press, 1976.
- [2]. Gerber, Philip L. *Theodore Dreiser Revisited*. Twayne Publishers, 1992.
- [3]. Halliday, M. A. K., and Matthiessen, Christian M. I. M. *An Introduction to Functional Grammar*. Routledge, 2013.
- [4]. Sinclair, John. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press, 1991.
- [5]. Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.
- [6]. Yule, George. *Pragmatics*. Oxford University Press, 1996.
- [7]. Adam Smith. An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. L dn.,
- [8]. Амосова Н.Н. Фразеология современного английского языка. М., 1998.

- [9]. Виноградов В.А. Методы типологии. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. М., 1973.
- [10]. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // А.А. Шахматов. Сборник статей и материалов. М., 1947.
- [11]. Виноградов В.В.. Лексикология и лексикография. М., Наука. 1977.
- [12]. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Изд. «Международные отношения», Москва, 1972.
- [13]. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Гос. Издво иностранных и национальных словарей, Москва, 1984.
- [14]. Ларин Б.А. Очерк по фразеологии. // Учен. зап. ЛГУ, №198. Филологические науки, вып. 24, 1956. 9. Телия В.Н. Что такое фразеология. Изд. Наука. Москва, 1966.
- [15]. Anna Jansone. Phraseological units with the elements referring to "life" or "death" in English and Russian. p.1 https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Jansone.pdf
- [16]. 11. Arnold, I. V. (1959). Lexicology of Modern English language (p. 351). Moscow: Publishing House of Literature in Foreign Language.
- [17]. Ginzburg, R. A. (1979). A course in Modern English Lexicology (p. 269). Moscow: Visshaya Shkola.

Рақамли
iqtisodiyot

Цифровая
ЭКОНОМИКА

Digital economy

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari

Xamrayeva, Sayyora Nasimovna, Ravshanova, Nigora Ulugbek qizi

Вопросы развития цифровой экономики в Узбекистане

Хамраева, Сайёра Насимовна, Равшанова, Нигора Улугбек кизи

Issues of developing the digital economy in Uzbekistan

Xamraeva, Sayyora Nasimovna, Ravshanova, Nigora Ulugbek kizi

■ Received: June 6, 2024 ■ Revised: June 9, 2024 ■ Accepted: June 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация. Ушбу мақоллада О'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlanishining huquqiy asoslariga oid muammolar asoslangan. Bugungi kun holatidagi raqamli iqtisodiyot dunyo mamlakatlarining ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishidagi muhim roli va ahamiyati, mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari yoritib berilgan. «Elektron hukumat» tizimini joriy etishda ta'sirchan muvofiqlashtiruv va yagona texnologik yondashuv asosida resurslarning oqilona foydalanilishiga olib kelishini hamda tadbirlarning samaradorligining oshishiga qaratildi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish va rivojlantirish, ish-bilarmonlik muhitini yaxshilash, iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tub islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan yo'nalishlar keltirib o'tilgan. Raqamli iqtisodiyot davrida huquqiy xavfsizlik darajasini baholash, iqtisodiyot tarmoqlarida chuqur tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirish, tovarlar va xizmatlarning sifatli bozorini shakllantirgan holda raqobatbardosh bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini jadallashtirishning ahamiyati yoritilgan.

Калит so'zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, elektron hukumat, tadbirkorlik subyektlari, naqd bo'lmagan elektron to'lovlar.

Аннотация. В данной статье обосновываются проблемы, связанные с правовой основой развития цифровой экономики в Узбекистане. Подчеркнута важная роль и значение цифровой экономики в социально-экономическом развитии стран мира сегодня, а также перспективы развития цифровой экономики в нашей стране. Внедрение системы «Электронное правительство» было ориентировано на эффективную координацию и рациональное использование ресурсов на основе единого технологического подхода, а также повышение эффективности деятельности. Были упомянуты направления, направленные на реализацию фундаментальных реформ по либерализации и развитию экономики, улучшению бизнес-среды, повышению конкурентоспособности отраслей экономики. Подчеркивается важность оценки уровня правовой безопасности в эпоху цифровой экономики, осуществления глубоких структурных изменений в отраслях экономики, ускорения процесса перехода к конкурентной рыночной экономике при формировании качественного рынка товаров и услуг.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная коммерция, электронное правительство, субъекты хозяйствования, безналичные электронные платежи.

Abstract. In this article, the problems related to the legal basis of the development of the digital economy in Uzbekistan are based. The important role and importance of the digital economy in the social and economic development of the countries of the world today, as well as the prospects for the development of the digital economy in our country, are highlighted. The implementation of the "Electronic Government" system was focused on effective coordination and the rational use of resources based on a single technological approach, as well as an increase in the efficiency of activities. The directions aimed at the implementation of fundamental reforms for the liberalization and development of the economy, improvement of the business environment, and the increase of the competitiveness of economic sectors have been mentioned. The importance of assessing the level of legal security in the era of digital economy, implementing deep structural changes in economic sectors, accelerating the process of transition to a competitive market economy while forming a high-quality market of goods and services is highlighted.

Key words: digital economy, e-commerce, e-government, business entities, non-cash electronic payments.

KIRISH

XXI asr boshi axborot inqilobi va iqtisodiyotning globallashtirish jarayonlariga asoslangan raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishini olib keldi. Hozirgi vaqtda bozor subyektlari faoliyatining asosiy va eng muhim omili biznes jarayonlari va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishdir. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya iqtisodiyotning barcha darajalari, tarmoqlari va tarmoqlariga ta'sir ko'rsatadi.

Raqamlashtirish tovarlar, xizmatlar va mehnat uchun yaratilgan bozorlarni, shuningdek, davlat sektorining ishlash tamoyillarini faollashtiradi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda iqtisodiyot faoliyatining eng muhim jihati tashqi global omillarni hisobga olishdir.

Jahon iqtisodiyotida raqamli iqtisodiyot sohasidagi liderlik uchun jiddiy raqabot ketmoqda va shu bilan birga aytish lozimki, alohida mamlakatlar uchun bunday rivojlanishdan orqada qolish mamlakat iqtisodiyotini salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish birinchi navbatda uning o'ziga xos xususiyatlarini va normativ-huquqiy asoslarini yaratish lozim bo'ladi. Raqamli iqtisodiyotning asosini uning strategiyasiga amal qilgan holda, raqamli iqtisodiyot asosiy ishlab chiqarish omili raqamli shakldagi ma'lumotlar bo'lgan, fuqarolar va jamiyatning sifatli va ishonchli ma'lumotlar olishga ehtiyojlarini hisobga olgan holda axborot makoni shakllantirishga, O'zbekiston Respublikasi axborot infratuzilmasini rivojlantirishga, milliy axborot-telekommunikasiya texnologiyalari yaratish va qo'llashga, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy sohalar uchun yangi raqamli texnologiyalar asosida shakllantirishga xizmat qiladigan xo'jalik yuritish faoliyatini ifodalaydi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 4-dekabrda "2016 — 2018 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 353-son qarori qabul qilindi. Ushbu

qarorda asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

elektron tijorat to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

kelgusida ushbu biznes-segmentda rivojlangan mamlakatlarga yaqinlashgan darajaga erishishni nazarda tutgan holda elektron tijorat sohasida tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

elektron tijorat infratuzilmasini, shu jumladan, telekommunikasiyalar tarmog'ini yanada rivojlantirish va modernizatsiyalash;

tovar aylanmasini, mahsulot ishlab chiqarish hajmlarini ko'paytirish, iste'mol bozori talabiga muvofiq ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish;

integratsiyalashtirilgan savdo va marketing platformalarini, internet-magazinlarni, yanada takomillashtirilgan to'lov tizimlarini, shuningdek elektron tijoratda logistika tizimini yaratish;

tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lidagi byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, xalqaro standartlarga yo'naltirgan holda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash;

elektron tijorat sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani o'rganish, tahlil qilish va qo'llash.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham raqamli iqtisodiyotning avfzalliklari hamda mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. Xususan, Xamraeva S. N. O'zbekistonda elektron tijorat va elektron savdoni rivojlantirish xususiyatlari [4], Добринин, А.П raqamli iqtisodiyot - texnologiyadan samarali foydalanishning turli yo'llari, uning ko'lami, Кешелова А.В tomonidan mamlakat iqtisodiyot xavfsizligini ta'minlashda raqamli iqtisodiyotning to'tgan o'rni va uning kamchiliklari, Маркова В.Д. tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda salohiyatli kadrlarni

yetishtirish muammolariga to'xtalib o'tishgan. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqish rossiyalik olimlar Шваб К, Шипов С kabi olimlar amalga oshirgan.

Raqamli iqtisodiyotni normativ tartibga solishning hozirgi holati raqamli iqtisodiyotni emas, an'anaviy iqtisodiyotni tartibga solishga tayanadi. Ularning qoidalari raqamli iqtisodiyotga nisbatan qo'llanishi mumkin bo'lgan (va qo'llanayotgan) ko'plab hujjatlar to'plami mavjud. Bunda raqamli iqtisodiyotni tartibga solish uchun maxsus yaratilgan va uning o'ziga xosliklarini aks ettiradigan alohida hujjatlar ham mavjud, lekin ularning soni ko'p emas va asosan, elektron hujjat aylanma va elektron savdoga taalluqli hisoblanadi.

An'anaviy iqtisodiyot va raqamli iqtisodiyot uchun normativ huquqiy tartibga solish umumiy manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 9-dekabrda "Elektron hukumat to'g'risida"gi O'RQ-395-son Qonuniga [1] asosan:

davlat organlari faoliyatining samaradorligini, tezkorligini va shaffofligini ta'minlash, ularning mas'uliyatini va ijro intizomini kuchaytirish, aholi va tadbirkorlik subyektlari bilan axborot almashishni ta'minlashning qo'shimcha mexanizmlarini yaratish;

ariza beruvchilar uchun mamlakatning butun hududida davlat organlari bilan o'zaro munosabatlarni elektron hukumat doirasida amalga oshirish bo'yicha imkoniyatlar yaratish;

o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalar doirasida davlat organlarining ma'lumotlar bazalarini, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalini va Elektron davlat xizmatlarining yagona reyestrini shakllantirish;

aholi va tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro munosabatlarni amalga oshirishda elektron hujjat aylanishi, davlat organlarining o'zaro hamkorligi va ularning ma'lumotlar bazalari o'rtasida axborot almashinuvi mexanizmlarini shakllantirish hisobiga davlat boshqaruvi tizimida «bir darcha» prinsipini joriy etish;

tadbirkorlik subyektlarini elektron hujjat aylanishidan foydalanishga, shu jumladan statistika hisobotini taqdim etish, bojxona rasmiylashtiruv, lisenziyalar, ruxsatnomalar, sertifikatlar berish jarayonlarida, shuningdek davlat organlaridan axborot olish jarayonlarida elektron hujjat aylanishidan foydalanishga o'tkazish;

tadbirkorlik subyektlarining elektron tijorat, Internet jahon axborot tarmog'i orqali mahsulotni sotish va xaridlarni amalga oshirish tizimlaridan foydalanishini, shuningdek kommunal xizmatlarni hisobga olishning, nazorat qilishning va ular uchun haq to'lashning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etishni kengaytirish;

naqd bo'lmagan elektron to'lovlar, davlat xaridlarini amalga oshirish, masofadan foydalanish tizimlarini va bank-moliya sohasidagi faoliyatning boshqa elektron shakllarini rivojlantirish.

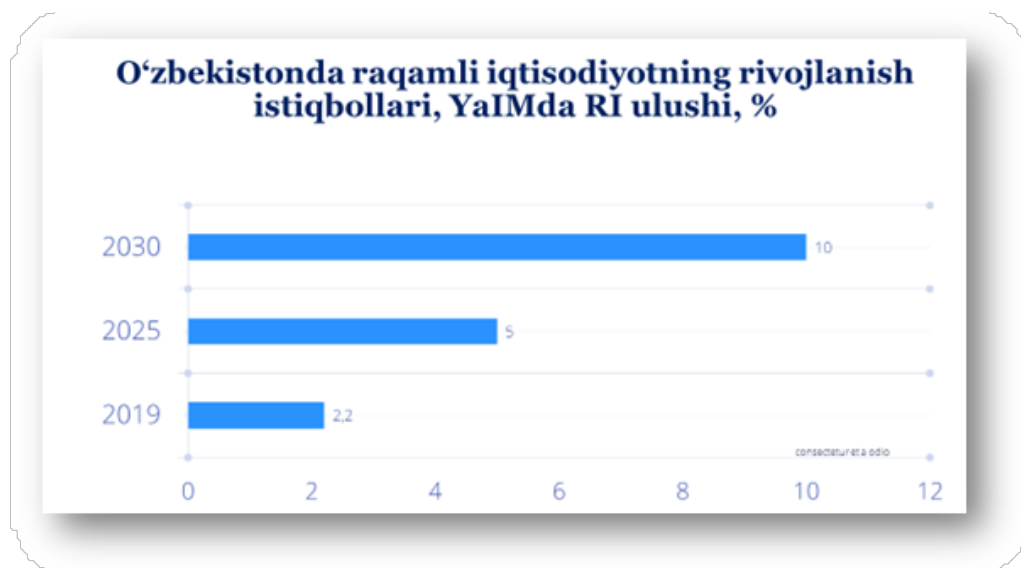
O'zbekiston Respublikasida savdo haqida qonunchilik va ularning qonun-qoidalari raqamli iqtisodiyotga nisbatan qo'llanishi mumkin bo'lgan (yoki qo'llanayotgan) boshqa hujjatlar namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3724-son qarori [2] bilan tijoratning to'laqonli bozorini yaratishga, tovarlar (xizmatlar) ishlab chiqaruvchi mahalliy korxonalarining tashqi bozorlarga chiqishiga birinchidan, elektron tijorat sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solishning amaldagi tizimi soha taraqqiyotining jadal sur'atlardagi o'zgarishlariga mos keltirish va o'z navbatida aholi keng qatlami va tadbirkorlik subyektlari uchun elektron tijoratdan foydalanish imkonini ta'minlash; ikkinchidan, mahalliy tadbirkorlik subyektlariga tashqi bozorlarda to'liq raqobatlashish, elektron tijorat orqali tovarlar (xizmatlar)ni eksport qilishning eskirgan byurokratik to'siqlarga barham berish; uchinchidan, elektron tijoratni rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish jarayoni lozim darajada yo'lga qo'yish, to'rtinchidan, mahalliy to'lov tizimlarining mashhur xorijiy analoglari bilan integratsiyasi, mamlakat tadbirkorlik subyektlarining elektron tijorat sohasidagi yetakchi xorijiy tashkilotlar bilan to'liq xalqaro hamkorlikda ishlashlariga, shuningdek, mahalliy bozorning eksport salohiyati va raqobatbardoshligiga ta'sir qilish; beshinchidan, elektron tijorat imkoniyatlari va afzalliklarini, jumladan, tovarlar (xizmatlar) uchun, ayniqsa, joylarda naqd pulsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish, bu esa xufyona iqtisodiyot hajmining oshishiga va davlat byudjetiga soliq tushumlarining kamayishining oldini oladi; oltinchidan, amaldagi soliqqa tortish tizimi elektron tijorat sohasidagi tadbirkorlik subyektlari, jumladan, axborot vositachilari faoliyatini kengaytirishni rag'batlantirish nazarda tutgan edi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni meyoriy tartibga solishning holati ilmiy hamjamiyat tomonidan tanqidiy baholanadi. Huquqiy tartibga solishning amaliyot ehtiyojlaridan yaqqol o'trda qolishi kuzatilmoqda, bunda vaqt bo'yicha ortda qolish tobora ortib bormoqda. Shu sababi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3832-son qarori [3] bilan iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirish borasida davlat tomonidan keng ko'lamlı chora-tadbirlar ko'rilmoqda, elektron hujjat aylanishi tizimlari joriy etilmoqda, elektron to'lovlar rivojlantirilmoqda va elektron tijorat sohasidagi normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda.

Axborot-texnologik platformalarda faoliyat ko'rsatadigan raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanmoqda, bu esa shunday platformalarning yangi modellarini yaratish zaruratini taqozo etmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolani yozish jarayonida mavzu yuzasidan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda kuzatish, solishtirish, suhbat, anketa so'rovlari kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

1-rasm. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Oxirgi yillarda raqamli iqtisodiyotni kompleksli va jadal (yangi qonunchilik joriy qilish umumiy mezonlari bo'yicha) tartibga solish g'oyasi ustunlik qildi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruviga raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat hamda axborot tizimlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5598-son farmoni raqamlashtirishni ta'minlashga va raqamli iqtisodiyotga o'tishga to'sqinlik qilayotgan qator hal qilinmagan muammo va kamchiliklar hal qilish maqsadida, davlat axborot tizimlarini rivojlantirishning yagona prinsiplari ishlab chiqish, «Elektron hukumat» tizimi infratuzilmasi lozim darajada rivojlantirish, bu davlat xizmatlarini ko'rsatishda va idoralararo elektron hamkorlik qilishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llashga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

«Elektron hukumat» tizimini joriy etishda ta'sirchan muvofiqlashtiruv va yagona texnologik yondashuv asosida resurslarning oqilona foydalanilishiga olib kelishini hamda tadbirlarning samaradorligining oshishiga qaratildi.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, «Elektron hukumat» tizimining joriy etilishini ta'minlash, aholi, biznes va davlat o'rtasida samarali o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish va rivojlantirish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tub islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan 2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining barqaror, ijobiy o'sishini ta'minlamoqda.

Strategik rivojlanish hujjatlari, yangi qonunchilik va boshqa me'yoriy hujjatlar rejalashtirilgan o'zgarishlar uchun asosiy g'oyasi bo'lishi lozim bo'lib, ularning bir qismi qabul qilingan, me'yoriy hujjatlarning boshqa qismini isloh qilish, shuningdek, yangi qonunlar qabul qilish ko'zda tutilgan bo'lib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-yanvardagi "Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5614-son farmoni Respublikamizda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, valyuta bozorini erkinlashtirish, yuqori likvidli tovarlarni sotishning bozor usullarini joriy etish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar aholining keng qatlamlarini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratdi hamda iqtisodiy islohotlarni izchil davom ettirish uchun mustahkam zamin yaratdi.

O'zbekiston hududlarida optik tolali aloqa liniyalarining uzunligi, ming km¹

HUDUDLAR	YILLAR								2022-YILDA 2015-YILGA NISBATAN O'ZGARISHI, (+;-)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
O'zbekiston Respublikasi	20	22,1	24,5	26,6	36,6	68,6	118	170,6	150,6
	1,7	1,9	2	2,1	3,1	4	8,6	11,7	10
viloyatlar:									
Andijon	1,1	1,3	1,4	1,5	2,5	4,3	6,8	10,2	9,1
Buxoro	1,3	1,4	1,5	1,6	2,3	4,3	8,3	13,6	12,3
Jizzax	0,9	1	1,1	1,3	1,8	2,4	5,1	8,2	7,3
Qashqadaryo	1,1	1,3	1,4	1,6	2,1	5	7,8	10,3	9,2
Navoiy	1,4	1,5	1,6	1,7	2,3	2,6	7	9,5	8,1
Namangan	1,1	1,1	1,3	1,4	2	4,9	7,7	11,1	10
Samarqand	1,1	1,2	1,3	1,5	2,1	6,1	11	15,9	14,8
Surxondaryo	0,9	1	1,1	1,3	1,7	4,1	7,5	9,9	9
Sirdaryo	0,8	0,9	0,9	1	1,7	2,2	6,4	8,4	7,6
Toshkent	2,2	2,5	2,9	3,1	4,2	6,5	10,5	15,6	13,4
Farg'ona	1,3	1,4	1,6	1,7	2,2	6,4	9,2	13	11,7
Xorazm	1	1,1	1,3	1,5	2	3,5	6,8	10,5	9,5
Toshkent sh.	4,1	4,5	5	5,3	6,8	11,9	15	22,7	18,6

Tahlillarga ko'ra, respublikada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda hududlarda internet qamrovini oshirish bo'yicha olib borilgan chora-tadbirlar natijasida optik tolali kabel liniyalar uzunligi (1-jadval) respublikada 2022 yilda 2015 yilga nisbatan 150,6 ming km ga ko'payganligini ko'rish mumkin, shu jumladan, Qashqadaryo viloyatida ushbu davr mobaynida 9,2 ming km ga ko'paygan bo'lib, 2022 yil yakunlariga ko'ra 10,3 ming km ni tashkil etgan.

Tahlillarga ko'ra, respublikada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda hududlarda internet qamrovini oshirish bo'yicha olib borilgan chora-tadbirlar natijasida optik tolali kabel liniyalar uzunligi (1-jadval) respublikada 2022 yilda 2015 yilga nisbatan 150,6 ming km ga ko'payganligini ko'rish

mumkin, shu jumladan, Qashqadaryo viloyatida ushbu davr mobaynida 9,2 ming km ga ko'paygan bo'lib, 2022 yil yakunlariga ko'ra 10,3 ming km ni tashkil etgan.

Shuningdek, hududlarda internet qamrovini oshirish maqsadida mobil stansiyalar soni ham ko'payib bormoqda (2.2-jadval).

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, uyali mobil aloqa tayanch stansiyalari soni 2022-yilda 2017-yilga nisbatan 33,6 mingtaga ko'paygan, shu jumladan, Qashqadaryo viloyati bo'yicha mazkur davr mobaynida 3,0 mingtaga ko'payganligini, ya'ni 2022-yil yakunlariga ko'ra uyali mobil tayanch stansiyalar soni 4,4 mingtani tashkil etganini ko'rish mumkin.

1 O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga asosan muallif ishlanmasi

2-jadval

Hududlar bo'yicha uyali mobil aloqa tayanch stantsiyalari soni, ming dona¹

HUDUDLAR	YILLAR						2022 YILDA 2017 YILGA NISBATAN, +/-
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
O'zbekiston Respublikasi	20	24,1	26,1	31,7	45,9	53,6	33,6
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,9	1,1	1,3	1,5	2,8	3	2,1
viloyatlar:							
Andijon	1,6	1,9	2	2,4	3,7	4,1	2,5
Buxoro	1	1,2	1,2	1,5	2,4	2,8	1,8
Jizzax	0,8	1	1,1	1,4	2	2,5	1,7
Qashqadaryo	1,4	1,8	1,8	2,4	3,7	4,4	3
Navoiy	0,7	0,9	1	1,2	1,9	2,3	1,6
Namangan	1,5	1,8	2	2,5	3,3	3,7	2,2
Samarqand	1,6	1,9	2	2,7	4	4,9	3,3
Surxondaryo	1	1,2	1,3	1,6	2,8	3,4	2,4
Sirdaryo	0,5	0,7	0,8	0,9	1,4	1,5	1
Toshkent	2,5	2,8	3,1	3,6	5,6	6,5	4
Farg'ona	2,1	2,5	2,7	3,4	4,4	5,1	3
Xorazm	0,8	1,1	1,3	1,6	2,5	2,7	1,9
Toshkent sh.	3,5	4,1	4,3	5	5,5	6,7	3,2

Hududlarda optik tolali kabel liniyalarni o'tkazilishi hamda mobil tayanch stantsiyalarning ko'payishi respublika bo'yicha internetga kirish imkoniyati bo'lgan uy xo'jaliklar va internetga ulangan korxonalar sonining ko'payishiga olib keldi. Buni 3 va 4-jadval ma'lumotlar tahlilida ko'rish mumkin. Tahlillarga ko'ra, respublikada 2017-2023 yillar mobaynida xizmat turlari bo'yicha internetga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan uy xo'jaliklari ulushi ortib borgani aniqlandi, xususan yer ustidagi (simsiz) keng yo'lakli tarmoqdan foydalanuvchilar 16,9 foizga va portativ qurilmadan foydalaniladigan keng yo'lakli mobil tarmoqdan foydalanuvchilar 15,7 foizga ko'paygan. Umuman olganda, internetga ulangan jismoniy va yuridik maqomga ega bo'lgan abonentlar soni yil sayin ko'payib borayotganligi 4-jadval ma'lumotlari tahlilida ko'rish

mumkin. Tahlillarga ko'ra, respublika bo'yicha 2022-yilda 2017-yilga nisbatan jami internetga ulangan abonentlar soni 139,3 foizga, shu jumladan, jismoniy shaxslar 133,8 foizga va yuridik shaxslar 285,4 foizga ko'paygan. Shuningdek, keng polosali ulangan abonentlar 269,2 foizga va mobil aloqa orqali ulangan abonentlar 134,1 foizga ko'paygan. Iqtisodiyot tarmoqlarida chuqur tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirish, tovarlar va xizmatlarning sifatli bozorini shakllantirgan holda raqobatbardosh bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini jadallashtirish, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirish va mustahkamlash, davlat aktivlarini boshqarishda bozor tamoyillarini joriy etish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining yangi bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga asosan tuzilgan

Xizmat turlari bo'yicha internetga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan uy xo'jaliklari ulushi¹, %

KO'RSATKICH NOMI	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 YILDA 2017 YILGA NISBATAN O'ZGARISHI, +/-
Qayd qilingan (simli) tor yo'lakli tarmoq	1,3	1,1	0,6	0,6	1	0,9	0,9	-0,4
Qayd qilingan (simli) keng yo'lakli tarmoq	2,3	2,4	0,3	1,2	1,8	2,4	5,2	2,9
Qayd qilingan yer ustidagi (simsiz) keng yo'lakli tarmoq	3,4	5,3	6,6	8,1	11,7	10,2	20,3	16,9
Sun'iy yo'ldoshli keng yo'lakli tarmoq (sun'iy yo'ldosh aloqasi orqali)	0	0	4,9	5,1	3,6	3,2	8,4	8,4
Portativ qurilmadan foydalaniladigan keng yo'lakli mobil tarmoq	66,3	68,2	84,2	86,1	78,3	70,3	82	15,7
Kompyuterga moslashtirilgan SIM-karta yoki USB modemdan foydalaniladigan keng yo'lakli mobil tarmoq	12,3	9,7	1,6	0,2	6,6	5,5	7,1	-5,2

Mamlakat makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab turish, samarali fiskal siyosatni yuritish, soliqqa tortish tizimi va soliq ma'muriyatchiligini tubdan isloh qilish; asosiy resurslarni taqsimlashda bozor tamoyillarini keng joriy qilish asosida respublikaning raqobatbardosh bozor iqtisodiyotiga o'tishi jarayonlarini tezlashtirish; fuqarolarning ijtimoiy himoyasi va ularga davlat xizmatlarini ko'rsatish tizimini mustahkamlash, aholining ijtimoiy ko'makka muhtoj qatlamlarini himoya qilish hajmlari va turlarini ko'paytirish; davlat boshqaruvi tizimi samaradorligini yanada oshirish, xususiy sektorni rivojlantirish va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash; tabiiy boyliklardan foydalanish samaradorligini oshirish, atrof-muhit muhofazasini ta'minlash, suv resurslarini boshqarishni takomillashtirish, irrigasiya va meliorasiya tizimlarini modernizatsiya qilish bo'yicha raqamli iqtisodiyotni yo'lga qo'yish nazarda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-maydagi "Raqamli iqtisodiyot va «Elektron hukumat» tizimi infratuzilmalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4321-son qarori bilan «Raqamli ishonch» raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan «UZINFOCOM davlat axborot tizimlarini yaratish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha yagona integrator» MCHJning ustav kapitalidagi davlat ulushini kamida 51 foizga oshirishni

ta'minlash; «UZINFOCOM davlat axborot tizimlarini yaratish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha yagona integrator» MCHJ ustav kapitalidagi davlat ulushini keyinchalik «Universal Mobile Systems» MCHJga ustav kapitalini ko'paytirish.

«Elektron hukumat» va raqamli iqtisodiyot tizimini rivojlantirish doirasida idoralararo va idoraviy axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari, dasturiy mahsulotlarni yaratish va joriy etish bo'yicha qarorlar buyurtmachini majburiy tarzda belgilash, «Elektron hukumat» va raqamli iqtisodiyot tizimi doirasidagi loyihalarni amalga oshirish maqsadida: davlat boshqaruvida axborot tizimlarini joriy etish, davlat organlari va boshqa tashkilotlarning elektron hamkorligini ta'minlash uchun idoraviy va idoralararo ma'lumotlar uzatish tarmoqlarini rivojlantirish va faoliyat yuritish qismida — O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalarini rivojlantirish vazirligi; davlat organlari va boshqa tashkilotlarda axborot tizimlarini nazorat qilish va axborot xavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish qismida — O'zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish va telekommunikasiyalar sohasida nazorat bo'yicha davlat inspeksiya; idoraviy axborot tizimlari va axborot resurslarining uzluksiz ishlashini ta'minlash, elektron davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini rivojlantirish qismida — vazirliklar, idoralar va boshqa tashkilotlar tomonidan

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari, uy xo'jaliklari tanlanma kuzatuv natijalariga asosan tuzilgan.

ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini 2020-yil 2-martdagi «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida»gi PF-5953-son farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati faoliyatida 2020-yildan boshlab fuqarolarning Internet tarmog'idagi murojaatlari asosida parlament va deputat so'rovlarini shakllantirish, saylovchilar bilan bevosita muloqot qilish maqsadida elektron portal va mobil ilovadan foydalanish imkonini beruvchi «Elektron parlament» tizimi joriy etish va dasturda raqamli iqtisodiyot xo'jalik faoliyati sifatida tavsiflanadi.

Dasturda raqamli iqtisodiyot unda asosiy ishlab chiqarish omili raqamli shakldagi ma'lumotlar hisoblangan hamda jamiyat va fuqarolarning sifatli va ishonchli ma'lumotlar olishga ehtiyojini hisobga olgan holda axborot makonini

shakllantirishga, axborot infratuzilmasini rivojlantirishga, Respublika axborot-telekommunikasiya texnologiyalarini yaratish va qo'llashga, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy soha uchun yangi texnologik asoslar shakllantirishga xizmat qiladigan xo'jalik faoliyati sifatida tavsiflanadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini boshqarish uchun «yo'l xaritasi» shakllantirilgan bo'lib, u har bir asosiy yo'nalish bo'yicha dasturning maqsadlari va asosiy vazifalari tavsifidan iborat bo'ladi, shuningdek, ularga erishish muddatini belgilab beradi. Hukumat dasturi haqiqatda bajarilgan holatda o'zgarishlarning ijobiy tomoni eng avvalo, davlat organlari uchun ochiq bo'lgan katta ma'lumotlarni jipslashtirish va boshqarishni markazlashtirish darajasini oshirishdan iborat. Biznes uchun (eng avvalo, yirik biznes uchun, chunki bu borada uning imkoniyatlari ko'proq) Dastur va Rejaga kiritilgan imtiyozlar olish va ma'lumotlar to'plamiga ulanishni kengaytirish hisobiga ma'lum bir (jumladan, iqtisodiy) foyda ham kuzatiladi.

4-jadval

Ma'lumotlar uzatish tarmog'i ko'rsatkichlari, ming birlik¹

KO'RSATKICHLAR	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 YILDA 2017 YILGA NISBATAN O'ZGARISHI; +/-
Ma'lumot uzatuvchi tarmog'iga ulangan, Internetni qo'shgan holda abonentlar soni	20607,8	20284,9	22457,7	26437,4	29500,2	33681,7	163,4
Internet tarmog'iga ulangan	11168	13321,7	16386,2	19981	22987,2	26723,6	239,3
jismoniy shaxslar	10764,3	12883,3	15750,8	19241,3	22112,1	25167,9	233,8
yuridik shaxslar	403,7	438,4	635,4	739,7	875,1	1 555,70	385,4
Internet tarmog'iga keng polosali ulanish bo'yicha abonentlar soni	498,5	622,2	725,4	1080	1457,5	1 840,30	369,2
Internet tarmog'iga mobil aloqa orqali ulangan abonentlar soni	10258,8	12668,6	15 651,20	17946,5	20991,8	24017,6	234,1

Davlat tomonidan iqtisodiyotning raqamli sektorini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli choralar ko'rilmogda, elektron hujjat aylanmasi tizimi joriy qilinmogda, elektron to'lovlar rivojlantirilmogda va elektron tijorat sohasidagi me'yoriy-huquqiy baza takomillashtirilmogda.

Raqamli iqtisodiyot davrida huquqiy xavfsizlik darajasini baholashda quyidagi sohalarida huquqiy vaziyatni hisobga olish zarur:

- raqamli iqtisodiyot xalqaro huquqi, uni mamlakatda va xorijda qo'llash amaliyoti;
- raqamli iqtisodiyot milliy huquqi va uni qo'llash amaliyoti;
- raqamli iqtisodiyotni davlat tomonidan boshqarish vakolatli organlari ishi;
- raqamli iqtisodiyot davlat va xususiy apparat konstruksiyalari, jumladan, bulutli servislari

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga asosan tuzilgan.

- arxitekturas;
- qo'llanadigan raqamli iqtisodiyot mahsulotlari, jumladan, bulutli servislarda;
- raqamli iqtisodiyotda fuqarolar, jamiyat va biznesning raqamli platormalari;
- raqamli iqtisodiyot bo'yicha milliy va mintaqaviy axborot resurslari;
- davlat amaldorlari, olimlar va amaliyotchi mutaxassislar muloqoti ixtisoslashgan forumlari; hozirgi kunda yo'l boshida mamlakatga sanoatchi va tadbikorlar ittifoqi, Yevropa biznes assosiasiyasi, O'zbekiston Respublikasi yuristlar assosiasiyasi, O'zbekiston Respublikasi korporativ yuristlar assosiasiyasi, O'zbekiston Respublikasi direktorlar AT kengashi, istisnosiz barcha integral, tarmoq va mintaqaviy tadbirkorlar birlashmalaridan professionallar va ilm-fanning tanqidiy ovozi zarur;
- raqamli iqtisodiyot uchun texnik, huquqiy va boshqaruv ta'lim tizimlari va h.k.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy dunyoning ajralmas qismiga aylandi va O'zbekiston ham bu global tendentsiyadan chetda qolmadi. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari raqamli infratuzilmani mustahkamlash, aholining elektron savodxonligini oshirish va axborot texnologiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq.

Raqamli iqtisodiyot davri butun dunyo mamlakatlari uchun ko'plab yangi imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqardi. O'zbekiston suveren davlat sifatida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish borasida ham bir qancha muammolarga duch kelmoqda.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi muammolar mavjudligi aniqlandi:

1. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishdagi asosiy muammolardan biri zarur jismoniy va axborot infratuzilmasining yo'qligi hisoblanadi. Respublikamiz hududlarida internet tarmog'iga keng polosali ulanish va GPS-texnologiyalarining yetarli darajada ta'minlanmagani raqamli xizmatlar rivojiga to'sqinlik qilib, elektron tijorat va elektron hukumatni yaratishga to'sqinlik qilmoqda.
2. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lidagi navbatdagi jiddiy to'siq aholining raqamli savodxonlik darajasining pastligi va shu soha bo'yicha zaruru malakali kadrlarning yetishmasligidir. Axborot texnologiyalari sohasida mutaxassislar yetishmasligi innovatsion loyihalarni ishlab chiqishni susaytiradi, biznes va davlat

sektorida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishning oldini oladi.

3. Raqamli iqtisodiyotni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun aniq va xalqaro standartlarga mos keladigan qonunchilik va samarali tartibga solish tizimiga ega bo'lish zarur. Biroq, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot sohasidagi qonunchilik tushunchasi va yondashuvlari endigina rivojlana boshlamoqda.

4. Raqamli startaplar uchun moliyalashtirish va investitsiyalardan foydalanish imkoniyati cheklangan. O'zbekistonda IT-loyihalarni moliyalashtirish va investitsiyalashning qulay va moslashuvchan mexanizmlari yetarli emas, bu esa ularni rivojlantirishni qiyinlashtiradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan:

1. O'zbekiston iqtisodiyot va jamiyatni raqamlashtirish bo'yicha yetakchi bo'lishga intilmoqda. Bunga erishish uchun AKT sohasida islohotlar olib borilmoqda, yuqori tezlikdagi internet, elektron hukumat va elektron tijoratni rivojlantirish uchun infratuzilma va shart-sharoitlar yaratilmoqda.
2. O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha tadbirlar amalga oshirilmoqda. Onlayn tijoratni rivojlantirish, jumladan, onlayn xarid qilish tartib-taomillarini soddalashtirish va elektron to'lov tizimlarini yaratish uchun sharoitlar yaratilmoqda.
3. Raqamli infratuzilmani yaratish, bunda yuqori tezlikdagi internet aloqasi va raqamli tarmoqlarni yaratish, tarmoq infratuzilmasini rivojlantirish hamda ta'lim va tibbiyot muassasalarini raqamlashtirish bo'yicha ishlarni .
4. O'zbekistonda axborot va kiberxavfsizlikni himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar faol ishlab chiqilmoqda. Axborotni kiberhujumlar va kiberjinoyatlardan himoya qilish mexanizmlari yaratilmoqda, kiberxavfsizlik sohasida mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirib borish. Barcha darajadagi, jumladan, universitetlar, umumta'lim maktablari va o'quv markazlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ta'lim dasturlarini kengaytirish, raqamli texnologiyalar bo'yicha ta'lim va kasb tanlagan yoshlar uchun stipendiya va grantlar kabi imtiyozlarni oshirish.
5. O'zbekiston elektron hukumatga o'tish va davlat xizmatlarini onlayn ko'rsatish tarafdori. Soliq deklaratsiyasini elektron shaklda topshirish, elektron davlat xaridlari tizimi va boshqalar kabi elektron xizmatlar ko'rsatish platormalari yaratilmoqda, yuqori tezlikdagi internet va eng so'nggi texnologiyalardan keng foydalanish imkonini beruvchi infratuzilmaga investitsiyalar hajmini oshirish.
6. Raqamli iqtisodiyotning xususiyatlarini hisobga

oladigan, ma'lumotlar himoyasi, internet xavfsizligi va elektron autentifikatsiyani ta'minlaydigan qonun hujjatlarini ishlab chiqish va qabul qilish.

7. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini boshqarish uchun «yo'l xaritasi» shakllantirilgan bo'lib, u har bir asosiy yo'nalish bo'yicha dasturning maqsadlari va asosiy vazifalari tavsifidan iborat bo'ladi, shuningdek, ularga erishish muddatini belgilab beradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Хамраева, Сайёра Насимовна** - Qarshi muhandis-lik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafe-drasi professori / **Хамраева, Сайёра Насимовна** - Каршинский инженерно-экономический институт, профессор / **Хамраева, Сайёра Насимовна** - Professor Karshi Engineering Economics Institute
 - xamrayevasayyora@gmail.com
 - <https://orcid.org/0000-0001-6516-5226>
2. **Равшанова, Нигора Улугбек қизи** - QarMII magistranti / **Равшанова, Нигора Улугбек қизи** - магистрант Каршинского инженерно-экономического института / **Ravshanova, Nigora Ulugbek kizi** - master's student of Karshi Engineering Economics Institute

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 9-dekabrda "Elektron hukumat to'g'risida"gi O'RQ-395-son Qonuni.

- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3724-son qarori.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3832-son qarori.
- [4] Хамраева S. N. O'zbekistonda elektron tijorat va elektron savdoni rivojlantirish xususiyatlari // Zamonaviy sharoitda biznes tuzilmalarini boshqarish nazariyasi va amaliyoti. – 2023. – B. 107-113.
- [5] Добринин, А.П. Цифровая экономика – различные пути к эффективному применению технологий (БИМ, ПЛМ, САД, ИОТ, Смарт Сити, БИГ ДАТА и другие). М.:2016
- [6] Кешелава А.В. Введение в «Цифровую» экономику/ А.В. Кешелава В.Г. Буданов, В.И. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко. - ВНИИГеосистем, 2017. - С. 12.
- [7] Маркова В.Д. Цифровая экономика: учебник / В.Д. Маркова. — Москва : ИНФРА-М, 2020. — 186 с
- [8] Шваб К. Четвертая промышленная революция / Пер. с англ. М.: Эксмо, 2016
- [9] Шипов С. Цифровая экономика. М.2018
- [10].<https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/> E-commerce as percentage of total retail sales worldwide from 2015 to 2026.

Mintaqa va
tarmoqlar
iqtisodiyoti

Экономика региона
и отрасли

Economy of the
region and industry

Землеустроительные меры по решению проблемы неиспользуемых и невостребованных сельхозугодий в постсоветской России

Липски, Станислав Анджеевич, Фаткулина, Анна Васильевна

Land use planning measures to solve the problem of unused and unclaimed farmland in post-soviet Russia

Lipski, Stanislav Andjeevich, Fatkulina, Anna Vasilevna

Postsovet rossiyasida foydalanilmayotgan va talab qilinmagan qishloq xo'jaligi yerlari muammosini hal qilish bo'yicha yer tuzish choralari

Lipskiy, Stanislav Anjeevich, Fatkulina, Anna Vasilevna

■ Received: April 30, 2024 ■ Revised: May 6, 2024 ■ Accepted: May 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация. В статье раскрыты актуальные проблемы неиспользуемых и невостребованных сельскохозяйственных угодий в России. Показано значение земельных ресурсов в обеспечении продовольственной безопасности страны. Проанализирован текущий масштаб неиспользования сельхозземель в разных регионах. Сделан вывод, что продолжительное существование значительного числа невостребованных долей (и соответствующих им площадей сельхозугодий) стало сугубо российским феноменом. Предложено, что в большей степени предстоящие работы в данной области должны быть основаны на землеустроительных решениях, которые тесно взаимосвязаны с современной ситуацией в землепользовании. Землеустроители должны обеспечить реализацию Госпрограммы вовлечения в оборот неиспользуемых угодий. Показана важность «обновления» всей системы отечественного землеустройства. Проведены научные исследования в сфере землеустроительного обеспечения реосвоения заброшенных земель. Охарактеризованы правовые исследования по обобщению и анализу положений законодательства об обороте сельхозземель. Для решения поставленных задач также необходимо обеспечить сферу управления сельхозземлепользованием высококвалифицированными специалистами, а также принять новую версию Закона о землеустройстве.

Ключевые слова: сельскохозяйственные угодья, земельные участки, земельные доли, приватизация, органы местного самоуправления, землеустройство.

Аннотация. Мақолада Rossiyaда foydalanilmayotgan va talab qilinmagan qishloq xo'jaligi erlarining dolzarb muammolari ochib berilgan. Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda er resurslarining ahamiyati ko'rsatilgan. Turli mintaqalarda qishloq xo'jaligi erlaridan foydalanmaslikning hozirgi ko'lami tahlil qilindi. Xulosa shuki, talab qilinmagan ulushlarning (va ularga mos keladigan qishloq xo'jaligi erlarining) uzoq muddatli mavjudligi sof rus hodisasiga aylandi. Ushbu sohadagi kelgusi ishlar, asosan, erdan foydalanishning hozirgi holati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan er tuzish qarorlariga asoslanishi kerakligi taklif qilindi. Yer boshqaruvchilari foydalanilmayotgan yerlarni muomalaga jalb qilish Davlat dasturining amalga oshirilishini ta'minlashi shart. Mahalliy erni boshqarishning butun tizimini "yangilash" ning ahamiyati ko'rsatilgan. Tashlab ketilgan yerlarning o'zlashtirilishini yer tuzish sohasida ilmiy tadqiqotlar o'tkazildi. Qishloq xo'jaligi erlari aylanmasi to'g'risidagi qonun hujjatlari qoidalarini umumlashtirish va tahlil qilish bo'yicha huquqiy tadqiqotlar tavsiflanadi. Belgilangan vazifalarni hal etish uchun qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishni boshqarish sohasini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, shuningdek, yer tuzish to'g'risidagi Qonunning yangi versiyasini qabul qilish zarur.

Калит со'злар: qishloq xo'jaligi yerlari, yer uchastkalari, yer ulushlari, xususiylashtirish, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, yerni boshqarish.

Abstract. The article reveals the current problems of unused and unclaimed agricultural land in Russia. The importance of land resources in ensuring the country's food security is shown. The current scale of non-use of agricultural land in different regions is analyzed. It is concluded that the continued existence of a significant number of unclaimed shares (and the corresponding areas of farmland) has become a purely Russian phenomenon. It is proposed that, to a greater extent, future work in this area should be based on land management decisions that are closely related to the current situation in land use. Land managers must ensure the implementation of the State Program for bringing unused land into circulation. The importance of "updating" the entire system of domestic land management is shown. Scientific research has been carried out in the field of land management support for the redevelopment of abandoned lands. Legal research on generalization and analysis of the provisions of legislation on the turnover of agricultural land is characterized. To solve these problems, it is also necessary to ensure the management of agricultural land use by highly qualified specialists, as well as to adopt a new version of the Law on Land Management.

Key words: agricultural land, land plots, land shares, privatization, local governments, land use planning.

ВВЕДЕНИЕ

Произшедшее на рубеже XX-XXI веков изменение характера земельных отношений, а равно – превращение экспортного потенциала АПК страны в инструмент «мягкой силы» на внешних рынках (в первую очередь – зерно, соя и другие растениеводческие продукты) остро обозначили значение земельных ресурсов в системе факторов обеспечения продбезопасности [4,6]. Однако наличие значительных площадей неиспользуемых сельхозугодий и большого числа невостребованных земельных долей явно диссонирует с вниманием и действиями государства по упорядочению данной сферы. Так согласно официальными сведениями ежегодных докладов Минсельхоза России [5] – фактически сейчас заброшены порядка 40 млн га, а по экспертным оценкам – до 50 млн га [11].

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для проведения исследований использовались такие методы, как статистический, монографический, абстрактно-логический и исторический. Все были аспекты поставленных проблем были исследованы при помощи системного методологического подхода, учитывая их целостность и все взаимосвязи (в данном случае меры по решению проблем в отечественном землеустройстве изучаются как системный порядок). Также использовался концептуальный подход, при котором возможно принять во внимание ранее выполненные фундаментальные и прикладные научные разработки в землеустройстве, преемственность и последовательность в исследованиях.

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

В значительной мере сложности в современном

сельхозземлепользовании обусловлены теми особенностями, которыми характеризовалась аграрно-земельная реформа начала 1990-х гг. [8], и не в последнюю очередь – их юридическим обеспечением, а именно:

1) применением для решения сиюминутных задач всей мощи нормативно-правовых регуляторов, без какого-либо указания на ограниченность по времени действия вводимых тогда реформаторских норм;

2) недостаточным научным обоснованием нормативно закрепляемых положений (в частности, о статусе приватизированных угодий и земельных долей);

3) отсутствием комплексного подхода при анализе, как предмета регулирования (недооценка социальной составляющей земельных преобразований на их начальном этапе), так и пролонгированных последствий принимаемых решений (те же невостребованные доли). Парадоксально, но во времена приватизации сельхозугодий никто не мог даже предположить, что по истечении нескольких десятилетий статус неиспользуемых и невостребованных будут иметь столь значительные площади приватизированных угодий, являющихся исключительно ценным, востребованным в производстве, а в целом ряде регионов еще и весьма дефицитным агрохозяйственным ресурсом. Такое продолжительное существование значительного числа невостребованных долей (и соответствующих им площадей сельхозугодий) стало сугубо российским феноменом 1990-х годов [12], на что еще четверть века назад указала известный ученый-аграрник, профессор И.С. Иконницкая – появление в российском законодательстве института невостребованной земельной доли стало феноменом исключительно российского земельного права, поскольку данное правовое понятие неизвестно земельным законодательствам зарубежных стран [7].

Характеризуя масштаб этого явления, отметим, что началась «большая» приватизация, затронувшая средства производства, жилой фонд и многое другое, в т.ч. земельные ресурсы – сельхозугодья, закрепленные тогда за агрохозяйствами, более четверти века назад (и формально примерно тогда же она и закончилась). Больше всего нерешенных проблем до настоящего времени связано как раз с приватизированными сельхозугодьями. Эти земли общей площадью почти 115 млн га (две трети сельхозугодий страны) были переданы в виде земельных долей почти 12 млн. сельских жителей. За 30 лет, как суммарная площадь долевых земель, так и число граждан-дольщиков сократились – первая до 80 млн га, а число долей и их обладателей – до немногим более чем 8 млн га [9]. Это произошло в результате

различных процессов: часть собственников долей выделила их в отдельные участки (выделенные земли остались в секторе частной собственности, но «долевые» проблемы для них остались в прошлом), другая часть собственников долей продала их (именно как доли в праве, не выделяя участок) сельхозорганизациям, еще какая-то часть долей за минувшее десятилетие перешла на основании судебных решений (конкретных по каждой доле) муниципалитетам как невостребованные (именно начатая в 2012 г. «работа» с долями, получившими статус «невостребованных», стала качественно новым процессом в сельхозземлепользовании и дала наибольшие подвижки в его структуре) [1].

С 2011 г. идет процесс признания невостребованных долей муниципальной собственностью, а в 2025 году наступит новый поворот в судьбе таких долей все оставшиеся к тому времени доли со статусом «невостребованных» перейдут к муниципалитетам.

Эта новация одновременно затронет огромную площадь – судя по сложившимся тенденциям – порядка 10 млн га [10]. Но при этом возникает вопрос о том, как реализовывать выделение в новые участки площади, сопоставимой с выделенной за предыдущие 10-12 лет – в уже упомянутой статье 19.3 про это ничего не сказано; мало того, п. 4 ст. 12 Закона явно предписывает местным органам на протяжении одного года выделить все такие доли в самостоятельные участки. То есть, уже в следующем году предстоит масштабная, сжатая по срокам работа, требующая землеустроительного обеспечения [2, 3] (проводимый в настоящее время без такого обеспечения выдел участков не только не дает ожидаемого от этого эффекта, но и может привести к новым проблемам пролонгированного характера, сопоставимым с трудностями, «оставшимися» от 1990-х годов). Причем в данном случае, сопоставляя предстоящий выдел с ситуацией начала 1990-х годов, важно учитывать не столько масштаб предстоящего перераспределения земель, сколько тот факт, что 30 лет назад решался вопрос лишь о принадлежности земель, но не о конфигурации участков, полей, границ севооборотов и т.п. Тогда как в ходе кампании 2025 года неизбежно будут затронуты все эти вопросы, непосредственно влияющие на процесс сельхозпроизводства, экономику агрохозяйств и отрасли в целом, на обеспечение продбезопасности страны и отдельных регионов.

Такое решение законодателя, казалось бы, претендует на то, чтобы стать окончательным по проблеме невостребованных долей, – их больше не будет, как правового и экономического явления (феномена) в отечественном сельхозземлепользовании.

Но здесь возникает вопрос – почему единовременная передача муниципалитетам всех невостребованных долей не дополненными соответствующими организационно-хозяйственными (точнее – землеустроительными) решениями либо корреспондирующими правками в другие (специальные) законы. В первую очередь, речь идет о том, что заниматься выделением участков в счет массово единовременно перешедших в публичную собственность земельных долей (принадлежавших уже более 30 лет частным лицам, причем никаких нужд и правовых оснований вплоть до 2025 года, выделять их в участки, не было и нет) должны землеустроители. Произшедшую 15 лет назад передачу работ по межеванию участков от них к кадастровым инженерам следует признать необоснованной поспешностью по отношению к участкам, относящимся к категории земель сельхозназначения (тогдашнее исключение из перечня объектов землеустройства участков, относящихся к землям иных категорий, можно обосновать хотя бы наличием альтернативных институтов, предусмотренных градостроительным законодательством). До сих пор применительно к сельхозучасткам альтернативы разработке землеустроительного дела федеральным законодателем не предложено.

В значительной мере предстоящие работы основаны на землеустроительных решениях, которые увязаны с текущей ситуацией в землепользовании. Землеустройство же призвано минимизировать риски и сложности, с недостаточностью данных о состоянии сельхозземель и их правообладателях (данных Росреестра для этого недостаточно, а ведение специального госреестра сельхозземель в системе Минсельхоза России началось только в 2022 г.) имеется риск невыявления заброшенных земель. Также имеется опасность связанная со сложностью судебных процедур и недостаточностью доказательной базы при их прохождении; так ранее проведенный учеными Университета анализ того, как рассматривались в судах иски муниципалитетов по передаче им невостребованных земельных долей, показал, что лишь половина из них была удовлетворена (а ведь ответчиками по таким искам были граждане, тогда как при реализации Госпрограммы придется иметь дело и с крупными землевладельцами и их юридическими службами). Следующей сложностью может стать поиск новых хозяев для изымаемых участков, которые скорее всего находятся в запущенном состоянии и нуждаются в рекультивационных работах. Наконец, имеется опасность того, что и новые хозяева ранее заброшенных

участков (которые будут их реосваивать) повторяют негативный опыт своих предшественников. Эти текущие проблемы как раз и позволяют решить землеустройство. Но землеустройство должно не просто развиваться, а «опережать» соответствующие процессы «умное землеустройство», ведь его результаты (наработки) носят пролонгированный характер. Ключевыми факторами «обновления» всей системы отечественного землеустройства сейчас являются: 1) принятие новой редакции действующего с 2001 г. соответствующего закона и вытекающие из этого пересмотр всего массива подзаконных актов, регулирующих эту деятельность (с 2018 г. согласно приказу преподавателя ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству» входят в состав различных межведомственных групп разработке соответствующего законопроекта); 2) проведение комплекса научных исследований в сфере землеустроительного обеспечения реосвоения заброшенных земель; 3) совершенствование системы землеустроительного образования (новые профили подготовки, обучение передовым технологиям обследований земель, сбора и обработки информации – те же БПЛА, и т.п.). Кроме того Университет реализует проект «Умное землеустройство», который предусматривает:

- комплексный анализ становления и развития современного отечественного механизма реосвоения заброшенных угодий (организационно-экономические аспекты);
- оценку текущего масштаба неиспользования сельхозземель в регионах России;
- исследование степени применимости к отечественным условиям инструментов обеспечения рационального сельхоз землепользования и организации органов земельного управления в зарубежных странах (страны ближнего зарубежья и Европы, Китай, США);
- правовые исследования по обобщению и анализу решений федерального законодателя по уточнению положений законодательства об обороте сельхозземель, направленных на уточнение механизма принудительного прекращения прав на заброшенные угодья, а также соответствующих актов федерального Правительства;
- статистические исследования, в т.ч. сопоставление площадей легально выбывающих из сферы сельхозпроизводства земель (переведенных в состав земель иных категорий) с площадями заброшенных угодий (в том числе в региональном разрезе), при этом важно дать оценку состоянию и степени законодательной защищенности мелиорированных и других особо ценных для аграрного производства

земель от изменения их текущего целевого назначения;

- обобщение судебной практики по делам о принудительном прекращении прав на заброшенные угодья;
- разработку технических средств выявления заброшенных угодий (информационно-телекоммуникационные технологии, дистанционные методы зондирования, геоинформационные системы и программы);
- изменения в подготовке землеустроителей.

Так, в Госуниверситете по землеустройству уже в этом и в наступающем учебных годах открыты (открываются) новые профили подготовки магистров-землеустроителей: Судебная землеустроительная экспертиза, Цифровое землеустройство, Кадастровый аналитик, Инфраструктура пространственных данных, Управление землями лесного фонда, Информационное обеспечение пространственного развития (последняя – программа 2-х дипломов с Финансовым университетом).

ВЫВОДЫ

Поэтому меры по решению проблемы неиспользуемых и невостребованных сельхозугодий, в т.ч реализация соответствующей Госпрограммы и новые правила деприватизации невостребованных долей должны повлечь за собой изменение взглядов на землеустройство и ускорение работы над новой редакцией Закона о землеустройстве. Иначе важные политико-правовые решения об упразднении невостребованных земельных долей и передаче эффективным собственникам и арендатора заброшенных сельхозугодий из-за недостаточной комплексности их законодательного обеспечения (в части землеустройства) могут привести отнюдь не к ожидаемым оптимизации и стабилизации аграрно-земельных отношений, а к качественно новым проблемам в отечественном АПК, причем носящие пролонгированный характер. Ведь образованные без землеустроительного обеспечения новые участки могут быть неоптимальны по их конфигурации и размерам, повлечь в последующем споры по их границам, и даже сомнения в правомерности ведения агрохозяйствами сельхозпроизводства на площадях, перешедших от частных лиц к муниципалитетам, и другие сложности не допускать возникновения которых и есть задача землеустройства.

Сведения об авторе / Author details / Muallif haqida

1. Липски, Станислав Анджеевич - врио проректора по научной работе, заведующий кафедрой аграрного и земельного права, и безопасности

жизнедеятельности, доктор экономических наук, доцент / Lipski, Stanislav Andjeevich - Acting Vice-Recto for Research, Head of the Department of Land Law, Doctor of Economics, Associate Professor / Lipskiy, Stanislav Anjeevich - ilmiy ishlar bo'yicha prorektor vazifasini bajaruvchi, agrar va er huquqi va hayot xavfsizligi kafedrasi mudiri, iqtisod fanlari doktori, dotsent

- lipski-sa@yandex.ru
- <https://orcid.org/0000-0003-1283-3723>

2. Фаткулина, Анна Васильевна - доцент кафедры аграрного и земельного права, и безопасности жизнедеятельности, кандидат технических наук / Fatkulina, Anna Vasilevna - Associate Professor of the Department of Land Law, Candidate of Technical Sciences The State University of Land Use Planning, Moscow / Fatkulina, Anna Vasilevna - agrar va yer huquqi va hayot xavfsizligi kafedrasi dotsenti, texnika fanlari nomzodi, "Yer tuzish bo'yicha Davlat universiteti" federal davlat byudjet oliy ta'lim muassasasi, Moskva

- fatkulina_ecology@mail.ru
- <https://orcid.org/0009-0007-4098-5018>

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- [1]. Адаменко, А.П. и др. (2019) Актуальные проблемы предпринимательского, корпоративного, экологического и трудового права: монография, Москва, РФ-Пресс, Т. 2., 608 с.
- [2]. Волков, С.Н. и др. (2022) Землеустроительное обеспечение вовлечения в оборот неиспользуемых земель сельскохозяйственного назначения, Международный сельскохозяйственный журнал, № 3 (387), С. 220-225.
- [3]. Волков, С.Н., Хлыстун В.Н. и др. (2018) Основные направления использования земель сельскохозяйственного назначения в Российской Федерации на перспективу, Москва, Государственный университет по землеустройству, 344 с.
- [4]. Goncharov, V.D. and Rau, V.V. (2018) Export potential of Russian food industry, Studies on Russian Economic Development, Vol. 29, No 5, pp. 544-550.
- [5]. Доклад о состоянии и использовании земель сельскохозяйственного назначения в 2020 году (2022) Москва, Росинформагротех, 384 с.
- [6]. Erokhin, V., Gao, T. [et al.] (2019) Handbook of Research on Globalized Agricultural Trade and New Challenges for Food Security. Harbin Engineering University, China – published in the IGI Global book series, Advances in Environmental Engineering and Green Technologies (AEEGT) (ISSN: 2326-9162; eISSN: 2326-9170)

[7]. Иконицкая, И. А. (1999) Земельное право Российской Федерации: теория и тенденции развития, Москва, Ин-т государства и права РАН, С.127

[8]. Lerman, Z., Shagaida, N. (2007) Land policies and agricultural land markets in Russia, Land Use Policy, No 24(1), pp. 14-23.

[9]. Липски, С.А. (2020) Земельные доли в сельскохозяйственном землепользовании постсоветской России: возникновение, трансформация их статуса, текущие проблемы и пути их решения: монография, Москва, Государственный университет по землеустройству, 320 с.

[10]. Lipski, S.A. (2020) State and Use of Land Resources in Russia: Trends of the Current Decade // Studies on Russian Economic Development, Vol. 31, No. 4, pp. 437-443.

[11]. Хлыстун, В.Н. и др. (2020) Правовые аспекты вовлечения в хозяйственный оборот неиспользуемых и невостребованных земель сельскохозяйственного назначения: монография, Москва, Государственный университет по землеустройству, 296 с.

[12]. Хлыстун, В.Н., Мурашева А.А. (2020) Организационно-экономические механизмы вовлечения в оборот, использования и охраны сельскохозяйственных земель: Монография, Москва, ФГБОУ ВО ГУЗ, 568 с.

Tabiiy resurs salohiyati hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining-asosiy omili sifatida

Xo'janova, Gulshoda Otamurodovna

Природоресурсное владение как главный фактор социально-экономического развития регионов

Ходжанова, Гульшода Отамуродовна

Natural resource ownership as a main factor of socio-economic development of regions

Khojanova, Gulshoda Otamurodovna

■ Received: May 2, 2024 ■ Revised: May 6, 2024 ■ Accepted: May 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tabiiy resurslar salohiyatining ahamiyati, ulardan foydalanish darajasini oshirish yo'nalishlari haqida. so'z yuritilgan. Jumladan, Qashqadaryo viloyatining tabiiy iqlim sharoiti, mineral xomashyo va qazilma boyliklarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri o'rganilib, O'zbekiston Respublikasida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi tahlil qilingan. Kerakli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mineral xomashyo, tabiiy iqlim sharoiti, tabiiy resurs salohiyati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, tabiiy muhit. mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi.

Аннотация. В данной научной статье речь идет о значении потенциала природных ресурсов, необходимых для экономического развития региона, направлениях повышения уровня их использования. обсуждалось. В частности, изучено влияние природно-климатических условий Кашкадарьинской области, минерального сырья и ископаемых ресурсов на социально-экономическое развитие, проанализирована динамика производства промышленной продукции в Республике Узбекистан. Разработаны необходимые предложения и рекомендации.

Ключевые слова: минеральное сырье, природно-климатические условия, природно-ресурсный потенциал, социально-экономическое развитие, экономическая специализация регионов, природная среда. экономическое развитие региона.

Abstract. This scientific article is about the importance of the potential of natural resources necessary for the economic development of the region, directions for increasing the level of their use. was discussed. In particular, the influence of natural climatic conditions of Kashkadarya region, mineral raw materials and fossil resources on socio-economic development was studied, and the dynamics of production of industrial products in the Republic of Uzbekistan was analyzed. Necessary proposals and recommendations have been developed.

Key words: mineral raw materials, natural climatic conditions, natural resource potential, socio-economic development, economic specialization of regions, natural environment. economic development of the region.

KIRISH

Har qanday mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi uchun eng muhim asosiy shartlaridan biri uning hududida ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirishning o'ziga xos bo'lgan tabiiy sharoit va resurslar yig'indisidir. Hududning tabiiy resurs salohiyatini resurslarning miqdori, sifati va joylashuvi, ta'minlanish darajasi belgilaydi. Bu milliy faoliyatda aholining taqsimlanishi va uning iqtisodiy jihatdan eng muhim omili hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishga qaratilgan "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da PF-60-son farmonida "Kimyo va gaz-kimyosi sohalarini rivojlantirish va tabiiy gazni qayta ishlash darajasini 8 foizdan 20 foizga yetkazish orqali kimyo sanoatida 2 milliard AQSh dollariga teng mahsulot ishlab chiqarish"[1] vazifasi belgilab berildi. Mintaqaning tabiiy resurs salohiyati uning iqtisodiy ixtisoslashuviga va hududiy mehnat taqsimoti tizimidagi o'rniga bevosita ta'sir qiladi. Joylashtirish, ishlash shartlari, tabiiy resurslardan foydalanish xususiyatlari va tabiati mintaqaviy rivojlanish yo'nalishlari va sur'atlariga ta'sir qiladi.

Mintaqalarning hududiy taqsimotini hisobga olgan holda ularning taraqqiy etishi, mukammal ixtisoslashuvi, mintaqaviy sanoat ishlab chiqarish majmualari, kichik sanoat zonalari, tabiiy iqlim sharoitlari, mineral xomashyo boyliklari eng ahamiyatli zaruriy omillar hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanishning tabiiy shart-sharoitlarini aniqlash va yanada oqilona foydalanishda tabiiy resurslarning hududiy taqsimlanishini hisobga olish muhimdir. Shu munosabat bilan har qanday hududning xususiyatlari, avvalo, tabiiy iqlim sharoitlari va qazilma boyliklarini iqtisodiy baholash uchun ularning tashkil topishini ifodalovchi ko'rsatkichlarni aniqlab olish va tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mintaqalararo ishlab chiqarish kuchlarini iqtisodiy jihatdan asoslashda ularning joylashuv xususiyatlarini, xomashyo bazalarining tarkibiy elementlarini mukammallashtirishni inobatga olib amalga oshirish har birini yaratish uchun eng mos va maqbul maydonlarni tanlash har qanday alohida xo'jalik subyekti va ularning guruhlari uchun ham alohida amaliy ahamiyatga ega.

Tabiiy resurslar-kishilar bevosita foydalanadigan yoki foydalanishi mumkin bo'lgan tabiiy muhitning barcha unsurlarini o'zida jamlaydi.

Xususan, bularga qazilma boyliklari, mineral xomashyolar, yer, suv kabi resurslarni kiritishimiz mumkin. Jamiyat taraqqiyotida insonlar hayoti uchun zarur bo'lgan, biroq bevosita ishtirok etmasada, ularning iqtisodiyotiga ta'sir

ko'rsatadigan hududning joylashgan o'rne, iqlimi, quyosh nurlari, havo tabiiy sharoitlar sifatida belgilanadi. Insoniyat rivojlanishining muayyan bosqichida, tabiiy sharoit tabiiy resurslarga aylanadi. Misol uchun, quyosh radiatsiyasi, shamol, havo, dengiz to'lqinlari yoki yerning ichki issiqligi shular jumlasidandir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Hududlarning tabiiy resurs salohiyatiga ta'sir etuvchi omillarni bir qator iqtisodchi olimlar yondashuvida turlicha ekanligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Ye.A.Illarionova resurslar bazasi va shu resurslarni samarali boshqarishga o'z e'tiborini qaratgan bo'lib, quyidagi omillarni belgilagan:

1. Geopolitik salohiyat – hududning boshqa hududiy birliklar o'rtasida qulay joylashuvini aniqlaydi va hududlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi;
2. Tabiiy salohiyat – hududlarning tabiiy sharoiti, tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligini belgilaydi;
3. Ishlab chiqarish salohiyati – hududlarning maksimal ishlab chiqarish salohiyatini belgilaydi.
4. Mehnat resurslari salohiyati – hududlar iqtisodiy faol aholi qismini belgilaydi va ish bilan bandlik darajasini ifodalaydi;
5. Investitsiya salohiyati – o'z xususiy mablag'lar bilan ta'minlanganini, hududlarning investitsiya jozibadorligi va samaradorligini ifodalaydi.
6. Infrastruktura salohiyati – hududlarning ishbilarmonlik, savdo, tashqi iqtisodiy aloqalarini ta'minlash uchun moddiy mablag'larning yetarililigi belgilaydi [2].

Darhaqiqat, tabiiy resurslar salohiyati har bir hududning joylashgan o'rne, iqlim sharoitlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'z mazmun mohiyatiga ega. Tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga mavjud resurslarni tejab-tergab oqilona sarflash orqali erishiladi.

A.Sudakovaning ilmiy tadqiqotlarida resurslar doim potensial ishlab chiqarish omillari bo'lib hisoblanib, ishlab chiqarishga jalb etilgan tabiiy obyektlar ekanligini ifodalanadi [3]. Mehnat resurslari salohiyatida esa hududlarda istiqomat qiluvchi aholi soni va uning tarkibidagi mehnatga layoqatli ulushi hisobga olinib, bunda aholining bandlik darajasi oshishi muhim ahamiyat kasb etadi.

"Hududlarning iqtisodiy o'sishini va rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda, hududlarning ishlab chiqarish imkoniyatlariga tayanmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi" [4] - deb hisoblaydi iqtisodchi olim A.I.Tatarkin.

G.R.Madraximovning fikriga ko'ra, "Sanoat korxonalarida

resurslar salohiyati deganda, ijtimoiy ishlab chiqarishning obyektiv xususiyatlaridan biri, ya'ni nafaqat resurslarning salohiyat imkoniyatlari, balki korxonaning tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ko'paytirish jarayonlarini amalga oshirish va daromad olish qobiliyatining umumiyliги tushuniladi" [5].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, hududlarning rivojlanish darajasini va ular o'rtasidagi bog'liqligini e'tiborga olgan holda tadqiq etish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mavzuga tegishli ilmiy-tadqiqot ishini yozish davomida kuzatish, solishtirish, suhbat, anketa so'rovlar kabi usullardan foydalanildi. Tadqiqot davomida tizimli yondoshuvni qo'llash orqali iqtisodiy – statistik, tuzilmaviy – dinamik tahlil qilingan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Insonning tabiiy muhitga munosabati va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirini ifodalovchi ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishida mehnat resurslari va ishlab chiqarish vositalarining mavjudligi bilan belgilanadi. Ya'ni, asboblardan va mehnat obyektlari, sanoatni rivojlantirish asosidagi texnologiyalar; qishloq xo'jaligi, transport, qurilish kabilarga bog'liq. Foydalanilmagan tabiiy resurslardan farqli ravishda takror ishlab chiqarishda bir marta qatnashuvchi mehnat

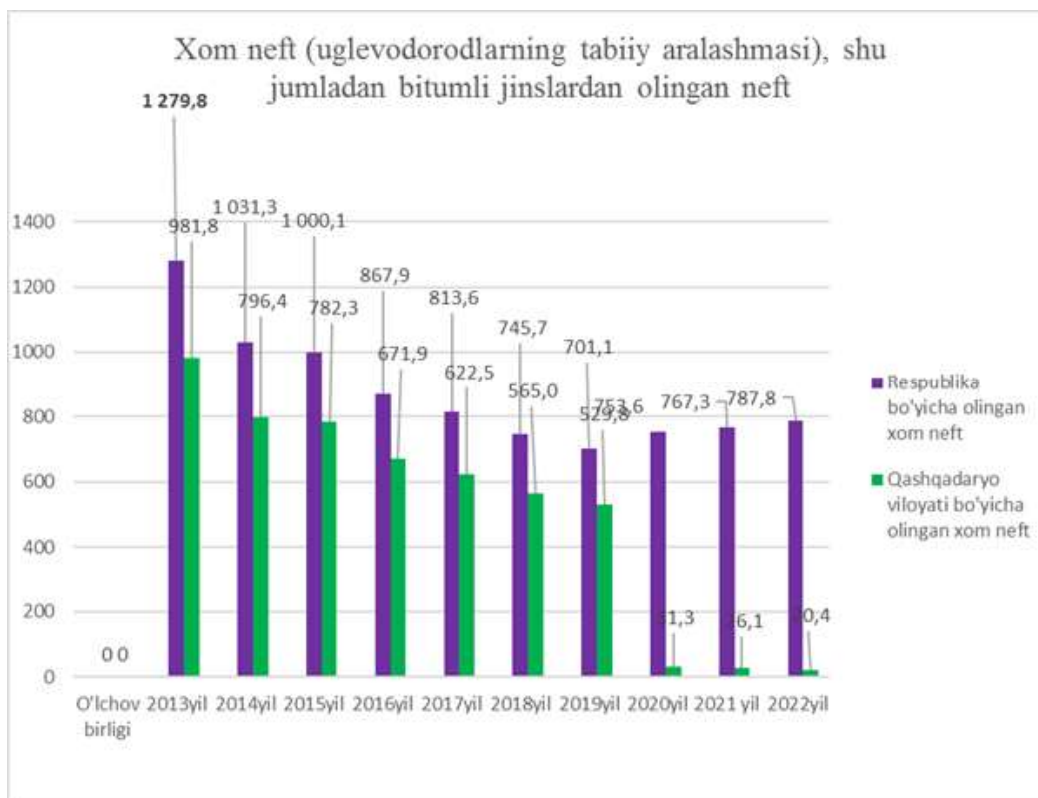
resurslari, mahsulotni yaratish jarayoni, ishlash salohiyatiga ega, qobiliyatli, lekin mehnatga layoqatsiz aholi qatlami, nafaqat ishlab chiqarish vositalari sifatida qiyoslanadi.

Tabiiy resurslar salohiyatidan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish tabiatga faol ta'sir ko'rsatish bilan birga ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning rivojlanishi davrida zamonaviy jamiyatning eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi[6].

Mintaqalardagi tabiiy sharoit va tabiiy resurslar salohiyati jamiyat hayotidagi tabiiy omillar hisoblanadi. Xususan, tabiiy muhit inson yashaydigan va iqtisodiy faoliyat yuritadigan manzili sifatida muhim ekologik omilni ifodalaydi. Aholi daromadlarini oshirish, barcha sohalarida yangi ish o'rinlari yaratish, maqsadli sarmoyalarni jalb qilish sanoat sohasini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq [7].

O'zbekiston Respublikasida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish, jumladan xom neft (uglevodorodlarning tabiiy aralashmasi) mahsulotining yillar kesimidagi o'zgarish dinamikasi keltirilgan.

1-rasmda keltirilgan ma'lumotlarga asosan dastlab Qashqadaryo viloyatida 2013-yilda 981,8 m tonna xom neft qazib olingan. 2014 yilda esa bu ko'rsatkich 796,4 m.tonnaga pasaygan. 2015-2019 yillar davomida ham biroz muntazam pasayishlar kuzatilgan. 2020-2022 yillar mobaynida viloyatimizda xom neftni qazib olish miqdori keskin pasayganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga sabab sifatida neft qazib oluvchi korxonalar faoliyatining qisqarganligini keltirish mumkin. Shuningdek viloyatdagi qazib olinadigan

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi [8]

xom neft hajmining kamayganligi bilan izohlash mumkin. Qashqadaryo viloyati o'z ishlab chiqarish, iste'mol qilish va eksport qilishning zarur hajmlarini ta'minlashga qodir kuchli va xilma-xil tabiiy resurs salohiyatiga, xo'jalikda o'zlashtirish ancha qulay bo'lgan tabiiy sharoit va resurslarga (relef, iqlim, suv, tuproq va o'simlik) ega. Biroq, u butun hudud bo'ylab juda notekis taqsimlangan.

"Viloyat hududida joylashgan Qashqadaryo havzasida Pomir-Oloy tog' tizimining g'arbiy chekkasida, Amudaryo va Zarafshon daryolari oralig'ida joylashib, asosan Qashqadaryo botig'ini o'z ichiga olgan, shimoli-sharq va janubi-sharqda Zarafshon hamda Hisor tizma tog'lari bilan o'ralgan. Tog'lar bilan tekisliklar orasi adirlar tekislikning katta qismi g'arbda Sandikli va Qizilqum cho'llari bilan tutashgan Qarshi cho'lidan iborat. Viloyat shimoli-sharq, sharq va janubi-sharqda tog'liklar bilan o'ralgan. Bu yerda Zarafshon va Hisor tizmalari, Chaqchar tog'lari ko'tarilib turadi, ularning eng baland nuqtalari 3750-4100 metrgacha yetadi" [9].

Qashqadaryo viloyati hududining bunday turli xildagi o'ziga xos tabiiy zahiralarga egaligini izohlaydi. Shuningdek, iqlim sharoitlariga qarab ichki hududiy mehnat taqsimoti vujudga kelgan. Ya'ni, viloyatning quyi qismi katta hajmdagi qishloq xo'jaligida foydalanish uchun qulay bo'lgan yer maydonlariga ega. Ko'kdumaloq, Muborak, Pomuq kabi yirik neft-gaz, Sho'rtan, Zevardi, Qo'ltiqqa o'xshash tabiiy gaz konlari faoliyat yuritadi. "... ijtimoiy-iqtisodiy siyosatdagi barcha jabhalar hududda amalga oshiralayotgan chora-tadbirlar bilan bevosita bog'langan bo'lib, hududning salohiyati, imkoniyatlari va resurslari bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak. Shuning uchun hududni rivojlantirishda, albatta, birinchi o'rinda davlatning manfaatlari va siyosatidan kelib chiqiladi va o'z navbatida, bevosita hududni o'ziga taalluqli bo'lgan muammolar, masalalar va ularning yechimlari topiladi" [10]. Qashqadaryoning tog'li hududi hisoblangan Dehqonobod tumanida turli-tuman tuz konlari, qurilish materiallari xomashyosi mavjud. Ushbu tuman bugungi kunda kaliy tuzlarining zahirasiga boy bo'lib, respublikamizda kaliy o'g'itlarini ishlab chiqarish sanoati bo'yicha yetakchi o'rinda turadi.

Respublikaning Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida tabiiy gazning yirik konlari mavjud. Hududimiz tabiiy gaz zahiralari juda boy. Hozirgi davrda zahirasi juda katta bo'lgan gaz koni Qashqadaryo viloyatidagi Sho'rtan koni, Buxoroning Ko'kdumaloq konidan neft bilan birga gaz ajralib olinadi [11].

Qashqadaryoning yuqori hududida joylashgan Shahrisabz tumanida marmar konlari tashkil etilgan, Kitob tumanida esa, geologik qo'riqxonada faoliyat yuritadi. Boshqa viloyatlardan farqli ravishda mintaqamiz yoqilg'i-energetika, tog'-kon va gaz kimyosi, qurilish materiallari xomashyosi manbalariga

boy bo'lganligi sababli ushbu sohalardagi sanoatni keng miqyosda rivojlantirishga qulay imkoniyatlar yaratadi. Shunday qilib, tabiiy boyliklar salohiyati har bir mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omil sifatida xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga asosan, xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy etishi, shu jihatdan, uning tabiiy sharoiti va tabiiy boyliklariga bog'liq holda mintaqaning tabiiy-resurs salohiyatini belgilaydi. Bu esa, tabiiy resurslar salohiyatini baholayotganda nafaqat real borliqni, balki imkoniyatlarni ham nazarda tutadi va bu imkoniyatlardan foydalanish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining istiqbolini belgilab beradi. Sanoat korxonalarida resurs salohiyatidan samarali foydalanish doimo muhim ahamiyat kasb etib, uni har tomonlama tahlil qilish va mavjud tabiiy resurs salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlarini o'rganish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarida hududlardagi mavjud resurs salohiyatidan samarali foydalanish jarayonlarini ilmiy-uslubiy asoslab, bu bo'yicha takliflar berish mazkur ishning maqsadi hisoblanadi.

O'ylaymizki, ijtimoiy-iqtisodiy hayot va sanoat uchun shart-sharoit yaratish, taraqqiy ettirish, raqobatbardosh afzalliklarini mustahkamlash, alohida hududlar va mahalliy guruhlarning iqtisodiy tomondan hisobga olingan salohiyatini yuksaltirish kombinatsiyasi asosida modernizatsion klaster siyosati, innovatsion ixtisoslashuv strategiyalari siyosati bilan amaliyotga qo'llash mumkin.

Fikrimizcha, tabiiy resurslardan o'rinni va samarali foydalanish va mintaqada iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga o'tish bo'yicha quyidagi mezonlar kerak, deb hisoblaymiz:

- tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, bio xilma-xillikni, tabiiy majmualar va maxsus tabiiy boyliklarni erkin muhofaza qilish, ilmiy, madaniy va jamoaviy ahamiyatga ega obyektlarni asrashga asoslangan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbir etish;
- biologik xilma-xillikni saqlash, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanishni tashkil etish bo'yicha boshqa davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- tabiatda foydali hisoblangan o'simlik dunyosidan foydalanish borasidagi aloqalarni tartibga solish;
- mintaqaviy ahamiyatga ega alohida e'tirof etiladigan tabiiy hududlarni yaratish va ularning faoliyat ko'rsatishi borasidagi boshqaruv tizimini joriy etish va

takomillashtirish;

- yashil makon obyektlaridan keng foydalanishni nazorat qilish;
- davlatga tegishli qo'riqxonalar, tabiat yodgorliklari va obidalari salmog'ini kengaytirish va ular faoliyatini nazoratga olish. Shu jihatdan ham ushbu mezonlarga e'tibor berish ijobiy samara beradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xo'janova, Gulshoda Otamurodovna - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti tayanch doktoranti / **Ходжанова, Гульшода Отамуродовна** - Докторант Каршинского инженерно-экономического института/ **Khojanova, Gulshoda Otamurodovna** - Doctoral student at Karshi Engineering Economics Institute
 - gulikhovanova@mail.ru
 - <https://orcid.org/0009-0001-2902-6736>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni 28.01.2022 yil
- [2]. Илларионова Ye.A. (2015) Экономический потенциал региона: содержание, оценка, предпосылки сбалансированного развития
- [3]. Судакова А. Бюджетное планирование и прогнозирование. Учебное пособие. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2019. – 308 с
- [4]. Татаркин А.И. Системный подход к разработке и

реализации промышленной политики России. [Systematic Approach to the Development and Implementation of Industrial Policy of Russia]. Materialy II dal'nevostochnogo mezhdunarodnogo ekonomicheskogo foruma [Proceedings of the Second Far Eastern International Economic Forum], Khabarovsk, 2006. Available at: http://dvforum.ru/2007/doklads/ks1_Tatar.aspx

- [5]. Madraximova, G. (2023). Sanoat korxonalarida resurslar salohiyatini iqtisodiy baholash asoslari. Iqtisodiyot va ta'lim, 24(3), 380–384. https://doi.org/10.55439/eced/vol24_iss3/a60
- [6]. Otamurodovna, Xo'janova Gulshoda. "Hududlarda tabiiy resurslar salohiyatidan samarali foydalanish." Proceedings of international conference on educational discoveries and humanities. Vol. 3. No. 4. 2024.
- [7]. Хожанова, Г. О. (2023). Показатели Развития Промышленного Кластера. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects (Spain), 78-82.
- [8]. O'zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlari
- [9]. D.Mirodova Qashqadaryo viloyati iqtisodiy geografiyasi. Ma'ruzalar matni. Qarshi – 2007.9-bet. B-89
- [10]. Nazarov. Sharofiddin. Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv [Matn] / Sh. Nazarov.-T.: «Renessans» nashriyoti, 2021. - 196 b.16-bet
- [11]. Xo'janova, G. (2023). Qashqadaryo viloyatida tabiiy resurslardan foydalanish istiqbollari "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. 2023-yil, dekabr. № 11-12sonlar 209-211 betlar.

Mehnat bozorida samarali bandlikni ta'minlash muammolari

Amonov, Navro'zxon Salohiddin o'g'li

Проблемы обеспечения эффективной занятости на рынке труда

Амонов, Наврузхон Салохиддин угли

Problems of providing efficient employment in the labor market

Amonov, Navruzxon Salokhiddin ogli

■ Received: April 27, 2024 ■ Revised: May 6, 2024 ■ Accepted: May 9, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация: Мақоллада О'zbekiston mehnat bozorida bandlikni ta'minlash samaradorligiga salbiy ta'sir qilayotgan omillar, shuningdek, uni rivojlantirish imkoniyatlari va yechimlari ko'rib chiqilgan va mavzu yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan. Darhaqiqat, bozor munosabatlari sharoitida mehnat resurslari bandligini ta'minlash muammosi har qachingidan kuchaymoqda. Bu, ayniqsa, ortiqcha ishchi kuchining chiqishi va faol ish qidirayotganlar sonining ko'payishi bilan birga tarkibiy o'zgarishlarni boshdan kechirayotgan o'tish davridagi iqtisodiga ega mamlakatlarda dolzarbdir. O'zining demografik tuzilishi va aholi o'sish sur'atlari yuqori bo'lgan O'zbekistonda bandlik masalalari doimo eng dolzarb va ustuvor muammolardan biri bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolaveradi. Ayni paytda bandlikni ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish borasida olib borilayotgan ishlar ham masalaga jiddiy yondashgan holda ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Ushbu masalalar maqolada bayon etilgan.

Калит со'злар: bandlik, mehnat bozori, mehnat resurslari, ishchi kuchi, muqobal bandlik, kambag'allikni qisqartirish, bozor iqtisodiyoti, aholini turmush darajasi, xodimlar kapitali.

Аннотация: В статье разработаны факторы, негативно влияющие на эффективность занятости на рынке труда Узбекистана, а также возможности и пути его развития, а также выводы и предложения. Ведь в условиях рыночных отношений проблема обеспечения занятости трудовых ресурсов обостряется с каждым днем. Особенно это актуально для стран с переходной экономикой, где происходят структурные изменения с высвобождением избыточной рабочей силы и увеличением числа активных ищущих работу. В Узбекистане с его демографической структурой и высокими темпами роста населения вопросы занятости всегда были и останутся одной из наиболее актуальных и приоритетных проблем. В настоящий момент проводимая работа по совершенствованию организационно-экономических механизмов обеспечения занятости требует проведения научных исследований с серьезным подходом к вопросу. Эти вопросы описаны в статье.

Ключевые слова: занятость, рынок труда, трудовые ресурсы, рабочая сила, альтернативная занятость, сокращение бедности, рыночная экономика, уровень жизни населения, трудовой капитал.

Abstract: The article develops factors that negatively affect the efficiency of employment in the labor market of Uzbekistan, as well as opportunities and ways of its development, as well as conclusions and proposals. Indeed, in conditions of market relations, the problem of ensuring employment of labor resources is becoming more acute every day. This is especially true for countries with economies in transition, where structural changes are taking place with the release of excess labor and an increase in the number of active job seekers. In Uzbekistan, with its demographic structure and high population growth rates, employment issues have always been and will remain one of the most pressing and priority problems. Currently, the work being carried out to improve the organizational and economic mechanisms for ensuring employment requires scientific research with a serious approach to the issue. These issues are described in the article.

KIRISH

Bugungi kunda jahon bozori konyunkturasi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida xalqaro raqobat tobora kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda O'zbekiston iqtisodiyotida ham shiddatli, sifat jihatidan butunlay yangi o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Iqtisodiyotda o'z salohiyatini yo'qotgan eski institut va vositalar o'rnini yangi innovatsion va samarali boshqaruv usullari egallamoqda.

Ushbu strategik maqsadlarning barchasi O'zbekiston aholisining turmush darajasi va sifatini oshirishga yo'naltirilgan bo'lib, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'бири bilan aytganda, «Eng muhim vazifamiz – mamlakatimizda tinchlik va farovonlikni mustahkamlash, odamlarni, xalqimizni hayotdan rozi qilishdan iboratdir».

Mamlakatni taraqqiy ettirish sur'atlarini oshirish, milliy iqtisodiyotni yuksaltirish, eng avvalo, har qanday davlatning boyligi hisoblangan ishlab chiqaruvchi kuchlarning tarkibiy qismi hisoblangan- inson mehnat faoliyatining samaradorligi bilan bog'liqdir. Unumli mehnat milliy iqtisodiyotni rivojlantirish sur'atlarini barqaror oshirishning bosh omili bo'libgina qolmasdan, u insonning farovon turmush kechirishini ta'minlash va ehtiyojlarini qondirish funksiyasini ham bajaradi.

Xususan, mehnat sohasidagi O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 16-oktabrdagi «Xususiy bandlik agentliklari to'g'risida»gi O'RQ-501-sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi «Bandlik sohasida davlat siyosatini yanada takomillashtirish va mehnat organlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5052-sonli Farmoni, 2017-yil 24-maydagi «O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3001-sonli, 2018-yil 11-iyundagi «Aholining ijtimoiy zaif qatlami bandligini ta'minlashni rag'batlantirishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3782-sonli qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 4-oktabrdagi «Xizmatchilarning

asosiy lavozimlari va ishchilar kasblari klassifikatorini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi 795-sonli, 2017-yil 28-oktabrdagi «Mehnat bozorining joriy va istiqboldagi ehtiyojlarini hisobga olib, ish o'rinlarini tashkil etish va kadrlar tayyorlash davlat buyurtmasini shakllantirish tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash haqida»gi 877-sonli, 2017-yil 5-oktabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Jamoat ishlari jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi 799-sonli, 2018-yil 20-oktabrdagi «2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish choratadbirlari to'g'risida»gi 841-sonli qarorlari hamda ish bilan bandlikni ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratishga doir boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish O'zbekiston mehnat bozorida samarali bandlikni tashkil qilish uchun hukumat tomonidan qo'yilayotgan qadamlarni anglatadi.

Ishchi kuchining eng qimmatli manbalaridan ba'zilari oddiygina foydalanilmayotgan bo'lsa, o'sish haqida gapira olmaymiz. Bu yerda yana bir muhim iqtisodiy tamoyil aniq amal qilishni to'xtatadi, ya'ni mamlakatda mavjud bo'lgan barcha ishlab chiqarish resurslarining cheklanishi. Ishsizlik, shuningdek, odamlarning hayotiy manfaatlariga sezilarli darajada zarar yetkazadi, ularning o'z malakalarini inson o'zini eng yaxshi ko'rsatishi mumkin bo'lgan faoliyat turida qo'llashiga to'siq qiladi. Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkin, ishsizlik darajasi iqtisodiyotning umumiy holatini aniqlash va uning samaradorligini baholash uchun asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Yurtimizda mehnat bozorini huquqiy muhofaza qilish hamda uning subyektlari bo'lgan ishchilar qatlami saviyasini doimiy oshirib borish, pirovardida ishsizlik ko'rsatkichini tushirishga erishish mavzuning dolzarbligini belgilab beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning qarorlaridan shuningdek, Sh.M.

Mirziyoyevning 2018-yil 20-oktabrdagi mehnat bozorini rivojlantirish masalalari bo'yicha yig'ilishdagi topshiriqlaridan mavzunig bosh manbasi sifatida foydalanildi.

Qolaversa, mavzuni mehnat bozoriga oid ilmiy ma'lumotlar bilan izchil yoritishda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining akademigi Qalandar Abdurahmonovning "Mehnat iqtisodiyoti" darsligidan samarali foyda olindi.

Mavzuga doir statistik ma'lumotlar Bandlik va kambag'allikni qisqartirish agentligi saytining hisobotlariga shuningdek, asosan ochiqmanbalar.uz sayti ma'lumotlari asosida tanlab olindi va tahlil uchun manba sifatida foydalanildi. Mazkur maqolani yoritish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi.

Mehnat bozorida samarali bandlikni ta'minlash muammolari bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy masalalarni ishlab chiqishga G.A.Zufarova [1], D.Zaylobiddinova [2], I.X.Xuvaydullayeva [3], N.B.Ulugmuradova [4], T.A.Mamadjanova [5] singari mamlakatimiz olimlari munosib hissa qo'shib kelmoqdalar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mehnat bozorida samarali bandlikni ta'minlash muammolari iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash va kuzatish usullari yordamida o'rganilgan bo'lib, ilmiy abstraksiyalash, induksiya, deduksiya, analiz va sintez metodlaridan foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Avvalambor, mehnat resurslarini taqsimlaydigan va ish bilan bandlik borasida qarorlar qabul qiladigan bozor mehnat bozori deb ataladi. Mehnat bozorining subyektlari bo'lib, mehnat taqsimoti muammolarini xal etishga ixtisoslashgan hukumat organlari va mehnat resurslari ya'ni insonlar, obyektlari bo'lib esa mehnat munosabatlari va ishchi o'rinlari kabilarni o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda 2021-yil 1-yanvar holatiga mehnat resurslari 19,1 mln. kishi, iqtisodiy faol aholi 14,8 mln. kishi, jami ish bilan bandlar 13,2 mln. kishi, shundan iqtisodiyotning rasmiy sektorida 5,7 mln. kishi (43,3 foiz), iqtisodiyotning norasmiy sektorida 5,6 mln. kishi (42,8 foiz), ishga joylashtirishga muhtoj shaxslar 1,6 mln. kishi (10,5 foiz) va chet elda ishlash uchun ketganlar 1,8 mln. kishini tashkil qildi.

Mehnat sohasidagi keng islohotlar natijasida 2016-2020 yillarda mehnat organlari tomonidan kasb-hunarga o'qitishga yo'naltirilgan fuqarolar soni 8,8 barobar oshgan. Ishsizlarni jamoat ishlariga jalb etish ko'rsatkichi 65 barobar ortgan.

Shu davrda oliy ta'limga qabul parametrlari 2016 yilga nisbatan 2,5 barobarga o'sdi, yoshlarimizni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasi 9 foizdan 25 foizga yetdi.

Hozirgi kunda o'zini o'zi band qiladigan shaxslar uchun 68 ta faoliyat (ishlar, xizmatlar) turlari tasdiqlangan bo'lib, ularni yanada kengaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Natijada, 2021 yil 1 iyul holatiga 852,4 ming nafar fuqaro o'zini o'zi band qilgan shaxs sifatida ro'yxatdan o'tkazildi. Shundan 310,1 ming nafarini 30 yoshgacha bo'lgan o'g'il-qizlar tashkil etadi.

Bizning fikrimizcha, o'zini o'zi band qilishni inson resurslarini boshqarish va aholi bandligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishi sifatida rivojlantirish lozim. O'zini o'zi band qilishning yollanma xodimga nisbatan afzalliklarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- o'ziga rahbar bo'lish va o'z ish faoliyatini to'liq nazorat qilish hamda yakuniy mahsulot uchun o'z ovozigacha ega bo'lish;
- ko'proq daromad olish imkoniyatiga ega bo'lish, frilanserlar yollanib ishlaydiganlarga nisbatan ko'proq pul topadilar va yo'l xarajatlarini tejagan holda uyda o'tirib, bola parvarishi bilan ham shug'ullanish imkoniyati paydo bo'lishi;
- ishning turli-tumanligi bilan bahramand bo'lish, doimiy ishga moslashish, o'z mahoratini oshirish va yangilash, har bir yangi mijoz bilan yangi chaqiriq, da'vat tufayli ijodkor bo'lishi va o'z biznesini ochishi;
- o'zi uchun kun tartibini o'rnatish, belgilangan ish jadvalining mavjud emasligi va ish soatlaring moslashuvchanligi;
- o'z mijozlarini tanlashi va kimga xizmat ko'rsatish huquqiga to'liq egalik qilishi.

Mehnat bozorida inklyuzivlikni ta'minlash, yoshlar, ayollar va nogironligi bo'lgan shaxslarning ish bilan bandligiga ko'maklashish maqsadida ular uchun alohida dastur va chora-dasturlar qabul qilinishi natijasida aholining ushbu guruhlarini mehnat faoliyatiga faol jalb etishga erishilmoqda. Mehnat bozorining huquqiy tashkil etish jihatlariga e'tibor qaratadigan bolsak, bandlikni ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish borasida, yangilangan Konstitutsiyaning 43-moddasida davlat ishsizlik bilan kurashib, bandlikni ta'minlash va kambag'allikni kamaytirish bo'yicha choralar ko'rish majburiyatini o'z zimmasiga olgan.

Bandlikni ta'minlashning huquqiy asosini mustahkamlash bo'yicha so'nggi yillarda «Aholi bandligi to'g'risida»gi qonun va yangi tahrirdagi Mehnat kodeksi qabul qilindi. Unda yakka tartibdagi mehnatga oid munosabatlarni va ular bilan bevosita bog'liq bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solingan.

Xalqaro Mehnat tashkiloti rasmiy sahifasida e'lon qilingan ma'lumotga ko'ra, ishsizlar soni 2024-yilda 3 millionga oshib, 2020-yildan beri birinchi marta jami 208 million kishiga yetishi kutilmoqda (jahon ishsizlik darajasi 5,8 foizga to'g'ri keladi). 2024-yilda jahon bandligining o'sishi 1,0 foizni tashkil etishini, bu 2023-yil darajasining yarmidan kam bo'lishini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasida mehnat bilan bandlik dinamikasi, (ming kishi¹)

KO'RSATKICHLAR	2001 Y.	2005 Y.	2010 Y.	2015 Y.	2020 Y.	2020 Y. 2001 Y.GA NISBATAN, %
Iqtisodiy faol aholi	9173,5	10224,1	12286,6	13767,7	14797,9	162
Ish bilan bandlar, jami	9136	10196,2	11628,4	13058,3	13239,6	169
Shundan:						
Iqtisodiyotning rasmiy sektorida	5920,2	6370,4	5348,9	5294,9	5732,4	96,8
Iqtisodiyotning rasmiy sektorida ulushi, %	64,8	65,5	45,9	40,5	43,3	66,8
Iqtisodiyotning norasmiy sektorida	2985,1	3559,7	5990,3	5209,1	5668,9	189,9
Iqtisodiyotning norasmiy sektorida ulushi, %	32,7	34,9	51,5	37,8	42,8	10,1
Ishsizlar	37,5	320,2	658,2	709,4	1558,4	42 marta
Ishsizlik darajasi, %	0,4	3,1	5,7	5,2	10,5	10,1
Iqtisodiy nofaol aholi	3643,9	4229,2	4424,9	4508,4	4344,4	19,2
Chet elda ishlash uchun ketganlar	230,7	266,1	289,2	2284,7	1838,2	8 marta
Mehnat resurslari	12817,4	14453,2	16509,7	18276,1	19142,3	49,3

O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida inson qadrini ulug'lashga yo'naltirilgan ijtimoiy himoya siyosati bo'yicha belgilangan vazifalar doirasida 2026-yilga qadar ehtiyojmand aholi ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to'liq qamrab olinishini nazarda tutmoqda. Ijtimoiy himoyaga ajratilgan budjet xarajatlari deyarli ikki baravarga ko'paydi. «Temir daftar», «Ayollar daftari» va «Yoshlar daftari» tizimlari yo'lga qo'yildi. Ularda 595,6 ming kambag'al va moddiy yordamga muhtoj oilalar, 433,0 ming nafar ehtiyojmand va yordamga muhtoj xotin-qizlar, 591 ming ehtiyojmand va ko'makka muhtoj hamda ishsiz yoshlar ro'yxatga olindi. «Ijtimoiy himoya yagona reyestri» axborot tizimida yordamga muhtoj ayollar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha alohida ma'lumotlar bazasini yaratish, jumladan «Temir daftar», «Yoshlar daftari» va «Ayollar daftari»ni «Ijtimoiy himoya yagona reyestri» bilan integratsiya qilish belgilangan. Ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand aholi muammolari yechimining asosiy qismi bandlikni ta'minlash orqali bo'ladi. Bugungi kunda yangi ish o'rinlari yaratish, o'zini-o'zi band qilish, kasanachilik, uy mehnati, tadbirkorlikni rivojlantirish kabi

tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Kambag'allikka barham berishning birinchi sharti – unga munosib ish topish. Biroq, yuqorida qayd etilgan ijobiy ishlar bilan birgalikda, ishsizlik, kambag'allik hamon bor va unga qarshi kurashish tizimli bo'lishi lozim. Davlat o'z fuqarolarini ish bilan ta'minlash, ularni kambag'allik botqog'idan chiqarish bilan birga professional kasb o'rgatish mas'uliyatini ham o'z zimmasiga oladi.

Taraqqiyot strategiyasining 37-maqsadini amalga oshirishda, fuqarolarga davlat hisobidan kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish, jami 1 million nafar ishsiz fuqaroni kasb-hunarlariga o'qitish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish belgilangan. Shu bilan birga, ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o'qitish ko'lamini ikki barobarga oshirish belgilangan va bunda:

- har yili kasb-hunarga o'qitiladigan fuqarolar soni, hududlar va tarmoqlar kesimida ishsiz va ish qidirayotgan shaxslarni kasb-hunarga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishga oid davlat buyurtmasini ishlab chiqish;
- mahalla kasb-hunarga o'qitish maskanlari tarmog'ini

¹ Muallif ishlanmasi

kengaytirib, ularning sonini 1000 taga yetkazish;

- 16 ta «Ishga marhamat» monomarkazlari va 59 ta kasb-hunarga o'qitish markazlari quvvatlaridan samarali foydalangan holda ishsiz fuqarolarni professional kasblar, tadbirkorlik ko'nikmalari va xorijiy tillarga o'qitish;
- kasb-hunarga o'qitishda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish maqsadida kasb-hunarga o'qitish bo'yicha grantlar e'lon qilish kabilar nazarda tutilgan. Qayd etilgan maqsadlarni Davlat o'z zimmasiga olishidan maqsad, mehnatkash xalqimiz uchun munosib mehnat qilish, yaxshi ish haqi olishi va farovon yashashi uchun sharoitlarni yaratish. Shuningdek, xodimlarni doimiy o'qitib, tajribasini oshirib turishga oid chora-tadbir hamdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 20-oktabrdagi 841-sonli «2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori asosida «Mehnat bozorida faol chora-tadbirlarni amalga oshirish, xususiy mulkni muhofaza qilish, kichik va yirik biznesni hamda xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va tezkor rivojlantirishdagi to'siqlarni bartaraf etish orqali aholini, ayniqsa, yoshlar, nogironlarni munosib ish bilan ta'minlash va samarali ish bilan bandlikni kengaytirishga yo'naltirilgan qulay shart-sharoit yaratish» bo'yicha O'zbekiston Respublikasining istiqbolida ish bilan bandlik tarkibini takomillashtirishga qaratilgan strategik reja belgilangan. Mehnat bozorining shakllanish shart-sharoitlari O'zbekistonda mehnat bozorini shakllantirish borasida "Aholining ish bilan bandligi to'g'risida"gi Qonun (1992-yil) hamda O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi

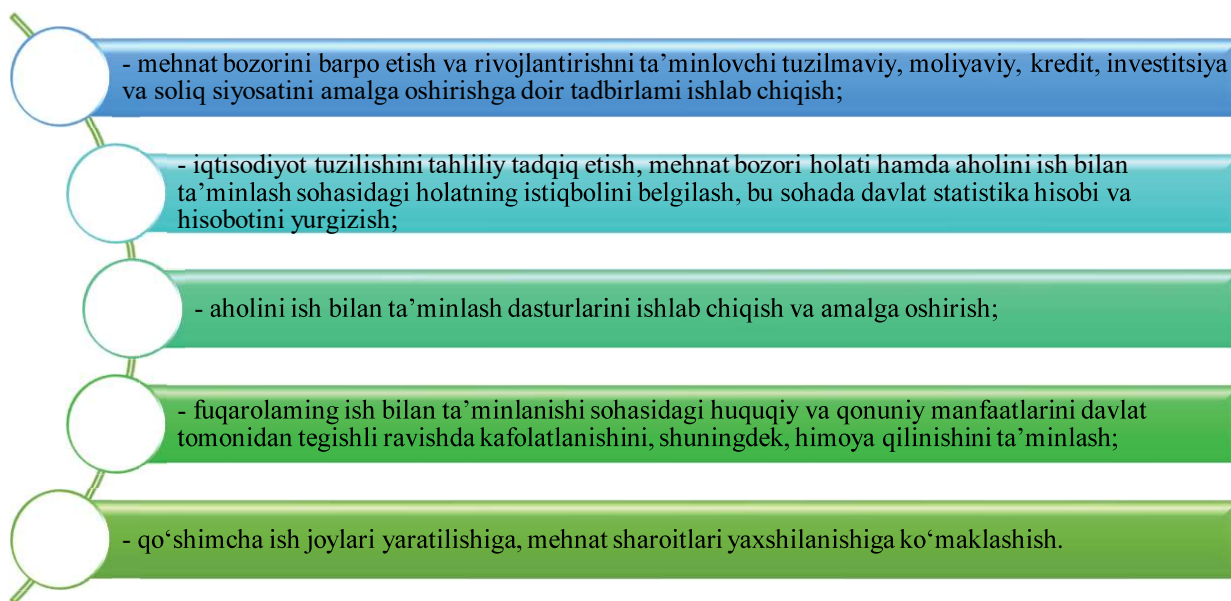
(1996-yil) muhim huquqiy asos hisoblanadi.

«Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq, davlat boshqaruv organlari mehnat resurslaridan samarali foydalanish va ularning ish bilan bandligini ta'minlash sohasida vakolatlariga ega.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksiga muvofiq, mamlakatda mehnat sohasidagi davlat boshqaruvini O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi va uning hududiy organlari amalga oshiradi. Vazirlikning aholi ish bilan bandligini ta'minlashdagi asosiy vazifalari quyidagilardan iborat(2-rasm).

Mehnatga layoqatli aholi soniga ta'sir ko'rsatuvchi omillar o'rtasida demografik jarayonlar ustuvor hisoblanadi. Muayyan mamlakat yoki mintaqada aholining takror hosil etilishi xususiyatlari faqat mehnat resurslarning miqdorigagina emas, shuningdek, ularning tarkibi va sifati (yoshi, jinsi, salomatligi va hokazolar)ga ham ta'sir ko'rsatadi. Bunday omillarning amal qilishi nisbatan katta davmi o'z ichiga qamrab oladi. Chunki tug'ilish darajasining o'zgarishi mehnat resurslari taklifiga 15-20 yildan so'ng ta'sir ko'rsata boshlaydi.

Shu bilan birga, faol va nafaol mehnat resurslari o'rtasidagi chegara juda harakatchan bo'lib, uning o'zgarishiga ham iqtisodiy, ham noiqtisodiy omillar: aholi va alohida shaxsning turmush darajasi, ish haqi hamda ish bilan bandlik boshqa shartlaridagi o'zgarishlar, mehnat resurslarining demografik tarkibi, milliy an'analar, aholi turli guruhlarining ijtimoiy mehnatda ishtirok etishini tartibga solish va hokazolar ta'sir ko'rsatadi.

1-rasm. Davlat boshqaruv organlarining mehnat resurslaridan foydalanish hamda ularni ish bilan ta'minlash borasidagi vakolatlari¹

¹ Muallif ishlanmasi

2-rasm. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining aholini ish bilan bandligini ta'minlashdagi asosiy vazifalari¹

Mehnat resurslari va ish kuchi sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim ko'rsatkich -ularning kasbiy-malaka tarkibi hisoblanadi. Har bir alohida holatda mehnat resurslarining kasbiy-malaka tarkibi ta'lim va kasbiy tayyorgarlik tizimi bilan belgilanadi. Mehnat qilayotgan ish kuchi sifatini baholashda (ayniqsa, o'tish davrida) uning kasb va hududiy harakatchanligi darajasi tobora ortib borish muhim ahamiyatga egadir. Bu daraja qator xususiyatlar: milliy an'analar, bozor infratuzilmalari rivojlanganligi darajasi, turar joy bozori mavjudligi bilan belgilanadi. Aholining ish bilan bandligi darajasini shakllantirishga mehnat qonunchiligi ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlikni tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar (ishsizlikni aniqlash, mazkur maqomni olish tartibi, ishsizlik aniq shakliga bog'liq ravishda statistika hisobotini olib borish xususiyatlari) davr talabi asosida muttasil takomillashtirib borilishi lozim. Jumladan, hozirgi paytda ishsizni ro'yxatga olish bosqichidayoq tegishli yo'riqnomalarning mukammal emasligi sezilib qoladi. Natijada, Ish bilan bandlikka

ko'maklashuvchi markazlar ishsizlar sifatida faqat ish qidiruvchilarning bir qismini hamda ish bilan bandlik organlariga murojaat etgan ishsiz fuqarolamigina ro'yxatga oladilar. Ko'pchilik esa o'zi mustaqil ish qidiradi va amalda ular rasmiy statistika bilan qamrab olinmagan, demak, tegishli imtiyozlardan ham foydalanmaydi.

O'zbekiston Respublikasida ish bilan bandlikni shakllantirish va mehnat bozoriga quyidagi omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi (3-rasm). Ishsizlik darajasini kamaytirish yo'lida olib borilgan chora tadbirlar sifatida quyidagilarni tilga olishimiz mumkin. Aholini kasb-hunarga o'qitish va qayta tayyorlashning uch bosqichli tizimi:

- 1) band bo'lmagan aholiga xizmat ko'rsatuvchi hududiy «Ishga marhamat» monomarkazlari;
- 2) mamlakatning barcha hududlarida Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tasarrufida tuman va shahar kasb-hunarga o'qitish markazlari;
- 3) mahalla aholisini kasb-hunarga o'qitish maskanlari tashkil etildi.

¹ Muallif ishlanmasi

3-rasm. O'zbekiston Respublikasida ish bilan bandlikni shakllantirish va mehnat bozoriga ta'sir etuvchi omillar¹

Mehnat bozori, bandlik, demografiya, mehnat migratsiyasi, malaka tizimi va kasbiy standartlarni takomillashtirish va mehnatni muhofaza qilish yo'nalishlarida ilmiy-amaliy ishlar, tadqiqotlarni amalga oshirish hamda erishilgan ilmiy natijalarni amaliyotga keng joriy etish va sohada ilmiy salohiyatni oshirish maqsadida, Respublika bandlik va mehnat muhofazasi ilmiy markazi Mehnat bozori tadqiqotlari instituti etib qayta tashkil etildi.

Jahondagi globallashtirish, mamlakatlarning o'zaro integratsiyalashuvi mehnat bozorida ishchi kuchining erkin harakatlanishi va ularning o'z mehnat potensialidan samarali foydalanish imkoniyatini yaratdi. 2000 yildan boshlab, O'zbekistondan chet elga mehnat faoliyati yuritish uchun chiqish doimiy xususiyatga aylandi va bu jarayonga ancha vaqt yetarli e'tibor qaratilmadi.

Mamlakatimizda ishchi kuchining profitsiti mehnat bozorida vaziyatni yumshatish, iqtisodiy rivojlanishning dastlabki davrida tashqi mehnat migratsiyasining muhim ahamiyatga ega ekanligi va ushbu jarayonlarni tartibga solish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyulda "O'zbekiston Respublikasining tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada PQ-3839-son va 2020-yil 15-sentabrda takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida"gi "Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4829-son qarorlari qabul qilindi.

Natijada, xorijda ishlayotgan mamlakatimiz fuqarolariga nisbatan munosabat tubdan o'zgardi, ularni qo'llab-quvvatlash hamda huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilindi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning tub maqsadi – bu inson farovonligi, uning munosib turmush darajasini ta'minlash hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida davlat tomonidan aholining samarali ish bilan band bo'lishiga barcha shart-sharoitlarni yaratib berishi, shu jumladan, tadbirkorlar uchun qulay biznes yuritish muhiti, investitsiya, soliq siyosati, shaffoflik, sud-huquq tizimining adolatli bo'lishi kabi omillarga bog'liq. Chunki mamlakatimizda yaratilayotgan ish o'rinlarining 90 foizi xususiy sektor hissasiga to'g'ri keladi va aynan iqtisodiyotning taraqqiyoti kichik va o'rta biznesning rivojlanishi bilan bog'liq.

¹ Muallif ishlanmasi

Maqolani yozish mobaynida mehnat bozori tuzilmasini tubdan yaxshilash uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

- Ish izlovchilar hanz ularga yordam beradigan mehnat bozori haqida ma'lumotga ega emaslar. Kasb tanlash to'g'risida qaror qabul qilish va tegishli ishlarni qidirishni soddalashtirish;

- Mehnat bozori axborot tizimlarining ko'pligi mehnat bozorini yanada samarali qilishga yordam beradi. Ish qidiruvchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi axborot oqimini yaxshilash;

- Yoshlar ma'lum ish uchun ish haqi haqida aniq ma'lumotga ega bo'lsa, talab qilinadigan kasb va ko'nikmalar hamda muqobil kasblarni solishtirishlari mumkin bo'ladi;

- Mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlari va bo'sh ish o'rinlari bo'yicha ma'lumot olish, shuningdek, ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish;

Umuman olganda, ish beruvchilar ham, ish izlovchilar ham hanz shaxsiy aloqalar orqali norasmiy ish qidirish kanallaridan foydalanadi. Davlatning Ish.mehnat.uz portali ko'pchilikka ma'lum emas. Foydalanganlar portalda ro'yxatdan o'tish juda qiyin va qulay emas deb hisoblashadi, chunki ish beruvchilar ular bilan bog'lana olmaydi. Ular ish topish uchun ish e'lonlari, xususi internet ish portallaridan ko'proq foydalanishadi.

- Qisqa va o'rta muddatli istiqbolda ish haqi va shogirdlik subsidiyalarini (ularning asosida iqtisodiy samaradorlik) baholash, isloh qilish va kengaytirish zarur;

- Yoshlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan va ilg'or xalqaro tajribalar asosidagi ko'nikmalar hamda boshlang'ich kapital bilan ta'minlashni kengaytirish;

- Ish beruvchi tomonidan talab qilinadigan malaka va kasblar uchun yaxshiroq diagnostikani ta'minlash, talabalar va yosh ish izlovchilarni ta'lim va bozor ma'lumotlaridan xabardor qilish;

- Tegishlik kasbiy o'nalish mexanizmlarini institutsionalizatsiya qilish;

- Targ'ibot kampaniyalarini va namunalarni ishlab chiqish;

- Yosh xotin-qizlarni ishga joylashtirish va o'z-o'zini ish bilan ta'minlashda faolligini oshirish;

- Professional to'siqlarni bartaraf etish uchun tartibga soluvchi islohotlarni rag'batlantirish, barcha tarmoqlar va hududlarda ishchi kuchining harakatchanligini oshirish;

- Xavfsiz va samarali mehnat migratsiyasini osonlashtirish;

- Davlat xizmatlari va bandlik dasturlari haqida xabardorlikni oshirish.

Yuqorida tilga olingan jihatlarni amaliyotga samarali tadbir etish orqali mehnat bozorida bandlik ko'rsatkichlarini yaxshilashga erishish mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Амонов, Navro'zxon Salohiddin o'g'li** - Sanoat energetika guruhi ХК МСНj xodimi / **Амонов, Наврузхон Салохиддин угли** - Сотрудник ООО «Санат Энерджи Групп» / **Амонов, Navruzxon Salokhiddin ogli** - an employee of Sanoat Energy Group LLC

■ amonovnavrozxon@gmail.com

■ <https://orcid.org/0009-0001-4490-1463>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] O'zbekiston Respublikasining Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risidagi qonuni (yangi tahriri). – T.: Sharq, 1998 y.
- [2] Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // Xalq so'zi. 2020 yil 25 yanvar.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2017 yil 16 yanvar, №11 (6705).
- [4] "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017 yil 7 fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli farmoni, 1-ilova, 4.1-band.
- [5] 2018-yil 29-dekabr www.uzlider.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati davlat rahbarining 2019 yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
- [6] Xolmo'minov Sh.R., Arabov N.U. Mehnat bozori infratuzilmasi. O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiyalar, 2016. 150-155 b.
- [7] Зуфарова Г.А. Aholini ish bilan ta'minlash muammolari va yechimlari. Iqtisodiyot va ta'lim / 2023-yil 2-son. 139-145.
- [8] Gulomov S.S. Axborot tizimlari va texnologiyalari. – T.: Sharq. 2000.93b
- [9] International Labor Review. 1995. V. 134. №4-6. "Iqtisodiyot va innovation texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 5, sentabr-oktabr, 2017 yil № 5, 2017 www.iqtisodiyot.uz
- [10] Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti (darslik). – T.: Mehnat, 2009. - 512 b.
- [11] Zaynobiddinova D. Mehnat resurslarini ish bilan bandlik muammosi. Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №9. 49-52-betlar.
- [12] Xuvaydullayeva I.X. Mehnat bozorida yoshlarning ish bilan bandligini ta'minlash <https://conference.tsue.uz> 482-484-betlar
- [13] <http://uza.uz>
- [14] www.stat.uz

Kichik biznes va xususiy
tadbirkorlik

Малый бизнес
и частное
предпринимательство

Small business and
private entrepreneurship

Tadbirkorlikni rag'batlantirishning mintaqaviy xususiyatlari

Fayziyeva, Shirin Shodmonovna

Региональные особенности развития предпринимательства

Файзиева, Ширин Шодмоновна

Regional features of entrepreneurship development

Fayzieva, Shirin Shodmonovna

■ Received: June 8, 2024 ■ Revised: June 11, 2024 ■ Accepted: June 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada mamlakatimizda tadbirkorlikni rag'batlantirishning mintaqaviy xususiyatlari, ahamiyati va yaratilgan imkoniyatlar tahlil qilingan. Qashqadaryo viloyati va tumanlar kesimida tadbirkorlik faoliyatining o'sish nuqtalari, iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarida kichik biznesning ulushi to'g'risidagi ma'lumotlar taqqoslangan. O'zbekistonda ishbilarmonlik va tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi aholi farovonligini oshirish, mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlash maqsadida amalga oshirilayotgan hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlardan kelib chiqqan holda belgilangan vazifalar maqolada aks ettirilgan. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining qabul qilinishining ahamiyati, mamlakatimizdagi qulay ishbilarmonlik muhiti, xorijiy investorlar uchun yaratilayotgan imtiyoz va imkoniyatlar yangi loyihalarni amalga oshirishga xizmat qilayotganligi ko'rsatib berilgan. Bu esa davlatimiz tomonidan olib borilayotgan soha faoliyatini rivojlantirishga doir islohotlar natijasida ularning oldidagi mavjud to'siq va g'ovlarni bartaraf etish hamda korxonalar faoliyati barqarorligini ta'minlash va yanada rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Tadbirkorlikni rag'batlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash orqali Qashqadaryo viloyati Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish bosh boshqarmasida tadbirkorlikni har tomonlama rivojlantirish va imkoniyatlar yaratish masalalarining o'rganilganligi ushbu maqola mavzusining dolzarb ekanligidan dalolat beradi. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchilarni, ya'ni ishlab chiqaruvchi va xizmat ko'rsatuvchilarni qo'llab-quvvatlash, shart-sharoitlar yaratish, yangi texnologiyalar bilan ta'minlanishni kuchaytirish, eksportni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada rivojlantirish masalalarining kiritilganligi maqolaning ahamiyatini yanada oshiradi.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, kichik biznes, ishbilarmonlik, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, mahsulotlar hajmini oshirish, eksport, bandlikni ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlantirish, o'sishini rag'batlantirish, moliyaviy hamkorlik, transport-kommunikatsiya tizimi, innovatsion mahsulot yaratish, davlat xaridlari, savdo, raqobat.

Аннотация. В данной научной статье анализируются региональные особенности, значение и создаваемые возможности стимулирования предпринимательства в нашей стране. Сравнивались данные о точках роста предпринимательской активности и доле малого бизнеса в основных отраслях экономики Кашкадарьинской области и районов. Система государственной поддержки бизнеса и предпринимательства в Узбекистане реализуется в целях повышения благосостояния населения, укрепления экономики страны, а также отражены поставленные задачи на основе мер, направленных на развитие малого бизнеса и частного предпринимательства. в статье. Также

была показана важность принятия законодательства о социальном предпринимательстве, благоприятной бизнес-среды в нашей стране, созданных привилегий и возможностей для иностранных инвесторов, которые служат реализации новых проектов. Это играет важную роль в устранении существующих препятствий и подводных камней в результате реформ по развитию отраслевой деятельности, проводимых нашим государством, а также в обеспечении стабильности и дальнейшего развития деятельности предприятий. Определяя основные направления развития предпринимательства, изучение вопросов комплексного развития предпринимательства и создания возможностей в главном управлении экономического развития и сокращения бедности Кашкадарьинской области свидетельствует об актуальности темы данной статьи. Включение вопросов поддержки лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью, то есть производителей и поставщиков услуг, создания условий, усиления снабжения новыми технологиями, дальнейшего развития механизмов государственной поддержки экспорта повышает его значимость.

Ключевые слова: предпринимательство, малый бизнес, предпринимательство, производство, оказание услуг, увеличение объемов продукции, экспорт, обеспечение занятости, развитие социально-экономических возможностей, стимулирование роста, финансовое сотрудничество, транспортно-коммуникационная система, создание инновационной продукции, государственные закупки, торговля, конкуренция.

Abstract. This scientific article analyzes regional characteristics, significance and created opportunities for stimulating entrepreneurship in our country. Data on points of growth of entrepreneurial activity and the share of small businesses in the main sectors of the economy of the Kashkadarya region and districts were compared. The system of state support for business and entrepreneurship in Uzbekistan is being implemented in order to improve the well-being of the population, strengthen the country's economy, and also reflects the assigned tasks based on measures aimed at developing small businesses and private entrepreneurship. in the article. The importance of adopting legislation on social entrepreneurship, a favorable business environment in our country, created privileges and opportunities for foreign investors that serve the implementation of new projects was also shown. This plays an important role in eliminating existing obstacles and pitfalls as a result of reforms for the development of industry activities carried out by our state, as well as in ensuring stability and further development of enterprises. Determining the main directions for the development of entrepreneurship, the study of issues of integrated development of entrepreneurship and the creation of opportunities in the main department of economic development and poverty reduction of the Kashkadarya region indicates the relevance of the topic of this article. The inclusion of issues of supporting individuals engaged in entrepreneurial activities, that is, manufacturers and service providers, creating conditions, strengthening the supply of new technologies, and further developing mechanisms for state support for exports increases its importance.

Key words: entrepreneurship, small business, entrepreneurship, production, provision of services, increasing production volumes, exports, providing employment, developing socio-economic opportunities, stimulating growth, financial cooperation, transport and communication system, creating innovative products, government procurement, trade, competition.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining rivojlanishi rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda uzoq tarixga bog'liq tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish jarayonlarida orttirilgan tajribalardan foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Globalashuv sharoitida tadbirkorlik faoliyatining xavfsizligini ta'minlash uchun eng muhimi har bir tadbirkor o'z faoliyatida optimal qarorlar qabul qilishi va bozor konyukturasiga mos holda harakatlarni amalga oshirishidir. Bozor munosabatlari

tizimida tadbirkorlik faoliyatida xavf obyektiv ravishda mavjud bo'lgan haqiqat hisoblanadi. Tadbirkor uchun asosiy xavf-xatarlardan biri foydani maksimalashtirish jarayonida yuzaga keladigan tadbirkor tavakkalchiligi hisoblanadi.

O'zbekistonda ishbilarmonlik va tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi aholi farovonligini oshirish hamda mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlash maqsadida amalga oshirib kelinmoqda. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining qabul qilinishi ham muhim ahamiyatga egadir. Mamlakatimizdagi qulay ishbilarmonlik muhiti, xorijiy investorlar uchun yaratilayotgan imtiyoz va imkoniyatlar yangi loyihalarni amalga oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa davlatimiz

tomonidan olib borilayotgan soha faoliyatini rivojlantirishga doir islohotlar natijasida ularning oldidagi mavjud to'siq va g'ovlarni bartaraf etish hamda korxonalar faoliyati barqarorligini ta'minlash va yanada rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

TADQIQOT METODLARI

O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirishning iqtisodiy mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlari iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash usullari yordamida o'rganish orqali respublikamizda tadbirkorlikni rag'batlantirishning mintaqaviy xususiyatlari aniqlanadi. Ushbu jarayonda erishilgan natijalarni xorij tajribalari bilan taqqoslash, istiqbolda tadbirkorlikni rag'batlantirishning iqtisodiy mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan yo'llarni tanlashdan iboratdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, tadbirkorlikni davlat tomonidan rag'batlantirish mexanizmlari orqali samaradorligini oshirish yo'llari to'g'risida xorijlik va yevropa iqtisodchi olimlardan K. Makonnell, S. Bryu, A. Marshall, Y.Shumpeter "Основы предпринимательства" [4], J.B. Sey, A.Smit, D.Rikardo, Dj.S. Milyalarning bir qancha asarlarida, V.M. Yakovlevning "Конструктивное предпринимательства"[5], Y.I. Ivanov, F.M. Rusinov, M.Veber, V.Zombart, P.Druker, V.Shepelev, D.V.Busigin, V.D. Kamayev, I.N. Gerchikova, F.Nayt, I.X.Tyunen, R.Kantilyon, K.Bodo, I.X. Tyunen, Naytear, D.Gelbreyt, YE.V. Glushenko, YE.V.Mixaylova, Klas Eklund, A.I.Kapsov, Y.V. Tixonravovlar va boshqa iqtisodchi olimlarning ishlarida o'z aksini topgan. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, ularning turlari va shakllari bo'yicha ma'lum bir tomonlarini o'rganib, o'zlarining salmoqli hissalarini qo'shganlar.

Respublikamizning yetakchi olimlaridan S.S.G'ulomovning Tadbirkorlik va kichik biznes, A.Vahobov, A.Abdukarimov, X.Abulqosimovning "Xususiy kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning iqtisodiy muammolari"[6] nomli, H.O.Rahmonovning "Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishini ekonometrik modellashirish"[7], Y.Abdullayev, F.Karimovlarning "Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari", A.B.Qurbonov, I.E.Tursunovlarning "Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish tendensiyalari"[8] nomli asarlari va boshqalarning ilmiy faoliyatlarida ham tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishi va rag'batlantirish mexanizmlarining o'ziga hos

jihatlari ma'lum darajada o'rganilgan. O'zbekistonlik olim S.S.G'ulomovning ta'kidlashicha: "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tamadunining (sivilizatsiya) belgisi hisoblanib, insonlarni u yoki bu moddiy boyliklarni ishlab chiqarishda amalga oshiradigan hamkorlikdagi harakatini, ya'ni odamlarni yashashi, hayot kechirishining barqaror kafolatini ta'min etishi uchun zarur bo'lgan insoniy munosabatlarni tashkil etishni tavsiflaydi"[9].

Shuningdek, hozirgi kunda mamlakatimizda tadbirkorlikni rag'batlantirish mexanizmlari va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga imkoniyatlar yaratilmoqda.

NATIJALAR VA TAHLILLAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 dekabrda "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PF-29-son farmoniga muvofiq, shuningdek, mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimlarining yordamchilari faoliyatini samarali tashkil etish amalga oshirildi.

Mamlakatimiz Prezidenti ta'kidlaganidek: "Biz yangi yilga nom berishda, keng jamoatchilikning fikrlarini o'rgandik. Ana shu takliflardan kelib chiqib, men Yangi - 2022 yilni mamlakatimizda "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" deb e'lon qilishni taklif etaman. Inson qadrini ulug'lash - yurtimizda yashayotgan har bir odamning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash demakdir. Bu borada jamiyatimiz asosi bo'lgan mahalla hal qiluvchi o'rin tutadi"[3]. Prezidentimiz bundan buyon har bir mahallada samarali ish olib borish faoliyatning bosh mezoniga aylanishini ta'kidladi.

Ijtimoiy tadbirkorlik - yuridik shaxslar yoxud yakka tartibdagi tadbirkorlarning muayyan ijtimoiy-ekologik muammolarni hal qilishga yoki ularning oqibatlarini yengillashtirishga qaratilgan faoliyatdir. Ijtimoiy korxonalar - aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalarini ish o'rinlari bilan ta'minlashni, ijtimoiy tovarlar ishlab chiqarishni va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni yoki boshqa ijtimoiy maqsadlarni ko'zlagan hamda mazkur Qonunda belgilangan tartibda ijtimoiy korxonalar reyestriga kiritilgan tadbirkorlik subyektidir.

Tadbirkorlikni rag'batlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash orqali Qashqadaryo viloyati Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish bosh boshqarmasida tadbirkorlikni har tomonlama rivojlantirish va imkoniyatlar yaratish masalalariga bag'ishlanganligi ushbu monografiya mavzusining dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishga katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Asosiy masala sifatida kreditlashga doir vazifalar meyoriy-huquqiy jihatdan kafolatlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 maydagi PQ-3694-sonli Qarorida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, bankning moliya-kredit bozorida bosh maqsadi aholi, kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik, xalq hunarmandchiligi va amaliy san'at subyektlariga chakana bank xizmatlari ko'rsatish turlarini kengaytirgan holda ularning hajmini oshirish, tomorqa yerlaridan, ayniqsa, qishloq joylarida samarali foydalanishni joriy etishga ko'maklashish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning moliyaviy barqarorligi va jozibadorligini oshirish, bank xizmatlari, ayniqsa, kreditlashning zamonaviy innovatsion turlarini joriy etish vazifalari belgilangan. O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 2 maydagi "Tadbirkorlik erkinligi kafolatlari to'g'risida"gi PQ-328-sonli qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonunning asosiy vazifalari fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatida erkin ishtirok etishi va manfaatdorligi uchun kafolatlar hamda sharoitlar yaratishdan, ularning ishchanlik faolligini oshirishdan, shuningdek tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iborat.

2021-yil 05-martdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5020-sonli "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorining qabul qilinishi sohani ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga huquqiy poydevor hisoblanadi.

Ushbu qarorda "mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirish, ularning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishi hamda bandligini ta'minlashga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab-quvvatlash, joylarda "Ayollar daftari"ni shakllantirish va unga kiritilgan xotin-qizlar muammolari, ehtiyojlari va qiziqishlarini tizimli o'rganish, tahlil qilish va hal etish borasidagi ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish maqsadida"[1], shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq bajarilishi ko'zda tutiladi"[2].

Tadbirkorlik, ishbilarmonlik xalqimiz hayotida azaldan muhim o'rin tutib, uning o'ziga xos an'analari asrab-avaylangan, bunday fazilatga ega kishilar qadrlangan.

Buni buyuk Amir Temurning "Azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz va loqayd kishidan afzaldir"[10] degan fikri ham tasdiqlaydi. Chunki, o'sha davrda ham tadbirkor va ishbilarmon odam hammadan

ma'lum darajada ustunligi bilan ajralib turganligini ko'ramiz. 2019-2021 yillarda Qashqadaryo viloyatida tabiiy monopoliya subyektlari o'z mavqeini suiiste'mol qilgan holda, 669 ta tadbirkorning 90,2 mlrd so'mlik manfaatlarini cheklashga yo'l qo'ygan. 2021 yil 16 sentabr kuni Oliy Majlis Senati Budget va iqtisodiy islohotlar masalalari qo'mitasida o'tkazilgan majlisda monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi raisining Qashqadaryo viloyatida raqobat muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirishning mavjud zahiralari hamda iste'molchilar uchun tanlov imkoniyatlarini oshirish dasturining ishlab chiqilishi bo'yicha olib borilgan o'rganish natijalariga ko'ra viloyatda 2021 yilning 1 yanvar holatiga tadbirkorlik subyektlari soni 54,8 mingtani tashkil etib, ularning soni yil davomida 17 foizga o'sgan.

Tadbirkorlik rivoji uchun qurilish materiallari, turizm, qishloq xo'jaligi, mahalliy sanoat kabi sohalarda zahiralari bor. Jumladan, sanoatni rivojlantirishning paxta-to'qimachilik, meva-sabzavotlarni yetishtirish va qayta ishlash, qurilish materiallari ishlab chiqarish yo'nalishlarida katta imkoniyatlar mavjud. Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra viloyatda amalga oshirilgan ishlar qatorida muammo va kamchiliklar mavjudligi ta'kidlandi. Xususan: yirik sanoat salohiyatiga ega viloyatda import tovarlarining ulushi yuqori darajada saqlanib qolganligi;

ichki bozorning mahalliy mahsulotlarga ehtiyoji o'rganilmaganligi;

tayyor kiyim-kechak, charm ishlab chiqaruvchi korxonalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo'lga qo'yilmaganligi. Bugungi kunda talab yuqori bo'lgan mahalliy mahsulotlar bilan viloyat ichki bozori past darajada ta'minlangan. Gipsokarton, turli xil gofrokarton, bir martalik idishlar, qog'oz paketlar, qurilish va qishloq xo'jaligi texnikalari butlovchi qismlari, tish yuvish pastasi va shampun, mix mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlari mavjud emas.

Qoramolchilikni rivojlantirish bo'yicha yirik salohiyat mavjud bo'lsa-da, sut va sut mahsulotlarining asosiy qismi boshqa viloyatlardan keltiriladi. Viloyatning 11 ta kichik sanoat zonasida yetarli infratuzilma tashkil etilmaganligi, Qamashi, Mirishkor, Yakkabog' va Kitob tumanlari hamda Shahrisabz shahrida gaz ta'minoti rejalashtirilmaganligi, elektr energiyasi ta'minotidagi uzilishlar tufayli tadbirkorlik subyektlari ishini tashkil qilishda qiyinchiliklar kuzatilmoqda.

Xizmatlar sohasida 758 ta ta'mirlash, 1 078 ta veterinariya xizmati va go'sht do'konlari, 1 214 ta hammom va poyabzal tikish (ta'mirlash) xizmati, 1 319 ta kimyoviy tozalash (ximchistka) va maishiy jihozlarni ta'mirlash, 938 ta sartaroshxona va go'zallik salonlari xizmatlariga aholi o'rtasida ehtiyoj bo'lishiga qaramasdan sohalarga tadbirkorlik subyektlari jalb qilinmaganligi ham viloyatda ijtimoiy sohada tadbirkorlikni rivojlantirish va rag'batlantirishga ehtiyoj sezilayotganligidan dalolat beradi..

1-jadval

Qashqadaryo viloyati tuman va shaharlarining o'sish nuqtalari ("drayver" sohalari)[12]

T/R	TUMAN VA SHAHAR NOMI	O'SISH NUQTALARI
1.	G'uzor tumani	Neft-gaz va kimyo sanoati, soya yetishtirish, oziq-ovqat sanoati
2.	Dehqonobod tumani	Qurilish materiallari sanoati, chorvachilik, bog'dorchilik (tog' oldi hududlarda)
3.	Kasbi tumani	Chorvachilik, to'qimachilik
4.	Kitob tumani	Baliqchilik (forel), bog'dorchilik, uzumchilik, turizm, qurilish materiallari sanoati
5.	Koson tumani	Chorvachilik, oziq-ovqat sanoati, tibbiy-sog'lomlashtirish xizmatlari
6.	Qamashi tumani	Bog'dorchilik, uzumchilik, qurilish materiallari sanoati, oziq-ovqat sanoati, issiqxona xo'jaligi
7.	Qarshi tumani	Issiqxona xo'jaligi, sabzavotchilik, to'qimachilik
8.	Mirishkor tumani	Chorvachilik, paxta-g'allachilik, baliqchilik, to'qimachilik
9.	Muborak tumani	Kimyo sanoati, issiqxona xo'jaligi, tibbiy turizm, chorvachilik
10.	Nishon tumani	Chorvachilik, to'qimachilik, baliqchilik
11.	Chiroqchi tumani	Bog'dorchilik, uzumchilik, qurilish materiallari sanoati
12.	Shahrisabz tumani	Bog'dorchilik, uzumchilik, turizm, to'qimachilik, asalarichilik, baliqchilik (forel)
13.	Yakkabog' tumani	Bog'dorchilik, uzumchilik, to'qimachilik, oziq-ovqat sanoati
14.	Shahrisabz shahri	Turizm, hunarmandchilik, to'qimachilik
15.	Qarshi shahri	Charm-poyabzal, xizmat ko'rsatish, turizm

Davlat xaridlari doirasidagi savdolarida raqobatni cheklovchi omillar saqlanib qolmoqda. Joriy yilning o'tgan davrida tanlov (tender) savdolarida 486 ta holatda "Raqobat to'g'risida"gi va "Davlat xaridlari to'g'risida"gi qonunlar talablari buzilgan. 2019-2021 yillarda tabiiy monopoliya subyektlari o'z mavqeini suiiste'mol qilgan holda 669 ta tadbirkorning 90,2 mlrd so'mlik manfaatlarini cheklashga yo'l qo'ygan. Bundan tashqari, oxirgi ikki yilda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan 164 ta raqobatga zid huquqiy hujjatlar qabul qilingan va harakatlar amalga oshirilgan. Qolaversa, bank tariflarning nomutanosib belgilanganligi holatlari iste'molchilar manfaatlarini cheklanishiga olib kelmoqda. Tadbirkorlik uchun ajratilgan bank kreditlaridan ishlab chiqarishga yo'naltirilgan qismi ham kam miqdorni tashkil qiladi.

Qashqadaryo vohasi – mamlakatimizda o'zining shonli tarixi, tengi yo'q osori atiqalari va madaniy meros obyektlari bilan o'z o'rniga ega. Shu bilan birgalikda jonajon yurtimizning

go'zal va betakror tabiati, qulay iqlimi, sarxil mevalari, boy tabiiy resurslari, unumdor yerlari tadbirkorlikning barcha yo'nalishlarida keng va samarali faoliyat olib borish imkonini beradi. Bugungi kunda viloyatimizda 58300 dan ortiq tadbirkorlik subyektlari faoliyat yuritadi. Ularning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi keyingi 3 yilda 51,1 foizdan 61,4 foizga ko'tarildi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning sa'yi harakatlari va shaxsiy tashabbuslari bilan mamlakatimizda tadbirkorlikning qonuniy asoslari mustahkamlandi. Xitoy, Germaniya, Rossiya kabi rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish, halqaro darajadagi konsultantlar va ekspertlarni jalb qilish orqali soha rivoji uchun qulay muhit shakllandi.

Jumladan, tadbirkorlik faoliyatiga ruxsat berish va ularni ro'yxatga olishda qog'ozbozlik va byurokratik jarayonlar sezilarli darajada qisqardi.

Tadbirkorlik subyektlarini tekshirmaslik bo'yicha 2 yillik moratoriy e'lon qilinib, barcha darajadagi davlat boshqaruvi

2-jadval

Qarshi tuman iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarida kichik biznesning ulushi, (foizda)[13]

IQTISODIYOT TARMOQLARI	2019 YIL	2020 YIL	2021 YIL	2022 YIL	2022 YILDA 2019 YILGA NISBATAN O'ZGARISHI, (+,-)
Iqtisodiyotda kichik biznesning sohalar bo'yicha ulushi					
Sanoat	24,6	28,8	48,7	23,8	-0,8
Qishloq xo'jaligi	99,8	99,8	98,6	99	-0,8
Investitsiya	39,6	28,2	43,2	34,8	-4,8
Qurilish	98,1	99,8	100	77,8	-20,3
Savdo	93,2	99,6	96	96,6	3,4
Tashilgan yuk	98,3	84,1	99,7	86,4	-11,9
Tashilgan yuk ylanmasi	71,3	72	99,6	86	14,7
Yo'lovchi tashish	96,3	95,9	98,2	98,1	1,8
Yo'lovchi aylanmasi	99	98,6	99,4	99,2	0,2
Tashqi savdo aylanmasi	15,7	24,4	18,6	42,1	26,4
Eksport	0,6	16,7	13,1	16,9	16,3
Import	80	29,8	25	73,5	-6,5
Ro'yxatga olingan kichik biznes korxonolari (birlik)	1333	1699	2001	2387	1054
Faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes korxonolari (birlik)*	1324	1668	1935	2262	938
Yangi tashkil etilgan kichik biznes korxonolari (birlik)*	182	421	353	615	433
Tugatilgan kichik biznes korxonolari (birlik)*	15	58	31	236	221
*dehqon va fermer xo'jaliklarisiz					

idoralari, huquqni muhofaza qilish va nazorat organlari tomonidan tekshirishlarga qat'iy barham berildi.

Tijorat banklari bilan o'zaro munosabatlarda tadbirkorlar huquqlari va manfaatlarining ustuvorligi prinsipi joriy etilib, kreditlarni rasmiylashtirish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar bir muncha soddalashdi.

Mamlakatimizda keyingi uch yilda qabul qilingan 50 dan ortiq farmon va qarorlar asosida tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish bugungi kunda davlat siyosati darajasiga

ko'tarildi. Yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan "Biz faqat faol tadbirkorlik, tinimsiz mehnat va intilish orqali taraqqiyotga, farovon hayotga erisha olamiz" - degan hayotbaxsh g'oya ijro organlari rahbarlari ongiga singdirib kelinmoqda.

Mamlakatimizda tadbirkorlikni rag'batlantirish va imtiyozlar berishda huquqiy jihatdan ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 27 martdagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari

doirasida amalga oshiriladigan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5041-son qarori talablari doirasida "Har bir oila- tadbirkor"dasturi uchun tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga - 50 million AQSH dollari ekvivalenti; issiqlik ta'minoti tizimini, ichimlik suvi ta'minoti va oqova suv tarmoqlarini yaxshilash, avtomobil yo'llarini qurish-ta'mirlash ishlari hamda Toshkent viloyatining tuman (shahar) obodonlashtirish boshqarmalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga- 50 million AQSH dollari ekvivalenti. Bunda:

Issiqlik ta'minoti tizimini tiklash va rivojlantirishga - 19 million AQSH dollari ekvivalenti;

ichimlik suvi ta'minoti va oqova suv tarmoqlarini yaxshilashga- 17 million AQSH dollari ekvivalenti; avtomobil yo'llarini qurish-ta'mirlash ishlariga - 10 million AQSH dollari ekvivalenti miqdorida ajratilishi belgilangan.

"Har bir oila - tadbirkor" dasturi uchun ajratiladigan mablag'lar vakolatli tijorat banklariga qaytarish sharti asosida 7 yil muddatga, 3 yillik imtiyozli davr bilan teng ulushlarda Markaziy bankning asosiy stavkasidan 4 foiz past stavkada ajratiladi"[11].

Hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish hamda aholi bandligini ta'minlashda bojxona sohasida bir qator imtiyozlar va qulayliklar yaratilmoqda. Tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha sohalar kesimida mavjud bojxona imtiyozlarga to'xtalib o'tsak, tadbirkorlik subyektlariga 2020 yilda jami 36,8 trln so'm miqdorda, 2021 yilning 7 oyi davomida 15,7 trln so'm miqdorida bojxona to'lovlaridan imtiyozlar taqdim etilgan.

Yuqoridagi 2- jadval ma'lumotlariga Qarshi tuman iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarida kichik biznesning ulushi to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. Kichik biznesning sohalar bo'yicha taxlil qilinganda 2022 yilda eng katta ko'rsatkich qurilish sohasiga to'g'ri keladi va 2019 yilga nisbatan 20,3 foizga kamayganligini ko'ramiz.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston va Xitoy ishbilarmonlari o'rtasidagi ma'lumotlar berib borilmoqda. O'zaro hamkorlik aloqalarini yanada mustahkamlash va samaradorligini oshirishda O'zbekiston Savdo-sanoat palatasining viloyatlardagi hududiy boshqarmasi, ayniqsa, Namangan viloyati tomonidan kichik biznes, xususan, sanoat ishlab chiqarishida Xitoyda ishlab chiqarilayotgan asbob-uskunalar, zamonaviy mini-texnologiyalar, yuqori quvvatli ishlab chiqarish liniyalari tobora keng o'rin egallamoqda. Ularni viloyatdagi tadbirkorlik subyektlariga jalb etish, shartnomalar tuzish va texnologiyalarni keltirishga ko'maklashishda bunday tadbirlar samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishning mamlakat iqtisodiyotida va tadbirkorlikni rivojlantirishda obektiv zaruriyati shundaki, bu bizning kundalik turmush tarzimiz bilan chambarchas bog'liq.

Ijtimoiy tadbirkorlik - bu yuridik shaxslar yoxud yakka tartibdagi tadbirkorlarning muayyan ijtimoiy-ekologik muammolarni hal qilishga yoki ularning oqibatlarini yengillashtirishga qaratilgan faoliyati hisoblanadi. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalarini ish bilan ta'minlash, ijtimoiy sohani rivojlantirishga investitsiyalar kiritish, milliy bozorni yangi ijtimoiy xizmatlar va tovarlar bilan to'ldirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratiladi.

Tadbirkorlik va ijtimoiy tadbirkorlik bilan bog'liq munosabatlar bir qator xorijiy davlatlarda, jumladan, Koreya, Italiya, Buyuk Britaniya, AQSH va Xitoy kabi davlatlar qonunchiligida tartibga solinganligini e'tirof etdilar. Janubiy Koreya davlatida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash natijasida o'n minglab kishilarning bandligi ta'minlangan.

Tadbirkorlik uchun foydali asoslar yaratish siyosatchilardan ijtimoiy tadbirkorlik va uning hissasi haqida tizimli tasavvurga ega bo'lishni, shuningdek, "tadbirkorlik" va "ijtimoiy tadbirkorlik" tushunchalarini bir-biridan farqlay olib bilishni talab qiladi. Ijtimoiy tadbirkorlikning huquqiy tartibga solinishi, ijtimoiy korxonalariga beriladigan imtiyoz va preferensiyalar quyidagi asoslarga ko'ra jamiyatga, undagi kam ta'minlangan qatlam vakillariga yaxshi xizmat ko'rsatish, ularning ijtimoiy hayotini yaxshilash imkonini beradi.

Innovatsion rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari, respublikaning barcha hududlarida moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash, kreditlarni tezkorlik bilan taqdim qilishning yangi mexanizmlarini faol joriy etish, mijozlar bilan sheriklik munosabatlarini yo'lga qo'yishning zamonaviy yondashuvlarini qo'llashni hisobga olgan holda kredit uchun arizalarni rasmiylashtirish va ko'rib chiqish jarayonining shaffofligini ta'minlash orqali sun'iy to'siqlar yaratish va ortiqcha byurokratiya yuzaga kelishi imkoniyatlarini bartaraf etish bankning asosiy vazifalaridan sanaladi.

Qashqadaryo vohasi - mamlakatimizda o'zining shonli tarixi, tengi yo'q osori atiqalari va madaniy meros obyektlari bilan o'z o'rniga ega. Shu bilan birgalikda jonajon yurtimizning go'zal va betakror tabiati, qulay iqlimi, sarxil mevalari, boy tabiiy resurslari, unumdor yerlari tadbirkorlikning barcha yo'nalishlarida keng va samarali faoliyat olib borish imkonini beradi. Bugungi kunda viloyatimizda 58300 dan ortiq tadbirkorlik subyektlari faoliyat yuritadi. Ularning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi keyingi 3 yilda 51,1 foizdan 61,4 foizga ko'tarildi.

Ijtimoiy tadbirkorlik huquqiy maydonining mavjud emasligi imtiyozlar va preferensiyalar berish qoidalari ishlab chiqilmaganligi, binolarni sotib olish va ijaraga olishda qiyinchiliklar, mahsulotlarni sotish bilan bog'liq muammolar va hokazolar kabi salbiy oqibatlariga olib keladi. Bunday qiyinchiliklar, ayniqsa, ijtimoiy tadbirkorlikka alohida e'tibor qaratayotgan MDH mamlakatlarida sezilmoqda.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Fayziyeva, Shirin Shodmonovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti- "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasini professor vazifasini bajaruvchi, i.f.n. / **Файзиева, Ширин Шодмоновна** - Каршинский инженерно-экономический институт Исполняющий обязанности профессора кафедры «Инновационная экономика», к.э.н. / **Fayziyeva, Shirin Shodmonovna** - Karshi Engineering and Economic Institute Acting Professor of the Department of Innovative Economics, Ph.D.

■ fayziyevashirin66gmail.com

■ <https://orcid.org/0000-0001-5643-9934>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5020-sonli "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 2021 yil 05 mart.
- [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi

PF-60-sonli Farmoni. 2022 yil 28 yanvar

[3]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston xalqiga Yangi yil tabrigi" materiallaridan. 2021 yil 31 dekabr

[4]. Й.Шумпетер "Основы предпринимательства". М.: Дело. 2012 2-изд. стр. 25-26

[5]. В.М. Яковлев. Яковлев В.М. Конструктивное предпринимательства. –М.: Алма-Пресс. 1994. с. 19-20

[6]. X.Abulqosimov. Xususiy kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishining iqtisodiy muammolari. T.: ТДИУ, 1998. – 6-б.

[7]. Н.О.Рахмонов. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishini ekonometrik modellashirish (Buxoro viloyati misolida) iqt.f.d. diss. avtoref. –T.: 2008

[8]. A.B.Qurbonov, I.E.Tursunov. "Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish tendensiyalari". T-2016. 25-27 betlar

[9]. S.S.G'ulomov "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik asoslari". Toshkent-2016

[10]. H.Bobobekov. Amir Temur Qo'rag'on "Temur tuzuklari". Toshkent "Fan va texnologiya" 2014, 196 bet

[11]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida amalga oshiriladigan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5041-son qarori. 2021 yil 27 mart

[12]. Qashqadaryo viloyati Iqtisodiyot va Moliya bosh boshqarmasi ma'lumotlari 2019-2022 yillar

Inson kapitali
iqtisodiyoti

Экономика
человеческого
капитала

Economics of
human capital

Устойчивое развитие предприятий тЭК: моделирование бизнес-процессов управления человеческим капиталом

Евгений, Александрович Кузьмин, Гусева, Валентина Евгеньевна

Sustainable development of fuel and energy enterprises: Modeling business processes of human capital management

Evgeny, Aleksandrovich Kuzmin, Guseva, Valentina Evgenievna

FEK korxonalarini barqaror rivojlantirish: inson kapitalini boshqarish asosida biznes jarayonlarini modellashtirish

Yevgeniy, Aleksandrovich Kuzmin, Guseva, Valentina Yevgeniyevna

■ Received: April 27, 2024 ■ Revised: May 11, 2024 ■ Accepted: April 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация. Статья посвящена анализу роли человеческого капитала в устойчивом развитии топливно-энергетического комплекса (ТЭК) и рассматривает методологию мягких систем (Soft Systems Methodology – SSM) как инструмента динамического моделирования управленческих процессов. В рамках работы проведен обзор литературы по теме устойчивого развития ТЭК и роли человеческого капитала в этом процессе, рассмотрены различные подходы к пониманию сущности и природы человеческого капитала. Авторы анализируют исследования, демонстрирующие многогранность влияния человеческого капитала на устойчивое развитие, и подчеркивают важность его изучения и управления в контексте ТЭК. В статье предложена концептуальная модель, иллюстрирующая взаимосвязанные бизнес-процессы управления человеческим капиталом. Модель включает анализ и оптимизацию бизнес-процессов, начиная от определения потребностей в персонале и заканчивая управлением выхода сотрудников из компании. Описываются ключевые этапы развития персонала, в том числе по направлениям экологической и социальной ответственности. Особое внимание уделено динамическому характеру этих процессов и их влиянию на устойчивое развитие предприятий ТЭК. Авторы подчеркивают значимость комплексного подхода к управлению человеческим капиталом, который должен учитывать, как формальные, так и неформальные аспекты.

Ключевые слова: устойчивое развитие, топливно-энергетический комплекс, человеческий капитал, динамическое моделирование, методология мягких систем, бизнес-процессы.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the role of human capital in the sustainable development of the fuel

and energy complex (FEC) and considers the soft systems methodology (SSM) as a tool for dynamic modeling of management processes. As part of the work, a review of the literature on the topic of sustainable development of the fuel and energy complex and the role of human capital in this process was carried out, and various approaches to understanding the essence and nature of human capital were considered. The authors analyze studies demonstrating the multifaceted influence of human capital on sustainable development, and emphasize the importance of its study and management in the context of the fuel and energy complex. The article proposes a conceptual model illustrating the interconnected business processes of human capital management. The model includes analysis and optimization of business processes, ranging from determining personnel needs to managing the exit of employees from the company. The key stages of personnel development are described. Particular attention is paid to the dynamic nature of these processes and their impact on the sustainable development of fuel and energy enterprises. The authors emphasize the importance of an integrated approach to human capital management, which should take into account both formal and informal aspects.

Key words: sustainable development, fuel and energy complex, human capital, dynamic modeling, soft systems methodology, business processes.

Annotatsiya. Maqola yoqilg'i-energetika kompleksining (YEK) barqaror rivojlanishida inson kapitalining rolini tahlil qilishga bag'ishlangan va boshqaruv jarayonlarini dinamik modellashtirish vositasi sifatida Yumshoq Tizimlar Metodologiyasi (SSM) ko'rib chiqiladi. Ish doirasida yoqilg'i-energetika kompleksini barqaror rivojlantirish va bu jarayonda inson kapitalining o'rni mavzusiga oid adabiyotlar ko'rib chiqildi va inson kapitalining mohiyati va mohiyatini tushunishga turli yondashuvlar ko'rib chiqildi. Mualliflar inson kapitalining barqaror rivojlanishiga ko'p qirrali ta'sirini ko'rsatuvchi tadqiqotlarni tahlil qilib, yoqilg'i-energetika kompleksi kontekstida uni o'rganish va boshqarish muhimligini ta'kidlaydilar. Maqolada inson kapitalini boshqarishning o'zaro bog'liq biznes jarayonlarini ko'rsatadigan kontseptual model taklif etiladi. Model xodimlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlashdan tortib, xodimlarning kompaniyadan ketishini boshqarishgacha bo'lgan biznes jarayonlarini tahlil qilish va optimallashtirishni o'z ichiga oladi. Kadrlar rivojlanishining asosiy bosqichlari, jumladan, ekologik va ijtimoiy mas'uliyat sohalarida tavsiflangan. Bu jarayonlarning faolligi, yoqilg'i-energetika korxonalarining barqaror rivojlanishiga ta'siriga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mualliflar inson kapitalini boshqarishga kompleks yondashuv muhimligini ta'kidlaydilar, bunda rasmiy va norasmiy jihatlarni hisobga olish kerak.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, yoqilg'i-energetika kompleksi, inson kapitali, dinamik modellashtirish, yumshoq tizimlar metodologiyasi, biznes jarayonlari.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время тема устойчивого развития приобретает особую актуальность в контексте глобальных экологических вызовов, социальной ответственности и повышения экономической эффективности. Важным аспектом в обеспечении устойчивости развития является оптимизация функционирования топливно-энергетического комплекса (ТЭК), который занимает ключевое место в экономике любого государства. Эта сфера непосредственно влияет на экологическое благополучие регионов и качество жизни населения, что делает важной задачу переориентации функционирования ТЭК в соответствии с принципами устойчивости.

В контексте решения данной задачи особое значение приобретает человеческий капитал, являющийся центральным элементом в системе управления

предприятиями ТЭК. Развитие компетенций, навыков и мотивации сотрудников способствует повышению эффективности внедрения инновационных технологий, оптимизации процессов и реализации стратегий устойчивого развития. В данной связи динамическое моделирование, как инструмент стратегического управления, представляет собой перспективный подход к анализу и планированию развития человеческого капитала в ТЭК.

Целью настоящей статьи является исследование роли человеческого капитала в управлении предприятиями топливно-энергетического комплекса с учетом принципов устойчивого развития. Особое внимание уделяется методологии мягких систем (SSM) как средства динамического моделирования, которые могут быть использованы для анализа влияния человеческого капитала на долгосрочную стратегию развития предприятий ТЭК.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Основы формирования концепции человеческого капиталабылизаложенещенесколько столетийназад – в работах классиков экономической теории. К настоящему времени концепция человеческого капитала получила развитие в значительном количестве исследований, затрагивающих различные аспекты данной темы. Определения, которые встречаются в огромном массиве научных работ, могут фокусироваться на одной из выделенных черт или (чаще всего) объединять в себе несколько признаков. Это позволяет выделить 4 подхода к пониманию сущности и природы человеческого капитала. Достаточно распространенными являются такие трактовки человеческого капитала, в рамках которых исследователи ограничиваются перечислением его составляющих, обозначением их отличительных свойств (ресурсный подход). К их числу может быть отнесено, например, определение Л.Н. Кончаковой и С.В. Чугуновой, которые понимали под анализируемым понятием «запас знаний, навыков и способностей, имеющихся у каждого человека и которые могут использоваться им в производственных или в потребительских целях» [1]. В рамках доходного подхода в центре внимания авторов находится способность человеческого капитала генерировать доход. Например, К.Н. Чигорьяев с коллегами называет человеческим капиталом «совокупность качеств, которые определяют производительность труда и могут стать источниками дохода для человека, семьи, организации и общества» [2]. Результатный подход предполагает обращение к тем эффектам, которые могут возникнуть благодаря использованию человеческого капитала. Примером подобной трактовки служит определение Л. Туроу: человеческий капитал – это «способность людей производить предметы и услуги» [3]. Речь в данном случае идет не просто о возможности осуществления хозяйственной деятельности, а о нацеленности на создание продукта с заданными свойствами, что, в свою очередь, обуславливает предъявление особых требований к свойствам человеческого капитала. Четвертый подход – комплексный – объединяет трактовки, учитывающие сразу несколько специфических черт человеческого капитала. Это означает, что внутри него могут быть выделены комплексы определений, отличающихся друг от друга набором признаков, находящихся в их фокусе. Ученые и практики единодушно признают важность человеческого капитала как катализатора устойчивого развития, однако подходы к измерению и стратегиям

управления этим ресурсом значительно различаются. Они подчеркивают многогранность влияния человеческого капитала на устойчивое развитие: понимание человеческого капитала расширилось, – в него включается также здоровье, навыки, компетенции и социальный капитал, которые необходимы для достижения целей устойчивого развития.

На теоретическом уровне значимость человеческого капитала для устойчивого развития рассматривается в контексте теории эндогенного роста, где образование и знания являются ключевыми драйверами экономического прогресса. Так, Romer [4], [5] и Lucas [6], подчеркивают роль образования и накопления знаний в стимулировании инноваций и повышении производительности труда. Однако критический анализ этих теорий показывает, что вопрос экологической устойчивости часто остается за рамками исследования, уступая место чисто экономическим мотивам, что является значимым пробелом в контексте современных вызовов.

Эмпирические работы, посвященные анализу связи между человеческим капиталом и устойчивым развитием, демонстрируют разнообразие подходов и выводов. Исследования, такие как Hanushek и Woessmann [7], [8], обнаруживают положительную корреляцию между уровнем образования населения и экономическим ростом. Однако в контексте устойчивого развития становится очевидной необходимость расширения понятия человеческого капитала за пределы формального образования, включая навыки, компетенции и ценности, способствующие экологически сознательному поведению и социальной ответственности.

Человеческий капитал – один из ключевых активов компании, который необходимо развивать и поддерживать, его значение неоспоримо. Однако управление этим важным активом требует понимания внутренних механизмов функционирования предприятия, взаимодействия и участия сотрудников, их взаимообуславливающего влияния на бизнес-процессы. Именно здесь методология мягких систем (SSM) может обозначить перспективы для внедрения улучшений, отвечающих требованиям динамичной среды. Через призму SSM управление человеческим капиталом переосмысливается как целостная система, где каждый элемент влияет на другие и способствует общей эффективности организации, повышению ее конкурентоспособности.

Применение SSM позволяет создавать более гибкие и адаптивные системы [9]. В управлении человеческим капиталом SSM дает возможность организациям

воспринимать среду и деятельность в комплексе, учитывая интересы различных заинтересованных сторон [10], [11]. Это также предполагает глубокое понимание не только структурных формальных аспектов компании, но и неформальных, таких как корпоративная и организационная культура, сети социальных связей и контактов, отношение к изменениям, лидерские позиции, мотивационное признание, социальная ответственность, морально-этические установки и др. Управление этими неформальными аспектами требует осмысления человеческих отношений и динамики внутри организации. И формальные, и неформальные аспекты могут быть гармонично интегрированы в

рамках подхода, основанного на методологии мягких систем. Это позволяет принимать во внимание не только структурированные и четко определенные процессы и иерархии, но и менее очевидные, но не менее важные элементы.

■ МЕТОДЫ

Взаимообуславливающий характер протекающих формальных и неформальных взаимодействий указывает на необходимость разработки динамической модели управления развитием человеческого капитала.

Таблица 1.

Некоторые особенности топливно-энергетического комплекса в отношении персонала

АСПЕКТ	ОСОБЕННОСТИ ТЭК В ОТНОШЕНИИ ПЕРСОНАЛА
	(потребность в навыках и компетенциях)
Технологии	Высокий уровень специализированных технических и инженерных навыков, включая управление и обслуживание сложного оборудования, знание специальных информационных систем и технологий. Способность к инновациям и быстрой адаптации при внедрении новых технологий
Безопасность	Строгие требования к безопасности и соблюдению нормативов, включая безопасность на рабочем месте, экологические стандарты и общие требования промышленной безопасности. Навыки оценки и управления рисками, связанными со строительством и эксплуатацией топливно-энергетических объектов. Осведомленность о принципах устойчивого развития, приверженность им
Здоровье	В некоторых случаях предъявляются повышенные требования к физической подготовке из-за работы в сложных условиях (например, на нефтяных платформах, в условиях Крайнего Севера и т.д.), на удаленных объектах
Обучение и развитие	Необходимость постоянного обучения и повышения квалификации в связи со сложностью применяемых в ТЭК технологий, их быстрым развитием
Трудовая дисциплина	Высокие требования к дисциплине, ответственности и надежности сотрудников из-за риска аварий и катастроф
Социальные навыки	Навыки коммуникации и работы в команде, особенно значимые для реализации новых крупных проектов в удаленных районах, в суровых или экстремальных климатических условиях, в режиме работы вахтовым методом и т.д. Высокие требования к умению работать в стрессовых и критических ситуациях. Навыки разрешения конфликтов и поддержания эффективного общения в условиях трудового стресса
Управление	Навыки управления проектами, включая планирование, координацию множества задач и контроль за их выполнением. Необходимость владения широким спектром навыков (кросс-функциональность), позволяющих сотрудникам эффективно взаимодействовать с различными отделами и специалистами внутри компании. Умение эффективно планировать работу, управлять временем и ресурсами, особенно при реализации сложных проектов
Международные стандарты	Знание и применение международных стандартов и практик, особенно в компаниях с международным присутствием

Динамическое моделирование рассматривается в качестве инструмента для изучения сложных взаимодействий между сотрудниками, организационной средой и бизнес-процессами [12], [13], [14], [15]. Здесь важно проанализировать как различные бизнес-процессы влияют на сотрудников и их движение внутри организации, как они воздействуют на эффективность и результативность компании.

Роль динамического моделирования раскрывается в принятии стратегических решений [16], [17], [18]. Это означает не только реагирование на текущие вызовы, но и прогнозирование будущих потребностей в контексте человеческого капитала, что может включать в себя карьерное планирование, программы обучения и повышения квалификации, а также разработку новых подходов к мотивации и удержанию талантов. Поэтому моделирование движения сотрудников в компании может быть представлено через серию взаимосвязанных бизнес-процессов, описывающих идеальную конструкцию управления развитием человеческого капитала. Такая модель является концептуальной, что согласуется с методологией мягких систем. Основной замысел состоит в том, чтобы понять, как последовательное движение сотрудников в рамках бизнес-процессов влияет на формирование, развитие и эффективность человеческого капитала внутри организации. Речь здесь идет не о внутреннем перемещении, хотя оно тоже присутствует, а о том, как сотрудники проходят через различные этапы профессионального обучения и развития, этапы карьерного роста в компании, этапы вовлечения в рабочие процессы и т.д. Моделирование тем самым позволяет организациям управлять движением сотрудников с учетом перманентно меняющихся условий, делая его более целенаправленным, и одновременно отвечающим интересам как самого сотрудника, так и компании.

Построение динамической модели развития человеческого капитала требует обязательного учёта отраслевой и региональной специфики. Компании топливно-энергетического комплекса обладают ярко выраженными особенностями. Они сочетают высокий уровень технической сложности, строгие нормы безопасности, значительное влияние на экологию, необходимость соблюдения международных стандартов и др. Все это подразумевает предъявление столь же строгих требований к персоналу – с точки зрения квалификации, опыта, профессионализма и готовности к непрерывному обучению. Выделим некоторые

аспекты, определяющие специфические требования предприятий ТЭК в отношении человеческого капитала (Табл. 1).

Отраслевые особенности динамического моделирования управления развитием человеческого капитала проявляются в измерениях, схожих с региональными.

Особенно следует отметить, что компании ТЭК обладают дифференцированным уровнем экологической и социальной ответственности, что отражается в состоянии человеческого капитала. Принципы ESG (ответственное отношение к окружающей среде, высокая социальная ответственность и высокое качество корпоративного управления) играют значительную роль в определении корпоративной стратегии [19], [20], [21] и политики в области человеческого капитала. Компании, активно интегрирующие ESG-практики, часто фокусируются на создании безопасной, здоровой и вовлеченной рабочей среды. Эти принципы влияют на привлечение и удержание талантов, особенно среди молодых специалистов, которые все больше ценят экологическую и социальную ответственность работодателей.

Другим проявлением отдельных особенностей ТЭК в России является значимое участие в деятельности его предприятий государства (что также оказывает влияние на осуществляемые бизнес-процессы). Специфическая организационная культура ТЭК и сложная иерархическая структура, отличающая его от других отраслей, влияют на способ и скорость принятия решений, сказываются на организационном поведении сотрудников.

Помимо этого, имеется множество других требований и факторов, на которые также следует обратить внимание. Среди них демографические тенденции, культурные особенности, макроэкономические условия и институциональные рамки, конъюнктура рынка труда и другие аспекты, учет которых является критически важным для обеспечения релевантности модели. Бизнес-процессы развития человеческого капитала должны следовать принципам совместимости, масштабируемости и обновляемости. Для этого необходимо интегрировать системы управления персоналом и человеческими ресурсами с другими корпоративными системами и процессами, обеспечивая их слаженное взаимодействие. Все это в совокупности формирует гибкую и адаптируемую динамическую модель.

РЕЗУЛЬТАТЫ

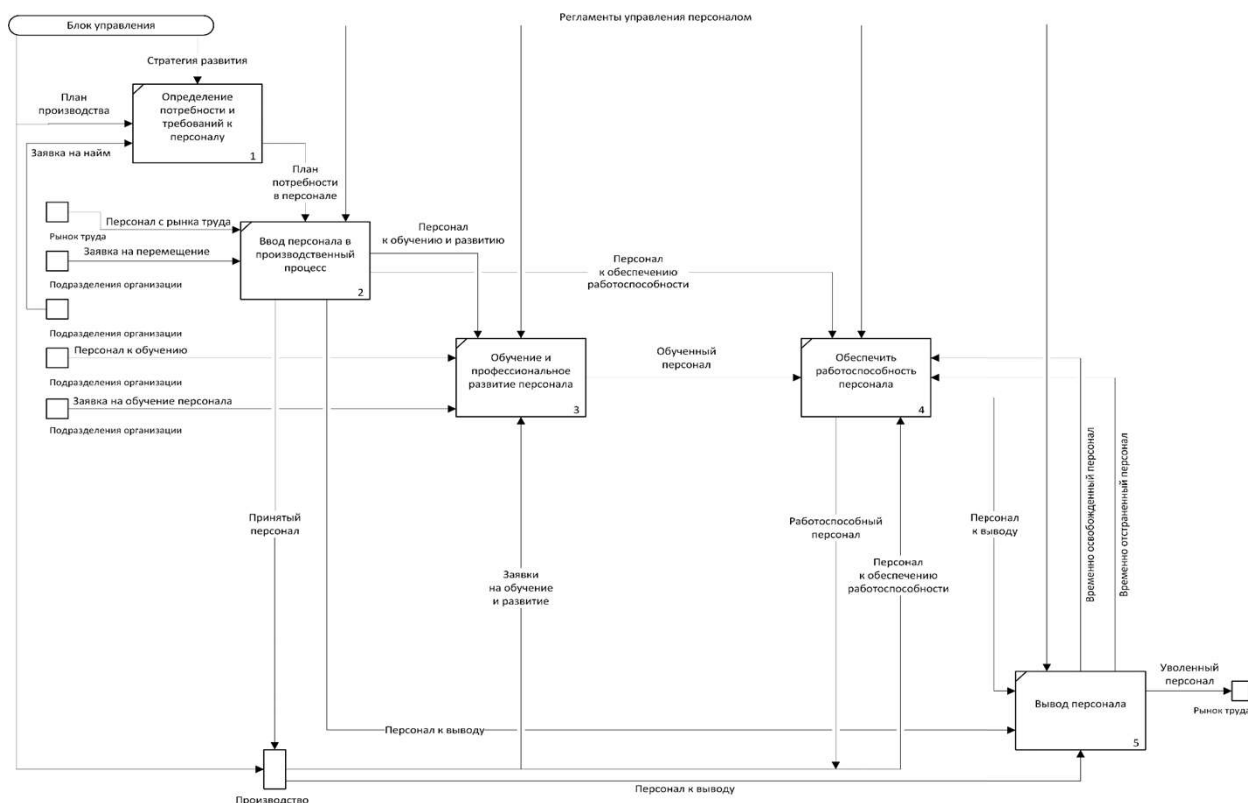

Рис. 1. Управление развитием человеческого капитала компании (система бизнес-процессов)

Концептуальная модель движения сотрудников в компании, согласно подходу методологии мягких систем (SSM), может быть представлена через набор взаимосвязанных бизнес-процессов, которые детально описывают оптимальную структуру управления развитием человеческого капитала. Эти бизнес-процессы отражают одновекторный путь персонала в компании, начинаются с его ввода и заканчивая выводом. Но в то же время путь для каждого сотрудника отличается различным уровнем сложности, охватом и комбинациями качественных характеристик, что определяет разнообразие индивидуальных карьерных траекторий. Каждый этап в этом пути, будь то обучение, повышение квалификации, ротация или продвижение, должен быть спроектирован так, чтобы обеспечивать максимальную синергию между личным развитием сотрудников и стратегическими целями компании. Рассмотрим структуру бизнес-процессов развития человеческого капитала.

(1) **Определение потребности и требований к персоналу.** Это начальный бизнес-процесс компании в отношении необходимых трудовых ресурсов. Процесс включает анализ и оценку текущего состояния персонала как в количественном (штатная численность), так и качественном виде (аттестация рабочих мест, требования к сотрудникам).

(2) **Ввод персонала в производственный процесс.** Это серия организованных шагов, направленных на привлечение новых сотрудников и их приобщение к рабочим процессам компании. Бизнес-процесс включает найм персонала, ознакомление сотрудников с трудовыми обязанностями, трудовыми действиями и процедурами, в том числе знакомство с командой. Найм сотрудников исходит из текущей потребности.

(3) **Обучение и профессиональное развитие персонала.** На данном этапе происходит повышение квалификации и развитие профессиональных навыков сотрудников в соответствии с потребностями компании. Этот процесс включает в себя планирование, проведение и оценку результативности обучающих мероприятий для персонала.

(4) **Обеспечение работоспособности персонала.** Процесс представляет собой комплекс мероприятий, направленных на поддержание и повышение эффективности труда сотрудников компании. Он включает в себя ряд действий, посредством которых создаются благоприятные условия труда, мотивационные стимулы, обеспечиваются социальные гарантии и льготы, развиваются профессиональные и вспомогательные компетенции персонала.

(5) **Вывод персонала.** Процесс управления выходом сотрудников из компании – процедура, связанная

уменьшением численности состава сотрудников в компании, включая анализ причин ухода. Этот процесс может подразумевать временное отстранение, увольнение или предоставление длительного отпуска. Причины вывода персонала могут быть разнообразными, и организациям важно подходить к этому процессу с учетом как законодательных требований, так и корпоративной политики, социальной ответственности.

Система обозначенных и описанных бизнес-процессов формирует концепт модели управления развитием человеческого капитала. Каждый из этих процессов вносит свой вклад в достижение целей компании, способствуя развитию и повышению эффективности сотрудников. В составе единого комплекса эти бизнес-процессы приведены на рисунке 1.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В рамках проведенного исследования были рассмотрены ключевые аспекты, связанные с интеграцией человеческого капитала в стратегии устойчивого развития предприятий топливно-энергетического комплекса.

Выделенные особенности топливно-энергетического комплекса в отношении персонала находят свое отражение в бизнес-процессах развития человеческого капитала. Это означает, что стратегии найма, обучения, мотивации и удержания сотрудников должны быть тщательно спланированы и реализованы с учетом уникальных требований и условий отрасли. В программы развития человеческого капитала должны быть включены специфические модули, ориентированные на повышение технической компетентности, понимание экологических стандартов и норм безопасности. Все это является принципиальным для отрасли и важным для поддержания высокого уровня квалификации персонала в динамичной и технологически сложной среде ТЭК.

Исследование подчеркнуло неоспоримую роль человеческого капитала как драйвера инноваций, повышения производительности и эффективного внедрения устойчивых практик в операционную деятельность предприятий. Методология мягких систем (SSM) была определена как инструмент для динамического моделирования и планирования развития человеческого капитала в ТЭК. Она позволяет глубже понять сложную структуру взаимодействий внутри предприятий и с окружающей средой, а также способствует разработке комплексных стратегий, направленных на достижение устойчивости. В результате

была разработана концептуальная модель, включающая серию взаимосвязанных бизнес-процессов, начиная от определения потребности в персонале и заканчивая выводом персонала. Модель предоставляет основу для построения эффективной системы управления развитием человеческого капитала, ориентированной на поддержку и реализацию инициатив устойчивого развития в топливно-энергетическом комплексе.

Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда № 23-28-01768, <https://rscf.ru/project/23-28-01768/>.

Сведения об авторе / Author details / Muallif haqida

1. **Евгений, Александрович Кузьмин** - Институт экономики Уральского отделения Российской академии наук - (Россия, 620014, г. Екатеринбург, ул. Московская, 29) / **Evgeny, Aleksandrovich Kuzmin** - Institute of Economics of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences - (29, Moskovskaya st., Ekaterinburg, 620014, Russia) / **Yevgeniy Aleksandrovich Kuzmin** - Rossiya Fanlar akademiyasi Iqtisodiyot institutining Ural filiali - Yekaterinburg shahri, Moskva ko'chasi, 29, Rossiya

■ kuzmin.ea@uiec.ru

■ <https://orcid.org/0000-0002-8805-135X>

1. **Гусева, Валентина Евгеньевна** - Тюменский индустриальный университет - (Россия, 625000, г. Тюмень, ул. Володарского, 38) / **Guseva, Valentina Evgenievna** - Industrial University of Tyumen - (38, Volodarskogo str., Tyumen, 625000, Russia) / **Guseva, Valentina Yevgeniyevna** - Tyumen sanoat universiteti - (Russia, 625000, Tyumen, Volodarskiy ko'chasi, 38-uy)

■ gusevave@tyuiu.ru

■ <https://orcid.org/0000-0002-4331-2595>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Кончакова Л.Н., Чугунова С.В. Человеческий капитал и инвестиции в человеческий капитал предприятия // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2017. Т. 3. № 13. С. 48-50.
- [2]. Чигорьяев К.Н., Скопинцева Н.А., Ульященко В.В. Оценка стоимости человеческого капитала на основе произведенных затрат // Известия Томского политехнического университета. 2008. Т. 313. №6. С. 54-56.
- [3]. Thurow L. Investment in Human Capital. Wadsworth Publishing Company, 1970. 145 p.
- [4]. Romer, P.M. (1986) Increasing Returns and Long-Run

- Growth // *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- [5]. Romer, P. M. (1990). Capital, labor, and productivity. *Brookings papers on economic activity. Microeconomics*, 1990, 337-367.
- [6]. Lucas, R.E. (1988). On the Mechanics of Economic Development // *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- [7]. Hanushek, E. A., Ruhose, J., & Woessmann, L. (2015). Human capital quality and aggregate income differences: Development accounting for US states;
- [8]. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2021). Education and economic growth. In *Oxford Research Encyclopedia of Economics and Finance*.
- [9]. Checkland P., Poulter J. *Soft systems methodology // Systems approaches to making change: A practical guide*. 2020. Pp. 201-253.
- [10]. Hildbrand S., Bodhanya S. Applying SSM to explore the complexity in a multi-stakeholder setting // *Journal of Contemporary Management*. 2014. Vol. 11. Iss. 1. Pp. 406-430.
- [11]. Wang W., Liu W., Mingers J. A systemic method for organisational stakeholder identification and analysis using Soft Systems Methodology (SSM) // *European Journal of Operational Research*. 2015. Vol. 246. Iss. 2. Pp. 562-574.
- [12]. Rosenberg Z., Riasanow T., Krcmar H. A system dynamics model for business process change projects // *International Conference of the System Dynamics Society*. 2015. Pp. 1-27.
- [13]. Wang M., Zhou L., Zhang Z. Dynamic modeling // *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 2016. Vol. 3. Pp. 241-266.
- [14]. Alefari M., Almani M., Salonitis K. A system dynamics model of employees' performance // *Sustainability*. 2020. Vol. 12. Iss. 16. DOI: 10.3390/su12166511
- [15.]Jiang G., Hu B., Wang Y. Agent-based simulation approach to understanding the interaction between employee behavior and dynamic tasks // *Simulation*. 2011. Vol. 87. Iss. 5. Pp. 407-422.
- [16]. Yim N.H., Kim S.H., Kim H.W., Kwahk K.Y. Knowledge based decision making on higher level strategic concerns: system dynamics approach // *Expert Systems with Applications*. 2004. Vol. 27. Iss. 1. Pp. 143-158.
- [17]. Groesser S.N., Jovy N. Business model analysis using computational modeling: a strategy tool for exploration and decision-making // *Journal of Management Control*. 2016. Vol. 27. Pp. 61-88.
- [18]. Vennix J. A. Building consensus in strategic decision making: system dynamics as a group support system // *Group decision and negotiation*. 1995. Vol. 4. Pp. 335-355.
- [19.] Afanas'ev M. P., Shash N. N. ESG Transformation in the Corporate Sector: Systematizing the Global Approach // *Studies on Russian Economic Development*. 2022. Vol. 33. Iss. 6. Pp 707-715.
- [20]. Pérez L., Hunt V., Samandari H., Nuttall R., Bellone D. How to make ESG real. *The McKinsey Quarterly*, 2022.
- [21.] Chevrollier N., Zhang J., van Leeuwen T., Nijhof A. The predictive value of strategic orientation for ESG performance over time // *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*. 2022. Vol. 20. Iss. 1. Pp. 123-142. DOI: 10.1108/CG-03-2019-0105

Buxgalteriya hisobi,
iqtisodiy tahlil va
audit

Бухгалтерский учет,
экономический
анализ и аудит

Accounting, economic
analysis and audit

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ichki audit va uni ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati

Egamberdiyeva, Salima Rayimovna,
Sotivoldiyeva, Maqsuda Abdumalik qizi,
Xudoykulov, Said Abdisoxatovich

Роль и значение внутреннего аудита в деятельности субъектов бизнеса и повышение его эффективности

Эгамбердиева, Салима Райимовна
Сотиволдиева, Максуда Абдумалик кизи
Худойкулов, Саид Абдисохатович

The role and importance of internal audit in the activities of business entities and increasing its efficiency

Egamberdieva, Salima Raimovna
Sotivoldieva, Maksuda Abdumalik kizi
Khudaykulov, Said Abdisokhatovich

■ Received: April 4, 2024 ■ Revised: April 6, 2024 ■ Accepted: April 9, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Annotatsiya. Ushbu maqolada xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida ichki auditning vujudga kelishi va takomillashtirilishiga oid muammolar asoslangan. Ichki auditni ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati, ichki nazorat tizimini tashkil etish, uning korxonalar faoliyatini yuritishdagi o'rni ochib berilgan. Ichki nazorat tizimi va ichki auditga oid faoliyatni o'rganib, uni baholash, shuningdek xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki nazorat tizimi, ularning funksiyalari va vazifalari muhokama qilingan va korxonalarining faoliyatini takomillashtirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ichki audit, ichki nazorat, xato va firibgarlik holatlari, ichki auditorlar ishidan foydalanish, ichki audit xizmati, ichki auditorlar, tashqi auditor, ichki audit xizmatining maqsadlari, ichki audit xizmati funksiyalari, audit ko'lami.

Аннотация. В основе данной статьи лежат проблемы, связанные с созданием и совершенствованием внутреннего аудита в деятельности хозяйствующих субъектов. Раскрыты роль и значение внутреннего аудита в повышении

эффективности производства, организации системы внутреннего контроля, его роль в работе предприятий. Изучение и оценка системы внутреннего контроля и деятельности внутреннего аудита, а также обсуждение системы внутреннего контроля, их функций и задач в субъектах хозяйствования, внесение предложений по совершенствованию деятельности предприятий.

Ключевые слова: внутренний аудит, внутренний контроль, случаи ошибок и мошенничества, использование работы внутренних аудиторов, служба внутреннего аудита, внутренние аудиторы, внешний аудитор, цели службы внутреннего аудита, функции службы внутреннего аудита, объем проверки.

Abstract. This article is based on problems associated with the creation and improvement of internal audit in the activities of business entities. The role and importance of internal audit in increasing production efficiency, organizing an internal control system, and its role in the operation of enterprises are revealed. Study and assessment of the internal control system and internal audit activities, as well as discussion of the internal control system, their functions and tasks in business entities, making proposals for improving the activities of enterprises.

Key words: internal audit, internal control, cases of errors and fraud, use of the work of internal auditors, internal audit service, internal auditors, external auditor, goals of the internal audit service, functions of the internal audit service, scope of audit.

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston kompaniyalari nafaqat xavfdan qochishlari, balki uni oldindan ko'rishlari kerak. Nima uchun korxonada faoliyatini doimiy ravishda nazorat qilish, iqtisodiyot tarmoqlarining to'g'ri ishlashini, shuningdek, moliyaviy hisob va hisobotlarning to'g'riligini nazorat qilish kerak. Demak, menejerlarni kompaniya faoliyati to'g'risida ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlaydigan samarali ichki nazorat elementidan foydalanish zarurati tug'iladi. Ushbu element ichki audit xizmatidir. Bugungi kunda ichki audit butun dunyoda yanada dolzarb bo'lib qoldi. Uning rivojlanishiga katta e'tibor qaratilmoqda, chunki ichki audit raqobatbardosh ustunlik va kompaniya faoliyati sifatini oshirishning samarali vositasidir. Butun dunyo mamlakatlarida iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasidagi xo'jalik subyektlarida ichki auditni samarali tashkil qilish masalasi dolzarb hisoblanadi. O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi yo'lida nafaqat buxgalteriya hisoboti ma'lumotlaridan, balki iqtisodiy buxgalteriya, moliyaviy ma'lumotlaridan turli xil foydalanuvchilarni himoya qilish bilan bog'liq bo'lgan masalalar katta ahamiyatga ega. Bu holatda audit ishonchli va o'z vaqtida beriladigan ma'lumot bilan menejment talablarini ta'minlaydigan kafil sifatida boshqaruvning ajralmas funksiyasi bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, samarali ichki audit tashkil qilingan korxonada yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarning hamda bularning natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil jarimalar hamda ko'zda tutilmagan harajatlarning oldi olinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatlarida iqtisodiy islohotlar jarayonida korxonalarda ichki audit har bir mustaqil davlatda turli xil mulk shakllarining vujudga kelishi va xususiylashtirish darajasi chuqurlashuviga ko'ra tashkil etila boshlandi. Ichki auditni o'tkazish metodikasini rivojlantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqish rossiyalik olimlar A.Сонин [11], R.A.Alborov [14], С.М.Бычкова, Е.Ю.Итыгилова [15], С.М.Бычкова[16], Г.Б.Поляк, А.А.Савин, Д.В.Сотникова [18], О.В.Ковалева, Ю.П.Константинов [19,], В.В.Бурцев [20] kabi xorujiy olimlar tomonidan amalga oshirilgan.

Ichki auditning vujudga kelishi va takomillashtirilishiga oid muammolarning dolzarb jihatlarini so'nggi yillarda nashr etilgan O'zbekiston olimlarining ilmiy maqolalari va tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Xususan, M.M.Tulaxodjayeva [9], R.D. Dusmuratov [10], B.A.Xasanov, Z.A.Aliboyev, M.SH.Zokirova [12], N.F.Karimov [17,] kabi olimlar tomonidan ichki auditni takomillashtirishning ba'zi masalalari ko'rib chiqilgan. Avvalo "buxgalteriya hisobi tizimi", "ichki nazorat tizimi" kabi tushunchalarga me'yoriy huquqiy hujjatlar nuqtai nazaridan izoh berib o'tsak. O'zbekiston Respublikasining 12-son "Auditorlik tekshiruvlari jarayonida buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini baholash" nomli auditorlik faoliyatining milliy standarti [3]da yuqoridagi tushunchalarga quyidagicha ta'rif berilgan:

Ichki nazorat tizimi - xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyati tomonidan moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish va samarali yuritish, aktivlar va hisob hujjatlarining saqlanishini

ta'minlash, xato va firibgarlik holatlarini oldini olish va aniqlash, buxgalteriya yozuvlarining aniq va to'liqligi va o'z vaqtida ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlash maqsadida qabul qilingan tashkiliy tadbirlar, usullar va amallar (ichki nazorat vositalari) yig'indisi"[9] hisoblanadi.

Har qanday holatda ham auditor xo'jalik yurituvchi subyekting moliya xo'jaligi faoliyatini tekshirishdan oldin korxonada buxgalteriya hisobi qanday tashkil etilganligini va hozirda qanday yuritilayotganligini o'rganishi lozim.

Ichki nazorat tizimi faoliyatini o'rganib uni baholash esa auditorga tekshiruv jarayonida unga tayanish mumkin yoki yo'qligi haqida qaror qabul qilishida yordam beradi. 12-son auditning milliy standarti [3]da buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini o'rganish hamda baholash auditorlik tashkilotining ish hujjatlarida albatta aks ettirilishi lozimligi aytilgan va bunda quyidagilardan foydalanish tavsiya etiladi (1-jadval).

Tekshirilayotgan korxonada buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini baholash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- 1) Buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimi bilan umumiy tanishish;
 - 2) Buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimining ishonchlilik darajasini oldindan taxminiy baholash;
 - 3) Taxminiy baholangan buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimining ishonchlilik darajasini tasdiqlash [6].
- Axmedjanovning ta'kidlashicha, "Fikrimizcha, ichki audit

- korxonaning xo'jalik faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan mustaqil, obyektiv kafolatlar va maslahatlar berish bo'lib, u korxonaga risklarni boshqarish, nazorat va korporativ boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish va baholashga tizimlashtirilgan va izchil yondashuvni qo'llagan holda unga qo'yilgan maqsadlarga erishishda yordam beradi"[8].

Xorijlik va respublikamiz olimlari tomonidan ichki audit va uning mohiyati, tashkiliy jihatlarining ma'lum darajada tadqiq qilingan, ammo ichki nazorat tizimi tarkibidagi ichki audit o'tkazish metodologiyasi va metodikasini O'zbekiston iqtisodiyotiga joriy etish muammolari hali maxsus tadqiqot obyekti bo'lmaganligi sababli yetarli darajada o'rganilmagan.

TADVIQOT METODOLOGIYASI

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki nazorat tizimini tashkil etish masalalari ya'ni xo'jalik subyekting moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish va samarali yuritish, aktivlar va hisob hujjatlarining saqlanishini ta'minlash, xato va firibgarlik holatlarini oldini olish va aniqlash, buxgalteriya yozuvlarining aniq va to'liqligi va o'z vaqtida ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlash maqsadida qabul qilingan tashkiliy tadbirlar, usullar va amallarni bajarish masalalarini tadqiq qilish jarayonida miqdor va sifat, induksiya va deduksiya, makon va zamon, tahlil va sintez mantiqiy tahlil kabi uslublardan va yondoshuvlardan foydalanildi.

1-jadval

Buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini o'rganish hamda baholashda auditorlik tashkilotining ish hujjatlari

Nº	FOYDALANADIGAN MANBALAR	IZOH
1	Maxsus ishlab chiqilgan test variantlari	
2	Rahbariyat xodimlari va buxgalteriya ishchilarining fikrlarini aniqlash maqsadida namunaviy savollar	
3	Tekshiruv varaqlari va maxsus blankalar	
4	E'tirozlar ro'yxati, bayonnoma yoki dalolatnomalar	

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

"Korxonalaridagi ichki audit xizmati to'g'risida"gi Nizomga ko'ra "Ichki audit:

- tasdiqlangan biznes-reja bajarilishini;
- korporativ boshqarish prinsiplariga rioya qilinishini;
- buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobning holatini;
- soliqlar va yig'imlar to'g'ri hisoblab chiqilishi va to'lanishini;
- moliya-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda qonun

hujjatlariga rioya etilishini;

- aktivlarning holatini;
- ichki nazoratning holatini tekshirish va ularning monitoringini olib borish yo'li bilan faqat ichki audit xizmati xodimlari tomonidan amalga oshiriladi"[1].

Hozirgi kunda korxonalarda ichki auditni tashkil etish bir qancha murakkab jarayon bo'lib, ichki auditorlar ishini tashkil qilish qoidalari xalqaro auditorlik standartlari(XAS)da belgilangan, xususan ichki auditorlar ishidan foydalanish tegishli 610-son "Ichki auditorlar ishidan foydalanish" nomli

Auditning Xalqaro Standarti (AXS)da belgilangan [4].

Auditning xalqaro standartlarida qo'llaniladigan atamalar quyida ko'rsatilgan ma'nolarga ega:

Ichki audit xizmati – Tadbirkorlik subyekti faoliyatini baholash uchun unda tashkil etilgan yoki xizmat sifatida ko'rsatiladigan faoliyat. Uning vazifalariga, boshqa vazifalarga qo'shimcha ravishda, ichki nazorat adekvatligi va samaradorligini tahlil qilish, o'rganib chiqish va monitoring qilish kiradi.

Ichki auditorlar – Ichki audit xizmati faoliyatini amalga oshiradigan shaxslar. Ichki auditorlar ichki audit bo'limi yoki shu kabi bo'linma tarkibida ishlashi mumkin.

Tashqi auditor ichki auditorlar ishining zarurligi va undan foydalanish darajasini aniqlash maqsadida quyidagilarni

aniqlashi lozim:

-Ichki auditorlar ishi audit maqsadlariga mos keladimi;

- Agar mos kelsa, tashqi auditor tartib-taomillarining xususiyati, ularni bajarish muddatlari yoki ularning ko'lamiga ichki auditorlar ishining rejalashtirilayotgan ta'siri qanday.

Ichki auditorlar ishining audit maqsadlariga mosligini aniqlashda tashqi auditor quyidagilarni baholashi lozim:

-ichki audit xizmatining xolisligi darajasini;

-ichki auditorlarning texnik kompetentligi darajasini;

-ichki auditorlar ishi professional jihatdan qay darajada puxta bajarilayotganini;

-ichki auditorlar va tashqi auditor o'rtasida samarali axborot almashinuvi o'rnatilishi imkoniyatini.

2-jadval

Ichki auditorlar tomonidan bajarilgan muayyan ishlar

Nº	BAJARILGAN MUAYYAN ISHLAR	MAKS BALL	QO'YILGAN BALL
1	Ish tegishli texnik ta'limni olgan va professional tajribaga ega bo'lgan ichki auditorlar tomonidan bajarilganmi;	10	7
2	Mazkur ishga nisbatan tegishli nazorat, ko'rib chiqish va hujjatlashtirish amalga oshirilganmi;	10	8
3	Ichki auditorlarga asoslantirilgan xulosalar chiqarish imkonini beradigan tegishli auditorlik dalillari olinganmi;	10	8
4	Olingan xulosalar mazkur sharoitlarda tegishli xususiyatga egami va ichki auditorlar tomonidan tayyorlangan hisobotlar bajarilgan ish natijalari bilan mos keladimi; va	10	9
5	Ichki auditorlar tomonidan aniqlangan og'ishlar yoki g'ayrioddiy masalalar tegishli ravishda hal qilinganmi.	10	7
	Jami	50	39

Ichki auditorlarning muayyan ishidan foydalanish

Ichki auditorlarning muayyan ishidan foydalanish uchun tashqi auditor mazkur ishni baholashi va uning tashqi auditor maqsadlariga mos kelishi e'ni moc kelmasligini aniqlash uchun unga nisbatan auditorlik tartib-taomillarini bajarishi lozim.

Ichki auditorlar tomonidan bajarilgan muayyan ishning tashqi auditor maqsadlariga mos kelishi yoki mos kelmasligini aniqlash uchun tashqi auditor quyidagilarni baholashi lozim: (2-jadval).

Ichki auditorlar ishi quyidagicha baholanadi:

$IAIB = Hby/Maxby$

IAIB- Ichki auditorlar ishini baholash

$BhB = Hby/Maxby$

Hby - bu haqiqatdagi ballar yig'indisi;

Maxby - bu olinishi mumkin bo'lgan ballarning eng yuqori qiymati Yuqoridagi jadval ko'rsatkichlari bo'yicha baholarning jami 39 ni tashkil etadi. Ko'rsatkichlar soni 5 ta. Demak, yig'ilishi mumkin bo'lgan ballarning eng yuqori qiymati 50. Bundan, $BhB = 39/50 = 0,78$.

Bo'linma 1 ga yaqinlashgani sari (IAIB B01) natijani ijobiy baholashimiz mumkin.

Xalqaro audit standartlariga ko'ra, agar tashqi auditor ichki auditorlarning muayyan ishidan foydalanayotgan bo'lsa, u auditorlik hujjatlariga muvofiq amalga oshirgan ichki auditorlar ishini baholash va ularga nisbatan bajargan auditorlik tartib-taomillari xususida chiqarilgan xulosalarni kiritishi lozim [5].

AXS 315-son "Muhim buzib ko'rsatishlar risklarini tadbirkorlik subyekti va uning muhitini bilish asosida aniqlash

va baholash" (AXS) standartida bayon etilganidek [7] tadbirkorlik subyekti ichki audit xizmatining ishi audit uchun o'rinli hisoblanadi, qachonki, ichki audit xizmatining faoliyati va vazifalari tadbirkorlik subyekting moliyaviy hisobotini tayyorlash va taqdim etish bilan bog'liq, auditor esa bajarish talab etiladigan auditorlik tartib-taomillari xususiyati yoki ularni bajarish muddatlarini o'zgartirish yoki ularning ko'lamini qisqartirish maqsadida ichki auditorlar ishidan foydalanishni mo'ljallayotgan bo'lsa.

Ichki audit xizmatining maqsadlari doirasi keng bo'ladi va tadbirkorlik subyekting tarkibiy tuzilmasi va ko'lamini, shuningdek tadbirkorlik subyekti rahbariyati va, zarur holda, boshqaruv yuklatilgan shaxslarning talablari bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda ichki auditni tashkil qilish "Korxonalaridagi ichki audit xizmati to'g'risida"gi Nizom va "Ichki audit xizmati xodimlarini sertifikatlash tartibi to'g'risida"gi Nizomga asosan tartibga solinadi.

Korxonalarda ichki auditni takomillashtirish bo'yicha bosqichma-bosqich olib borilayotgan islohotlar natijasida xo'jalik subyektlarini iqtisodiy rivojlanishiga erishilmokda. Buning uchun korxonalarda ichki auditning xalqaro amaliyotini qo'llash va natijalarini joriy qilish orqali amalga oshirilmoqda.

Ichki audit xizmati xo'jalik yurituvchi subyekting hisobotini tahlil etadi, kelgusi rivojlanish yo'nalishini aniqlaydi va rahbariyatga qaror qabul qilishga yordam beradi. Umuman olganda, ichki audit natijalari xo'jalik yurituvchi subyekt ichidagi boshqaruvning takomillashuviga va samarali korporativ boshqaruvini tashkil qilishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimizda bugungi kunga kelib 142 ta auditorlik tashkilotlari faoliyat yuritib kelmoqda. Shundan, xududlar kesimida 96 ta tashkilot 67,6 foiz qismi poytaxtda qolgan 46 tasi ya'ni 32,4 foiz qismi boshqa viloyatlarga to'g'ri kelmoqda [21]. "Ichki audit obyekti holati haqidagi axborotni tahlil qilish va baholash, tizimlashtirish, hujjatlashtirish, to'plash amallarini o'tkazish" standarti audit xolisligining barqaror ekanligi va audit maqsadlarining bajarilayotganini yetarli darajada kafolat bilan ta'minlashi kerak. Axborot ichki audit predmeti, vazifalari va hajmiga daxldor barcha masalalar bo'yicha to'planishi kerak. Auditorlik xulosasi va tavsiyalari uchun mustaqil asosni ta'minlash maqsadida axborot zaruriy, yetarli, haqqoniy, o'z vaqtidalik, tahliliy va tashkiliy bo'lishi kerak.

"Ichki audit natijalari bo'yicha hisobot" standarti ichki auditorlar hisobotini tuzish va taqdim etish tartibini belgilab qo'yishi kerak. Tashqi audit hisobotidan farqli ravishda ichki auditorlar uchun hisobotlarni bevosita korxonaning o'zida ishlab chiqarilgan forma bo'yicha tuziladi.

Hisobotlarga bo'lgan asosiy talablar- xolislik, aniqlik, lo'ndalik, ishchanlik va o'z vaqtidalik asosida yoritilishi kerak. Ichki auditorlar hisobotida qo'yilgan masalalar boshqaruvchidan

barcha qoidalar va tavsiyalarga yozma javob kelmagunga qadar "ochiq" qoladi. Hisobot davri oxirida boshqaruv organlariga ichki auditorlar faoliyati haqidagi yakuniy hisobotlar, ularda ichki audit turlari va uchastkalari bo'yicha haqiqiy ish mo'ljaldagi ish bilan, haqiqiy xarajatlar moliya bilan ta'minlash byudjeti bilan taqqoslanishi kerak, bo'lim ishida kamchiliklar, ularning sabablari va ularni bartaraf etishdagi chora-tadbirlar ko'rsatilishi kerak.

Nazariya va amaliyotimizga nisbatan yangi tushuncha hisoblangan ichki audit G'arb mamlakatlarida XX asrning boshida paydo bo'lgan va ikkinchi jahon urushidan so'ng xo'jalik operatsiyalari hajmining ortishi va kompaniyalarning markazlashmagan tizimga o'tishiga javoban rivojlanish uchun kuchli turtki bo'ldi. "AQSH ichki auditorlarining kasb tashkiloti 1941 yili Ichki auditorlar instituti sifatida tashkil etilgan edi. Bu muassasa o'z faoliyatini ichki auditorlarning umumiy kasb manfaatlarini, ularning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish, kasb mahorati darajasini uzluksiz oshirish dasturi, iqtisodiy kodeks, kasb me'yorlari va sertifikatlash dasturlari zamiriga quradi" [9]. Yana bir manbada ta'kidlanishicha, "Bunday nazorat (o'z-o'zini nazorat qilish) shakli AQShda o'tgan, XX asrning 30-yillarida yuzaga kelib, keyinchalik G'arbiy Yevropa va Yaponiyaga tarqalgan" [10]. Binobarin, "1941 yilda AQShda ichki auditor kasbini rivojlantirish va ommalashtirish, kasbiy faoliyat standartlarini ishlab chiqish vazifasini o'z oldiga qo'ygan ichki auditorlar instituti va ichki auditorlar kasbiy uyushmasi tashkil etildi. Hozirgi vaqtda mazkur institut 72 ming nafarga yaqin a'zoga ega bo'lib, 120 ta mamlakatda namoyon etilgan. Umuman olganda esa, jahonda ichki audit bilan bir millionga yaqin kishi u yoki bu darajada shug'ullanadi" [11].

Ichki auditni tashkil etish zarurati nimalardan iborat? O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qimmatli qog'ozlar bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2006-yil 27-sentabrdagi PQ-475-son qaroriga muvofiq, 2007-yilning 1-yanvaridan boshlab aktivlarining balans qiymati 1 mlrd. so'mdan ko'proq bo'lgan korxonalarda kuzatuvchi kengashlar tomonidan tayinlanadigan va ularga hisobot beradigan ichki audit xizmatlari tashkil etilishi belgilandi.

Ushbu qarorni amalga tatbiq etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 16-oktabrdagi "Ustav fondida davlat ulushi bo'lgan korxonalarining samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-215-son Qarori e'lon qilindi. Ushbu qarorning 2-ilovasi bilan "Korxonalaridagi ichki audit xizmati to'g'risida"gi Nizom tasdiqlandi. Nizom aktivlarining balans qiymati 1 mlrd. so'mdan ortiq bo'lgan korxonalarda ichki auditni tashkil etishga qo'yiladigan yagona talablarni hamda uning ishini tashkil etishning metodologik asoslarini belgilaydi.

Ichki auditga bo'lgan ehtiyoj yirik korxonalarda rahbariyat

quyi boshqaruv tuzilmasining kundalik va umuman korxonada faoliyatini nazorat qilish bilan shug'ullanmaganligida namoyon bo'ladi. Binobarin, "Yirik korxonalarda rahbariyatning yuqori bo'g'ini korxonani kundalik faoliyatini nazorati bilan shug'ullanmaydi, buning oqibatida eng quyi bo'g'indagi yoki quyi bo'g'in menejerlarining hisobotlarini haqqoniyligini tasdiqlash uchun yig'iladigan uning faoliyati haqidagi axborotga ehtiyoj seziladi" [12].

Ichki audit ushbu faoliyat haqida axborot beradi va menejerlar axborotining to'g'riligini tasdiqlaydi. Ichki audit asosan resurslar yo'qotilishining oldini olish va korxonada ichida kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur.

Jahonda ichki auditga nisbatan qiziqishning ortib borishiga qator omillar sabab bo'ladi.

Birinchidan, ichki audit hozirgi sharoitda foydalanish mumkin bo'lgan, lekin ayni paytda yetarlicha baholanmagan kam son omillardan biri hisoblanib, ulardan to'g'ri foydalanish korxonaning samaradorligini oshirishi mumkin.

Ikkinchidan, korxonada hozirda korporativ boshqaruvning ajralmas bo'g'inlaridan biriga aylanib ichki audit potensial investor va kreditorlar uchun korxonaning investitsion jozibadorligini oshiruvchi omil hisoblanadi.

Butun jahon bo'ylab aksariyat kompaniyalar turli xildagi: inson, moliyaviy, moddiy resurslardan samarasiz foydalanishdan, to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun axborotning yetishmasligidan, hisobotlarning beixtiyor va qasddan buzib ko'rsatilishidan, xodimlar va boshqaruvchilar tomonidan to'g'ridan-to'g'ri tovlamachiliklardan aziyat chekmoqda. Korxonalarining o'zida ichki auditning samarali tizimini tashkil etish yo'li bilan bunday muammolarning oldini olish mumkin. Chunonchi, "Ichki auditorlar korxonada, tashkilot, firma va kompaniyalarda boshqaruv vazifalarini mustaqil ekspert baholashini o'tkazadilar. Ular boshqaruvni amalga oshirayotgan markazga tahlil, baholash natijalari, o'zlari tekshirayotgan tashkilotning faoliyati to'g'risidagi tavsiyalar, maslahatlar va ma'lumotlarni taqdim etadilar" [8]. Shu bilan birga, "... ichki auditor korxonada faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi, shuningdek, zarur tavsiya, maslahat va axborotlarni taqdim etadi" [12].

Mutaxassislar tomonidan ajratilgan umumiy belgilar ichki audit quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega, deb ta'kidlash imkonini beradi:

1) xo'jalik subyekti ichida amalga oshiriladigan mustaqil faoliyat;

2) xo'jalik subyekti ishining samaradorligini baholashga yo'naltirilgan faoliyat.

Ichki audit maqsadlarining barcha mualliflar tomonidan ajratiladigan o'ziga xos xususiyatlari jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) korxonani yanada samarali boshqarish;

2) korxonada va uning mulkdorlarini qonuniy manfaatlarini himoyalash;

3) korxonaning joriy maqsadlarini aniqlash va aktivlarining butligini ta'minlash. Barcha maqsadlar, shubhasiz, ma'lum ma'noga ega, ammo tashqi audit bilan ichki auditning o'zaro hamkorligi nuqtai nazaridan ular hal qiluvchi ahamiyat kasb etmaydi.

Tashqi audit uchun S.M.Bichkova va E.Y.Itigilovalar [15] tomonidan ajratilgan va buxgalteriya hisobotlari ma'lumotlarining to'g'riligini ta'minlashdan iborat bo'lgan maqsad eng muhim hisoblanadi. Muallif tomonidan bir necha marta takrorlangan ichki auditning boshqa maqsadi - tashkilot xodimlariga o'z funksiyalarini samarali bajarishga yordam berish - tashqi auditning shunga o'xshash maqsadiga mos keladi.

Ichki auditorlar xalqaro instituti (Institute of Internal Auditors, AQSH) "Ichki audit tashkilotga xatrlarni boshqarish, nazorat va korporativ boshqaruv jarayonlarini baholash va ular samaradorligini oshirishga nisbatan izchil yondashuvdan foydalangan holda qo'yilgan maqsadlarga erishishga yordam beradi" [16] degan fikrni e'tirof etadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan va faoliyat yuritadigan xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ichki auditning eng aniq ta'rifi Nizomda keltirilgan.

Shu bilan birga "Korxonalarda ichki audit xizmati to'g'risida" gi Nizomga muvofiq, "quyidagilar ichki audit xizmatining asosiy funksiyalari hisoblanadi:

-har yili korxonaning kuzatuvchi kengashi tomonidan tasdiqlanadigan rejaga muvofiq ko'rsatilgan yo'nalishlar bo'yicha tegishli tekshirishlar o'tkazish yo'li bilan ichki auditni amalga oshirish (har chorakda va hisobot yili yakunlari bo'yicha);

-tuziladigan xo'jalik shartnomalarining qonun hujjatlariga muvofiqligi yuzasidan ekspertiza o'tkazish;

-buxgalteriya hisobini yuritishda va moliyaviy hisobotni tuzishda korxonaning tarkibiy bo'linmalariga metodik yordam berish, ularga moliya, soliq, bank qonunlari va boshqa qonun hujjatlari masalalari bo'yicha maslahatlar berish;

-texnik topshiriqlarni ishlab chiqishda, tashqi auditorlik tashkilotlarining takliflarini baholashda hamda auditorlik tekshirishlarini o'tkazish uchun tashqi auditorlik tashkilotini tanlashda tavsiyalarni tayyorlashda korxonaning kuzatuvchi kengashiga ko'maklashish" [1].

"Ichki audit: tashkilot boshqaruvinin yuqori bo'g'iniga uning moliyaviy-xo'jalik faoliyati haqida axborot beradi; ichki nazorat tizimining samaradorligini oshiradi; uning alohida tarkibiy bo'linmalari hisobotlarining to'g'riligini tasdiqlaydi" [13, b.13].

O.V.Kovaleva ichki audit funksiyalarining aksariyatini ichki auditorlar faoliyatining to'rtta asosiy yo'nalishiga birlashtiradi: boshqaruv tizimining samaradorligini

baholash, nazorat qilish va audit, maslahat faoliyati hamda tashqi nazorat va tashkilot faoliyatini baholash bilan bog'liq funksiyalar.

Sanab o'tilgan yo'nalishlardan birinchisi adabiyotda alohida nomga ega bo'ldi – "boshqaruv auditi, bunda resurslardan oqilona foydalanish, yakuniy natijaga erishish va tashkilot siyosatini belgilashga doir tavsiyalarni ishlab chiqish maqsadida ishbilarmonlik operatsiyalarini o'rganish tushuniladi. U rahbarlarga o'z funksiyalarini bajarishga yordam beradi va tashkilot foydasining oshishiga olib keladi" [19, b.27].

Biroq, boshqa mualliflar tomonidan ichki audit mijozga o'z resurslaridan samarali foydalanish darajasini oshirish va ko'zlangan maqsadga erishish uchun maslahat xizmatlarining turi sifatida ta'riflanadi. Ushbu xizmat turi diplomli jamoat buxgalter va auditorlarining mustaqil firmalari yoki tegishli malakaga ega bo'lgan ichki auditorlar tomonidan bajariladi. R.A.Alborovning ta'kidlashicha, "ichki audit xizmati auditorlari tashkilot faoliyatining o'ziga xos turlari bilan bog'liq boshqa tashkiliy-boshqaruv, huquqiy, texnologik, texnik-iqtisodiy vazifalarni ham hal etishi mumkin" [14, b.18]. Shunday qilib, ichki audit faoliyatining alohida yo'nalishlari o'rtasidagi chegara shartli emas.

Umuman olganda, deb yozadi N.F.Karimov "ichki audit tizimi moliyaviy-xo'jalik nazoratining tarkibiy qismi sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlarning tadbirkorlik faoliyatida yangi hodisalarni ochib beradi, mazkur faoliyatni ilmiy asoslarda takomillashtirish maqsadida ularning qonuniyatlarini o'rnatadi" [17, b.105].

Biz B.A.Xasanovning "Ichki audit korxonaning o'zi tomonidan amalga oshiriladi, uning vazifasi xarajatlar shakllanishi ustidan ichki xo'jalik nazorati, rejadagi smeta va me'yorlardan chetga chiqishlarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish va javobgar shaxslarni aniqlash, moliya-xo'jalik faoliyati xaziralarini qidirish va korxonani samarali boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun zaruriy axborot bilan ta'minlashdan iborat" [12, b.53] degan fikriga qo'shilgan holda, "ichki audit korxonada har kuni amalga oshiriladigan xo'jalik operatsiyalarining qonuniyligini ham nazorat qiladi", degan jumlaning qo'shimcha qilamiz. Aksariyat mutaxassislar ichki audit turli tashkiliy shakllarga ega bo'lishi mumkin, degan fikrga qo'shiladi. Chunonchi, "Ichki audit funksiyalarini mulkdorlar va (yoki) xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyati tomonidan tayinlanadigan taftishchilar, taftish komissiyalari; ichki audit maxsus xizmatlari; iqtisodiy subyekt shtatida turgan alohida auditorlar; ichki auditni o'tkazish maqsadida jalb etiladigan tashqi va (yoki) ichki auditorlar bajarishi mumkin" [18, b.235]. Shuningdek, "uncha katta bo'lmagan firmalarda ichki auditor majburiyatlari ta'sischi tomonidan tayinlanadigan taftish komissiyasiga yuklatiladi.

Ichki auditni shartnoma bo'yicha chetdan professional auditorlarni jalb etgan holda o'tkazish amaliyoti mavjud" [12,

b.53] degan fikrlar ham bor. Bizningcha, ichki auditning tashkiliy shakl faoliyat turi iqtisodiy ko'rsatkichlar hajmi, yuzaga kelgan boshqaruv tizimini belgilab beruvchi turli omillarga bog'liq.

Ham tashqi, ham ichki auditorlar faoliyatining alohida masalalari tegishli tashkiliy-huquqiy shakllar to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Aksiyadorlik jamiyatining moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish masalalari O'zbekiston Respublikasining "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunida ochib berilgan.

Jamiyatning moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish uchun taftish komissiyasi (taftishchi) ko'rinishidagi ichki nazorat organlari jamiyat ustaviga muvofiq aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan saylanadi. Uning yuqoridagi qonunda tartibga solinmagan vakolatlari jamiyat ustavida belgilanishi kerak. Jamiyat taftish komissiyasi faoliyatining tartibi aksiyadorlar umumiy yig'ilishi tomonidan tasdiqlanadigan nizomda belgilab qo'yiladi.

Aksiyadorlik jamiyati to'g'risidagi amaldagi qonun hujjatlari jamiyat taftish komissiyasiga muayyan vakolatlarni beradi.

Ichki auditor faqat uni tayinlagan kuzatuv kengashi va mulkdorlariga bo'ysunadi va ularga hisobot beradi, boshqa lavozimlarni egallab turgan shaxslarga tobe emas.

Chunonchi, ichki auditorlar "korxonada kuzatuvchi kengashiga bevosita bo'ysunadi" [2].

Ichki auditni tashkil etishning alohida qoidalari qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Unga ko'ra, "Aktivlarining balans qiymati bir milliard so'mdan ko'p bo'lgan jamiyatda ichki audit xizmati tashkil etiladi. Jamiyatning kuzatuv kengashi ichki audit xizmatini tashkil etadi va uning xodimlarini tayinlaydi. Ichki audit xizmati jamiyatning kuzatuv kengashiga hisobdordir.

V.V.Bursevning ta'riflashicha, "tijorat tashkilotini ichki nazorat qilish shakli – bu tijorat tashkilotining barcha obyektlarini ichki nazorat qilish tartib-taomillarining tartibga solingan yig'indisini tashkil etish va muayyan tarzda ifodalash usuli" bo'lib, tashkilot ichki nazoratining turli shakllari sifatida ichki audit va ichki nazoratning tarkibiy-funksional shakli ajratiladi, bunda tarkibiy funksional shakldan "ichki audit bo'limi (sektori, byurosi, guruhi va h.k.) va taftish komissiyasi (taftishchi) mavjud bo'lmagan tashkilotlarda foydalaniladi" [20, b.22].

Biz bunday ta'rifga qo'shila olmaymiz. Mazkur holatda tushunchalar yaqqol almashib ketishi mumkin. Ichki audit – bu ichki nazoratni tashkil etish shakli emas, balki ichki auditning tarkibiy-funksional tizimini to'ldiruvchi va ayrim tashkilotlarda uning tarkibiga kiruvchi tuzilma. Chunonchi, "Ichki audit – iqtisodiy subyektda uning mulkdorlarining manfaatlari yo'lida tashkil etilgan va uning ichki hujjatlari bilan tartibga solinadigan buxgalteriya hisobini yuritish tartibiga

amal qilinishini va ichki nazorat tizimi faoliyat ko'rsatishining ishonchliligini nazorat qilish tizimi" [16, b.15].

Ichki nazorat ichki auditdan farqli o'laroq ancha keng tushuncha va bundan tashqari, u faoliyat turi, xodimlar soni, mulk shakli, tashkiliy-huquqiy shakl va boshqa omillardan qat'iy nazar har bir subyektda ma'lum darajada ishtirok etishi lozim. Ichki audit – bu auditorlik tekshiruvidan avval amalga oshiriladigan moliyaviy hisobotning to'g'riligini va mavjud ichki nazorat tizimi faoliyat ko'rsatishining samaradorligini nazorat qilishning qo'shimcha tadbiri.

Tadqiqotimiz maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, biz ichki auditning quyidagi takomillashgan ta'rifini taklif etamiz: "Ichki audit korporativ boshqaruv tomonidan qonun va boshqa hujjatlarga rioya etilishini, ma'lumotlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda to'liq hamda ishonchli tarzda aks ettirilishi ta'minlanishini, xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalariga rioya etilishini, aktivlarning saqlanishini, shuningdek qonun hujjatlarida belgilangan talablarga rioya etilishini tekshirish hamda monitoring olib borish orqali korxonada ishini nazorat qiluvchi hamda baholovchi tizim".

XULOSA VA TAKLIFLAR

Respublikamizda ichki auditning shakllanishi uchun qonunchilik bazasini takomillashtirilishi hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlarining hujjatlarining puxtaligiga va ularni amaliyotga tatbiq eta olinishiga erishish lozim.

O'zbekistonda ichki audit tashkil etilgan xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki auditni amalga oshirish bosqichlarini yorituvchi quyidagi standartlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'lardi:

- "ichki auditni rejalashtirish";
- "ichki audit obyektiv holati haqidagi axborotni tahlil qilish va baholash, tizimlashtirish, hujjatlashtirish, to'plash amallarini o'tkazish";
- "ichki audit natijalari bo'yicha hisobot";
- "ichki audit natijalarini manfaatdor shaxslar e'tiboriga havola etish va shundan keyingi amallar".

"Ichki auditni rejalashtirish" standartida ichki audit rejalarini va dasturlarini tuzishga bo'lgan eng umumiy talablar ko'rsatilishi kerak.- Ayrim mutaxassislar ichki audit faqat alohida ajratilgan tarkibiy bo'linmalar tizimiga ega bo'lgan korxonalariga xosdir, degan fikr bildiradilar. Lekin, ichki audit xizmatini barcha tashkilotlarda tashkil etish zarur.

-ichki auditni hozirgi holatiga baho berib, mavjud muammolar yechimi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tashkilotlarda shakllangan ichki nazorat tizimi har doim ham ishonchlilik va samaradorlikni ta'minlamaydi. Ichki nazorat tizimining samaradorlik darajasi har bir sanoat korxonasi uchun har xil. Ichki nazorat tizimi doimiy takomillashtirish va optimallashtirishni talab qiladi.

-Ishga yukori malakali kadrlarni qabul qilish korxonada

nazorat samaradorligini oshirish uchun ham katta ahamiyatga ega.

-Ichki auditorlik standartlarini va ichki auditorlik etikasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur;

-Ichki auditga oid jurnal va gazetalar nashrini yo'lga qo'yish lozim.

-Ichki audit xizmatlarini xalqaro amaliyot bilan integratsiyalashuvini ta'minlash.

O'zbekistonda ichki auditni mukammal ichki auditga aylantirish uchun modda qo'shish orqali "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuniga o'zgartirishlar kiritish "Ichki audit xizmati", bunda ichki audit xizmatining ta'rifi va vazifalari qonun hujjatlari bilan belgilanishi lozim.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Egamberdiyeva, Salima Rayimovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti i.f.n. / Эгамбердиева, Салима Райимовна - Каршинский инженерно-экономический институт, к.э.н. / Egamberdieva, Salima Raimovna - Associate professor Karshi Engineering Economics Institute.
 - egamberdiyeva.salima@bk.ru
 - <https://orcid.org/0009-0000-5106-7166>
2. **Sotivoldiyeva, Maqsuda Abdumalik qizi** - QMII magistranti / Сотиволдиева, Максуда Абдумалик кизи - магистрант Каршинского инженерно-экономического института / Egamberdieva, Salima Raimovna - Associate professor Karshi Engineering Economics Institute
3. **Xudoykulov, Said Abdisoxtovich** - QMII magistranti / Худойкулов, Саид Абдисохатович - магистрант Каршинского инженерно-экономического института / Khudaykulov, Said Abdisoxtovich - master's student of Karshi Engineering Economics Institute

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16 oktabrdagi 215-son qarori bilan tasdiqlangan "Korxonalaridagi ichki audit xizmati to'g'risida NIZOM". <https://lex.uz/docs/1072916>
- [2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ustav fondida davlat ulushi bo'lgan korxonalarning samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2006 yil 16 oktabrdagi 215-son qaroriga 2-ilova. "Korxonalaridagi ichki audit xizmatito'g'risida"gi Nizom.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2007 yil 12 aprelda 1673-son bilan ro'yxatga olingan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2006yil 29 dekabrda 108-son bo'yug'i bilan tasdiqlangan O'zbekiston

- Respublikasi auditorlik faoliyatining 12-son «Auditorlik tekshiruvlari jarayonida buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini baholash» nomli andozasi. WWW: lex.uz.
- [4] 610-son XAS (Auditning Xalqaro Standarti (AXS) 610 “Ichki auditorlar ishidan foydalanish”). Toshkent.: 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi. 2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>
- 5.2-son AXS 230 “Auditorlik hujjatlari”1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi.2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>
- [6] 265-son AXS, «Ichki nazoratdagi kamchiliklar yuzasidan boshqaruv yuklatilgan shaxslar va rahbariyat bilan axborot almashinuvi» nomli XAS (Xalqaro audit standarti) Toshkent.: 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi.2014y,
- [7] 315-son AXS, “Muhim buzib ko’rsatishlar risklarini tadbirkorlik subyekt va uning muhitini bilish asosida aniqlash va baholash”,1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi.2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>
- [8] Ichki audit.: O’quv qo’llanma/ K.B. Axmedjanov - Toshkent: Iktisodiyot, 2019 .- 240 b. 6-bet.
- [9] Tulaxodjayeva M.M. O’zbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat tizimi. Monografiya.- T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 1998. - 176 b. 56-bet.
- [10] Dusmuratov R.D. Audit asoslari. Darslik. T.: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2003.- 612 b.41-bet.
- [11] Сонин А. Внутренний аудит сегодня: и снова о рисках. Источник: Журнал “Акционерное общество: вопросы корпоративного управления” Москва, 2010. №1. www.gaap.ru.
- [12] Xasanov B.A., Aliboyev Z.A., Zokirova M.SH. Ichki auditni avtomatlashtirish asoslari. - T.: Fan, 2003. - 162 b.38 -bet.
- [13] Макальская А.К. Внутренний аудит. - М.: Дело и сервис, 2001.-256 с. 177-bet.
- [14] Алборов Р.А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК. - М.: Дело и Сервис, 2000.
- [15] Бычкова С.М., Итыгилова Е.Ю. Аудит. - М.: Магистр, 2009. - с.33.
- [16] Жминько С.И., Швырёва, М.Ф. Сафонова О.И. Внутренний аудит.- Ростов н/Д: Феникс, 2008.
- [17] Karimov N.F.Tijorat banklarida ichki audit Monografiya.T.:Fan, 2006.
- [18] Аудит: Учебник для ВУЗов/В.И.Подольский, Г.Б.Поляк, А.А. Савин, Д.В.Сотникова и др. Под ред. проф. Подольского В.И. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ, 2008.
- [19] Ковалева О.В., Константинов Ю.П. Аудит. Учеб. пособие. - М.: Издательство ПРИОР, 2003.
- [20] Бурцев В.В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации. - М.: Экзамен, 2000.- 250 с.
- [21] <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>

Moliya, kredit va
investitsiya

Финансы, кредит
и инвестиции

Finance, credit and
investment

Ijtimoiy sohada maqsadli jamg'armalar va ijtimoiy fondlar faoliyatini takomillashtirishning xorij tajribasi

Samiyeva, Gulnoza Toxirovna

Зарубежный опыт совершенствования деятельности целевых и социальных фондов в социальной сфере

Самиева, Гулноза Тохировна

Foreign experience in improving the activities of targeted and social funds in the social sphere

Samieva, Gulnoza Tokhirovna

■ Received: June 8, 2024 ■ Revised: June 11, 2024 ■ Accepted: June 15, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy fondlar va maqsadli jamg'armalar, ularning faoliyati xorij tajribasi bilan qiyosiy tahlil etilgan holda bayon etilgan. Har bir maqsadli jamg'arma alohida davlat miqyosida shakllangan yoki biror-bir tuzilma tarkibida shakllanganligidan qat'iy nazar ular har tomonlama mustaqil, soliq to'lovchilar uchun ochiq va shaffof bo'lishi shart. Ana shundagina bu jamg'armalarni nafaqat soliq va yg'imlar hisobidan, balki mahalliy va xalqaro miqyosda homiylik mablag'larini ham jalb etishdek imkoniyatga ega bo'linadi. Maqsadli jamg'armalarning ta'riflanishida maqsadli jamg'armalar davlat moliyasi tizimining tarkibiy bo'g'ini bo'lish bilan birga, bir necha o'ziga xos xususiyatlarga egaligini e'tiborga olish zarur. Maqsadli jamg'armalar ba'zan ijtimoiy ehtiyojlarni moliya bilan ta'minlash uchun davlat tomonidan jalb etiluvchi va operativ mustaqillik asosida kompleks ravishda sarflanuvchi moliya resurslarini qayta taqsimlash va foydalanish shaklidir. Iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlanib borayotgan davrda davlat-xususiy sheriklik dunyoning bir nechta mamlakatlarida AQSH, Kanada, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Avstraliya, Hindiston va boshqa rivojlangan davlatlarda keng tarqalgan. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmi davlat va boshqa loyihalarni xususiy mablag'lar hisobidan moliyalashtirishni ta'minlash uchun milliy hamda xalqaro darajada qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy soha, ijtimoiy fondlar, ijtimoiy himoya, maqsadli jamg'armalar, xayriya fondlari.

Аннотация. В данной статье описаны социальные фонды и целевые фонды, их деятельность со сравнительным анализом зарубежного опыта. Каждый целевой фонд, независимо от того, сформирован он на отдельном государственном уровне или в рамках структуры, должен быть полностью независимым, открытым и прозрачным для налогоплательщиков. Только тогда у этих фондов появится возможность привлекать не только налоги и сборы, но и местные и международные спонсорские фонды. При определении трастовых фондов необходимо учитывать, что трастовые фонды являются структурным звеном государственной финансовой системы и обладают рядом уникальных характеристик. Целевые фонды представляют собой форму перераспределения и использования

финансовых ресурсов, которые иногда привлекаются государством для финансирования социальных нужд и используются комплексно на основе оперативной самостоятельности.

В то время, когда развиваются различные отрасли экономики, государственно-частное партнерство получило широкое распространение в ряде стран мира, в США, Канаде, странах ЕС, Австралии, Индии и других развитых странах. Механизм государственно-частного партнерства используется на национальном и международном уровне для обеспечения финансирования государственных и других проектов за счет частных средств.

Ключевые слова: социальная сфера, социальные фонды, социальная защита, целевые фонды, благотворительные фонды.

Annotation. This article describes social funds and trust funds, their activities with a comparative analysis of foreign experience. Each trust fund, whether formed at a separate government level or within a structure, must be completely independent, open and transparent to taxpayers. Only then will these funds be able to attract not only taxes and fees, but also local and international sponsorship funds. When determining trust funds, it is necessary to take into account that trust funds are a structural element of the state financial system and have a number of unique characteristics. Trust funds are a form of redistribution and use of financial resources, which are sometimes attracted by the state to finance social needs and are used in an integrated manner on the basis of operational independence.

At a time when various sectors of the economy are developing, public-private partnerships have become widespread in a number of countries around the world, in the USA, Canada, EU countries, Australia, India and other developed countries. Public-private partnerships are used nationally and internationally to provide private funding for government and other projects.

Key words: social sphere, social funds, social protection, trust funds, charitable foundations

KIRISH

Xorijiy mamlakatlar moliya tizimida maqsadli jamg'armalarning o'rni nihoyatda katta. Ularda jamlanadigan mablag'lar hajmi yuqori bo'lib, masalan, Fransiya va Yaponiyada maxsus jamg'armalarning miqdori jihatidan mamlakatning davlat budjetiga yaqin. Yaponiyada davlat xarajatlarining yarmidan ko'pi ana shunday jamg'armalar hisobidan moliyalashtirilsa, Buyuk Britaniyada bu ko'rsatkich budjetning uchdan bir qismini tashkil etadi. Albatta, bu jamg'armalarning ijtimoiy va iqtisodiy vazifalari mavjud.

Davlat bu jamg'armalarning mablag'lari bilan ishlab chiqarish jarayoniga aralashadi, tashkilot va muassasalarga kreditlar va subsidiyalar beradi, shuningdek, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatadi [1]. Maxsus jamg'armalarning mablag'laridan foydalanishga ko'ra iqtisodiy, ijtimoiy, shaxsiy va mulkini sug'urtalash, ilmiy tadqiqot, harbiy-siyosiy, xalqaro jamg'armalarga bo'linadi. Iqtisodiy jamg'armalarning mablag'lari xususiy kompaniyalar va kam rentabelli davlat korxonalarini, asosan, iqtisodiyotning rivojlanish davrlari krizis paytida moliyalashtirish uchun yo'naltiriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tahlil davomida iqtisodiy taraqqiyot bo'yicha A.Smit, A.Marshall, J.Keynslarning hamda hozirgi zamon

monetarizmi, institutsionalizm va liberalizm oqimlari namoyondalari qarashlarining mazmun mohiyatini yoritib berishga ham o'rin ajratiladi. Shuningdek, T.Veblen, J.Kommons, U.Mitchell, J.Gobson, U.Gamilton, V.Oyken, V.Ryobke, A.Ryustov, L.Erxardlar asarlari, o'zbekistonlik olimlardan A.Vahabov, Q.X.Abduraxmonov, X.T.Toxirova, Q.Mametjanovlar asarlarida aks ettirilgan. K.N.Pupynin asarida esa aynan maqsadli jamg'armalar va ijtimoiy fondlar haqida fikr-mulohazalari aks ettirilgan [2].

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Maqsadli jamg'armalar ba'zan ijtimoiy ehtiyojlarni moliya bilan ta'minlash uchun davlat tomonidan jalb etiluvchi va operativ mustaqillik asosida kompleks ravishda sarflanuvchi moliya resurslarini qayta taqsimlash va foydalanish shaklidir. Iqtisodiyotning turli sohalari rivojlanib borayotgan davrda davlat-xususiy sheriklik dunyoning bir nechta mamlakatlarida, xususan, AQSH, Kanada, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Avstraliya, Hindistonda keng tarqalgan. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmi davlat va boshqa loyihalarni xususiy mablag'lar hisobidan moliyalashtirishni ta'minlash uchun milliy hamda xalqaro darajada qo'llaniladi. Davlat-xususiy sheriklik jarayonlarini qo'llash ijobiy natijalar bergan bo'lib, xususiy sektor mablag'larini jalb etish hisobiga davlat oldida turgan vazifa va muammolarni hal etishning haqiqiy imkoniyatlarini ko'rsatib bergan. Buyuk Britaniyada

davlat-xususiy sheriklikni qo'llash tajribasi uning boshqa mamlakatlarda tarqalishiga yordam bergan [3].

Yaponiyada juda ko'p kredit fondlari mavjud. Jumladan, moliyaviy korporasiyalar fondlari va maxsus banklar jamg'armalari (Yaponiya eksport va import banklari, Yaponiya rivojlantirish banklari, qishloq xo'jaligi uchun markaziy kooperativ banklari) mavjud. Moliyaviy korporasiyalar jamg'armalari budjet mablag'lari, shuningdek, beriladigan kreditlar foizlari hisobiga tashkil etiladi. Bu jamg'armalar inqirozga yuz tutgan korxonalarni moliyalashtirish yoki boshqa kredit manbaiga ega bo'lmagan kompaniyalarga moliyaviy yordam berish maqsadida ularga chegirma foizlarda qarz ajratadi. Kredit jamg'armalari davlat jamg'arma kassalari va boshqa kredit tashkilotlari ixtiyoridagi mablag'lar bo'lib, qaytarib berish va foiz to'lash shartini qo'yadi. Bu jamg'armalardan davlat buyurtmalari bajariladi va mamlakat bevosita rivojlanadi. Shuni hisobga olgan holda, har bir iqtisodiyotda ham maqsadli jamg'armalar mavjudligi shu davlatning barqaror taraqqiyoti mezonidir [3].

O'zbekiston Respublikasida bu tizim, ya'ni davlat xususiy sherikchiligi maqsadli jamg'armalar tizimida shakllanirilmagan, aksincha monopol sifatida Moliya vazirligi tizimida va davlat budjeti mablag'lari hisobiga saqlab turilibdi. Bugungi kunda O'zbekiston kuchli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan borar ekan, bu sharoitda jamiyat hayotida tub islohotlar o'tkazish va modernizatsiyalash kundalik ehtiyojga aylanadi. XXI asr kishilik jamiyati tarixida va hayotida rivojlangan "Axborot texnologiyalari asri" sifatida kirib keldi. Ushbu yangi asr mamlakatlar, xalqlar va insonlar hayotida, tarixida o'zining ulkan o'zgarishi va yangilanishi bilan juda katta tarixiy rol o'ynadi.

O'zbekistonda demokratik jamiyat asoslari mustahkamlanib borgani sari yangi yangi milliy islohotlarga tayanish, ularni zamonaviy mazmun-mohiyat bilan boyitish va rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj har qachongidan ham kuchaymoqda. Bu – fuqarolarning xohish-irodasi, maqsad va intilishlari, adolatli, erkin, demokratik jamiyat barpo etish to'g'risidagi orzu-umidlarini ro'yobga chiqarish bilan uzviy bog'liq bo'lgan zarurat va vazifadir. Ushbu vazifa millatning ko'p ming yillik davlatchilik tarixi an'analariga suyangan holda amalda ro'yobga chiqariladi [4].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev bu xususida shunday deydi: "Bizning asosiy strategik vazifamiz bu – demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish jarayonlarining xalqni baxtivor yashashga erishishimizdan iborat. Xalq bizdan rozi bo'lishi kerak, odamlar ongida demokratik qadriyatlarini mustahkamlash yo'lidan og'ishmay, izchil va qat'iyat bilan borishdir" [5].

Ommaviy jamoat tashkilotlari ijtimoiy siyosiy tuzumi qanday bo'lishidan qat'iy nazar barcha mamlakatlarda amal qiladi. Avvalo demokratik jamiyatni barpo etishda BMT hujjati

(memorandumi)da ko'rsatilganidek, 3 ta soha (sektor)ning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) davlat;
- 2) bozor;
- 3) jamoat tashkilotlari. Uchinchi sektor haqida gap ketganda ular tarkibiga: kasaba uyushmalari (avvalo buni ijtimoiy tashkilotlarning asosi sifatida ham qaraladi), jamg'armalar, yoshlar va xotin-qizlar harakatlari, kasbiy assotsiatsiyalar, klublar, akademik institutlar va boshqalar kiradi.
- 4) "tuman (shahar) – viloyat – respublika" tamoyilida ishlovchi sektor (mahallalar, hokimliklar) [6].

O'zbekiston Respublikasida jamg'armalar tuzish va faoliyat prinsiplari sifatida ixtiyoriylik, teng huquqlilik, o'zini-o'zi boshqarish, oshkorlik, qonuniylikni e'tirof etishimiz mumkin. Ularning o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha tafsiflanadi:

1. Ko'ngillilik – ularning mutlaqo ixtiyoriy asosda tuzilganligi. Unda a'zolikning va faoliyat ko'rsatishning har bir fuqaroning xoxishi hamda roziligi bilan amalga oshiriladi.
2. Mustaqillik – mavjud qonunlar va o'z nizom qoidalariga ko'ra faoliyat ko'rsatish. Biror bir o'zga tashkilotning qonunsiz aralashuvidan xoli bo'lish.
3. O'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash. Nizom maqsadlarini amalga oshirish uchun qonunchilik talablariga muvofiq tadbirkorlik, ishlab chiqarish – xo'jalik va boshqa man qilinmagan faoliyat bilan shug'ullanish.
4. O'z nomidan kelib chiqib, jamoatchilik, ya'ni ko'pchilik uchun xizmat qilish. O'ziga tegishli ma'lum qatlam yoki guruh manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy yordam ko'rsatish va hokazo.

Xorij tajribasini ko'rsak ham, jamg'arma va fondlarning aksariyati bemor bolalarga yordam berish, sport tashkilotlarini, shuningdek, teatrlar va muzeylarni qo'llab-quvvatlash, yoshlar va keksa avlodni himoya qilishga qaratilgan.

Fondlarda joylar tashkilotning umumiy moliyaviy ta'minoti bo'yicha, boshqacha aytganda, xayr-ehsonlar soniga ko'ra taqsimlanadi. Ushbu fondlarning asosiy qismi AQShda joylashgan va reytingning faqat uchtasi Gollandiya, Buyuk Britaniya va BAAda.

1. Bill va Melinda Geyts jamg'armasi 1994 yildan beri mavjud bo'lib, uning "davlati" 42,3 milliard dollarni tashkil qiladi. Jamg'armaning asosiy maqsadi og'ir kasalliklarga qarshi kurashish, kam ta'minlanganlarga yordam berish, ta'lim va sog'liqni saqlashni qo'llab-quvvatlashdir.
2. Gollandiya fondi INGKA 1982 yilda IKEA asoschisi va egasi shved milliarder Ingvar Kamprad tomonidan asos solingan. Jamg'armaning rasmiy e'lon qilingan maqsadi arxitektura va interer dizaynidagi innovatsiyalarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashdir. Aktivlari 36 milliard dollarga baholanmoqda.

3. Britaniya fondi - Xush kelibsiz Ishonch - dunyodagi eng qadimgilaridan biri: 1936 yilda tashkil etilgan. Hozir uning aktivlari 25,9 milliard dollarni tashkil etadi. U farmatsevtika magnati ser Genri Velkoma tomonidan yaratilganligi sababli, u odamlar va hayvonlarning sog'lig'ini yaxshilash uchun biotibbiyot tadqiqotlari bilan shug'ullanadi. Ya'ni, ilm-fanni moliyalashtiradi, shuningdek, ilm-fanni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlaydi. Tibbiy tadqiqotlar sohasida u Bill va Melinda Geyts jamg'armasidan keyin dunyodagi ikkinchi xususiy "xayriyachi" hisoblanadi.

4. Xovard Xyuz tibbiyot instituti jamg'armasi 1953 yilda aviator, kinematograf, multimilliard va sarguzashtchi Xovard Xyuz tomonidan tashkil etilgan. Jamg'arma genetika, immunologiya va molekulyar biologiya sohasida tibbiy tadqiqotlar bilan shug'ullanadi. Aktivlari 16,9 milliard dollarni tashkil etadi.

5. Ford fondi - boshqa amerikalik boy odamning, avtomobil magnati Genri Fordning o'g'li - Edsel Fordning g'oyasi bilan tashkil topgan "Wellcome Trust" bilan bir qatorda u dunyodagi eng qadimgi xayriya jamg'armasi - 1936 yildan beri mavjud. Demokratiyani qo'llab-quvvatlash, qashshoqlikni qisqartirish, xalqaro hamkorlik va inson rivojlanishini rag'batlantirish dasturlarini moliyalashtiradi. Ford fondining aktivlari bugungi kunga qadar 11,2 milliard dollarga baholanmoqda.

6. Fond J. Pol Getty Trust, 1982 yilda tashkil etilgan va 10,5 milliard dollar aktivlari bilan san'atni qo'llab-quvvatlaydi. Shunday qilib, J. Pol Getti muzeyi Los-Anjelesda joylashgan bo'lib, u har yili 1,6 million kishini qabul qiladi va AQShning eng ko'p tashrif buyuriladigan muzeylaridan biridir. Jamg'arma boshqa muzeylar va madaniyat muassasalariga o'qish uchun grantlar ajratadi.

7. Kamehameha maktablari 1887-yilda tashkil etilgan bo'lib, Gavayida joylashgan va uning ixtiyorida 10,1 milliard dollar bor. Maktab faqat Gavayi millatiga mansub bolalarni o'qitish uchun mo'ljallangan.

8. Muhammad bin Rashid Al Maktum jamg'armasi- BAAning Dubay shahrida, 10 milliard dollarlik aktivlarga ega xayriya jamg'armasi. 2007-yilda tashkil etilgan jamg'arma o'z say-harakatlarini arab mamlakatlaridagi ishsizlik va savodsizlikka qarshi kurashga qaratgan. Jamg'arma uchta yo'nalishda: madaniyat, tadbirkorlik va bandlik, ta'lim sohalarida ko'mak ko'rsatadi.

9. Robert Vud Jonson jamg'armasi - 1972 yilda tashkil etilgan bo'lib, uning aktivlari bugungi kunda 9,53 milliard dollarni tashkil qiladi. Maqsad - barcha amerikaliklarning salomatligini yaxshilash. Jamg'arma bolalar kasalliklari va odamlarning dori-darmonlarga qaramligi bilan kurashayotganlarga grantlar ajratadi, shuningdek, shifokorlar va hamshiralarni tayyorlash uchun mablag' ajratadi.

10. Uilyam va Flora Xyulett fondi 1966 yilda tashkil etilgan va

8,7 milliard dollarlik aktivlarni "boshqaradi". Ta'lim, ijtimoiy himoya qilish sohasida grantlar berish bilan shug'ullanadi, global rivojlanishga ega.

11. Xalqaro tilaklar fondini yarating. Yo'nalishi: Hayotga xavf soladigan kasalliklarga chalingan bolalarning istaklarini bajarish; og'ir kasal bolaga umid, kuch va quvonch baxsh etish. Tashkilot 1980 yilda Arizona shtatining Feniks shahrida tashkil etilgan va hozirda bolalar uchun yetakchi xalqaro xayriya tashkilotlaridan biri hisoblanadi. 1993 yilda Make-A-Wish Foundation® International xalqaro tashkilotga aylandi. Tashkilot hozirda besh qit'aning 47 davlatidan kelgan bolalarga xizmat ko'rsatadi. 1980 yildan beri homiylarning saxiyligi va 30 000 ko'ngillilar yordami tufayli tashkilot butun dunyo bo'ylab og'ir kasal bolalarning 270 000 dan ortiq istaklarini amalga oshirdi.

Amerikaning mahalliy mustaqil xayriya tashkilotlari - 700 dan ortiq mahalliy notijorat xayriya tashkilotlari federatsiyasi bo'lib, ular mahalliy jamoalarda bolalar, kambag'allar, nogironlar, qariyalar, uysizlar va boshqalarga yordam beradi.

12. Johnson & Johnson birinchi darajali mahsulotlari bilan mashhur. Kompaniya asoschisining o'g'li o'zining Robert Vud Jonson xayriya jamg'armasini ochdi va u oxir-oqibat "dunyoning xayriya jamg'armalari" ro'yxatidan joy oldi. Jonson xayriya tashkiloti 1936 yilda tashkil etilgan bo'lib, o'shandan beri jamg'arma kambag'al va kam ta'minlanganlarga, shuningdek surunkali kasalliklardan aziyat chekadigan odamlarga faol yordam berib keladi. Jamg'arma har yili Amerikada qashshoqlikka qarshi kurashish uchun taxminan yarim milliard dollar ajratadi.

13. Uill Keyt Kellogg har bir inson o'z kelajagini o'zi belgilaydi va agar xohlasa, hayotini o'zgartirishi mumkinligiga ishongan. Uill Keyt Kelloggning o'zi 1930 yilda Kellogg fondini yaratgan va muhtojlarga faol yordam bergan. Kellogg xayriya jamg'armasi bugungi kunda ham ishlamoqda va eng muhim xayriyalardan biri bu odamlarga yordam berish va bo'rondan keyin uylarni tiklash uchun ajratilgan mablag'dir.

14. Dunyodagi sakkizinchi yirik xayriya jamg'armasi Robert Bosch jamg'armasi bo'lib, 1964 yilda Robert Boschning o'zi tomonidan asos solingan. Ayni paytda u Germaniyaning eng yirik xayriya tashkiloti hisoblanadi. Jamg'arma budjeti 90% Bosch aksiyalaridan iborat bo'lib, butun budjet yetti milliard dollar oralig'ida. Bosch xayriya fondi tadqiqot, fan, tibbiyot va sog'liqni saqlashni rivojlantirishga mablag' ajratadi. Shuningdek, u insonparvarlik yordami va ta'limni qo'llab-quvvatlash bilan shug'ullanadi, jamg'arma Germaniyadagi eng istiqbolli tibbiy tadqiqot markazlarining egasidir.

15. Devid va Lucille Packard xayriya fondi. Devid Pakard oilasi bilan birgalikda dunyodagi eng yirik xayriya jamg'armalaridan biriga asos solgan bo'lib, u har yili sog'liqni saqlash va ilm-fanni rivojlantirish, shuningdek, bolalar hayotini yaxshilash uchun 200 million dollardan ortiq mablag' ajratadi. Xayriya

budjeti asosan Devid Pakkardning shaxsiy mablag'laridan iborat.

Dunyoning xayriya jamg'armalari reytingi har bir inson xayriya barcha odamlar uchun haqiqatan ham muhim ekanligiga ishonch hosil qilishi uchun tuzilgan. Ko'plab taniqli shaxslar jamiyat hayotini yaxshilashga va muhtojlarga yordam berishga harakat qilishadi. Mashhurlar xayriya uchun millionlab mablag'lar sarf qilishadi.

Qo'shma Shtatlarda bir yarim millionga yaqin xayriya tashkilotlari va diniy cherkovlar ro'yxatga olingan. Bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 2 foizdan ortig'i xayriyalarga sarflanadi. Bundan tashqari, ushbu pulning 76 foizi jismoniy shaxslardan. Va bunday jamoat fondi xayriya mablag'larining sezilarli qismini chet elga yuboradi.

2002 yilda O'zbekistonda respublika va xalqaro ahamiyatga molik 220 dan oshiq jamoa tashkilotlari faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, ularning 25 tasini ya'ni 11,3 foizini jamg'armalar tashkil etgan. Shuningdek, respublikamizda hisob ro'yxatiga olingan 1500 ta viloyat, 20 dan ortiq xorijiy davlatlarning jamoat tashkilotlari ham mavjud. 2009 yilda xalqaro va respublika ahamiyatiga molik 76 ta va mahalliy ahamiyatga molik 126 ta jamoat fondlari, jamg'armalar faoliyat ko'rsatgan [7].

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda 5 mingdan ortiq hukumatga qarashli bo'lmagan tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Bu tashkilotlar mamlakatning ijtimoiy--siyosiy hayotida ayollar va yoshlarning ishtirokini faollashtirish, ijtimoiy--iqtisodiy, gumanitar, ekologik masalalarni hal etish, shuningdek shaxs huquqlari va erkinliklarini himoya qilish sohasida ish olib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIII bobida, "Fuqarolik kodeksi"ning 73-75 moddalarida "Jamoat birlashmalari to'g'risida", "Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining asoslari haqida"gi Qonunlarda nohukumat tashkilotlarining faoliyatini ta'minlashga qaratilgan qoida va me'yorlar o'z aksini topgan bo'lsa, Prezident farmonlarida va Vazirlar Mahkamasining qarorlarida ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, imtiyozli soliq to'lovlarini belgilash, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash shart-sharoitlari yaratib berilmoqda. Nodavlat va jamoat tizimlarining jamiyat hayotidagi mavqei o'sib bormoqda. Ular faqat aholi fikrining turli ko'rinishlarini ifoda etib qolmasdan, xalqning ijtimoiy fikrini shakllantirishga ham faol ta'sir ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda fuqarolar yoki yuridik shaxslarning tashabbusi bilan tuzilgan va ko'ngilli, o'zini-o'zi boshqaruvchi tashkilotlar xilma-xilligi bilan farqlanadi. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan jamg'armalarni quyidagicha guruhlash mumkin:

- Aholi muayyan yirik toifalarning ijtimoiy manfaatlarini ko'zlab ishlashga ixtisoslashgan hukumatga qarashli bo'lmagan umummilliy jamg'armalar ("Mahalla",

"Nuroniylar" jamg'armalari).

- Ixtisoslashgan milliy va xalqaro jamg'armalar ("Ekosan", "Sog'lom avlod uchun" jamg'armasi, "Iste'dod" jamg'armasi, Amir Temur madaniy-tarixiy jamg'arma, Matbuotni demokratlashtirish va jurnallarni qo'llab-quvvatlash ijtimoiy-siyosiy jamg'armasi, Orolni qutqarish jamg'armasi, Imom al Buxoriy xalqaro jamg'armasi, "Oltin Meros" xalqaro hayriya jamg'armasi, Estrada san'atini rivojlantirish jamg'armasi, "Ijod" fondi).

- Umumiy xayriya jamiyatlari, jamg'armalari (Respublika bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi, Bolalar uyi tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy himoya qilish jamg'armalari - "Sen yolg'iz emassan", "Mehr nuri", "Fond Forum" jamg'armalari).

- Iqtisodiyot, moliya, bank tizimi va qishloq xo'jaligini rivojlantirishga yo'naltirilgan jamg'armalar, fondlar (Budjetdan tashqari jamg'arib boriladigan pensiya fondi, Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi).

Mamlakatda XXI asr boshlarida "Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" konseptual siyosiy dasturni amalga oshirish maqsadlaridan kelib chiqib, markaziy davlat organlarining ayrim vakolatlarini mahalliy davlat hokimiyati, o'zini-o'zi boshqarish organlari va jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich berib borish asosida jamiyat qurilishini erkinlashtirish jarayonlari boshlangan. Bu sohada quyidagi yo'nalishlarda islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda:

□ birinchidan, jamiyat a'zolarining ongi, irodasi, madaniyati, ma'naviyati va bilimi yuksak darajada bo'lishiga erishish, ularning huquqiy ongi hamda huquqiy madaniyatiga alohida e'tibor berish;

□ ikkinchidan, jamiyat a'zolarining manfaatlari uyg'unlashuvi jarayonlarini shakllantirish, jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlar bilan mushtarakligiga erishish;

□ uchinchidan, jamiyatning takomillashuvi, yangilanishi uchun kuchli va real siyosiy, iqtisodiy, madaniy imkoniyatlarni shakllantirish;

□ to'rtinchidan, jamiyat a'zolari va tuzilmalari o'rtasidagi hamkorlik asosida jamiyatning umumiy manfaatlarini uyg'unlashtirish;

□ beshinchidan, jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy qoidalar ta'sirini kuchaytirish, ularga ongli ravishda bo'ysunish amaliyotini vujudga keltirish;

□ oltinchidan, siyosiy hokimiyatning o'z vazifalarini to'liq bajarishiga kengroq va qulayroq imkoniyatlar yaratish, siyosiy hokimiyatga nisbatan jamiyat a'zolari ishonchini kuchaytirish, uning aholi tomonidan keng va faol qo'llab-quvvatlanishiga erishish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi [8].

O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan

jamg'armalar nafaqat jamg'arma tizimidagi fuqorolarning ijtimoiy faolligini oshirish yohud ma'lum soha rivojini ta'minlashga xizmat qiladi, balki, hozirgi zamon sivilizatsiyasining muhim subekti sifatida jamiyatni ijtimoiy taraqqiy ettirish ishida faol ishtirok etmoqda.

Yurak amri xayriya jamg'armasi. Maqsadi - ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lgan oilalarga xayriya qilish.

VAQF xayriya-jamoat fondi. Maqsadi – ijtimoiy va tibbiy yordamga muhtoj bo'lgan oilalarga xayriya qilish, diniy ehsonlar va moliyaviy ibodatlar amalga oshirish

7-qadam xayriya fondi. Yo'nalishi: bemor bolalarning davolanishi uchun xayriya qilish.

Mehrli qo'llar xayriya fondi. Yo'nalishi: imkoniyati cheklangan bolalar va yoshlar bilan ishlash, ularning manfaatlarini himoya qilish, rag'batlantirish va ularga o'zlarini ijodda, sportda, intellektual jihatdan har tomonlama namoyon qilish va rivojlantirishga ko'maklashish.

Ezgu amal xayriya fondi. Yo'nalishi: saraton kasalligi va tibbiy yordamga muhtoj bo'lgan og'ir kasal bolalarga yordam qilish, korporativ xayriya ishlarini rivojlantirish, biznes va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, xususiy xayriya va ko'ngillilarni rivojlantirish, noyob ijtimoiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish

Yuridik va (yoki) jismoniy shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar qo'shish asosida tashkil etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zlaydigan, a'zolari bo'lmagan nodavlat notijorat tashkiloti jamoat fondi deb e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasida xalqaro, respublika fondlari hamda mahalliy fondlar tashkil etiladi va faoliyat ko'rsatadi. Xalqaro fondlarga faoliyati o'z ustavlariga va O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq O'zbekiston Respublikasining va bir yoki undan ortiq chet davlatlarning hududiga tatbiq etiladigan fondlar kiradi [9].

Quyidagilarni tashkil etish uchun zarur bo'lgan dastlabki mablag'larning eng kam miqdori:

xalqaro va respublika jamoat fondlari uchun – bazaviy hisoblash miqdorining besh yuz baravari miqdorida;

mahalliy jamoat fondlari uchun – bazaviy hisoblash miqdorining yuz baravari miqdorida bo'lishi kerak.

Jamoat fondlarining alohida bo'linmalari (vakolatxonalar va filiallari) uchun dastlabki mablag'larning eng kam miqdori mavjud bo'lishi talab etilmaydi.

Jamoat fondlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan dastlabki mablag'larning eng kam miqdori davlat ro'yxatidan o'tkazish paytida faqat pul shaklida shakllantirilgan bo'lishi lozim.

Fondning mol-mulkini shakllantirish manbalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

muassis(lar) tomonidan bir yo'la to'lanadigan (o'tkaziladigan) yoki muntazam kelib turadigan pul va boshqa tushumlar;

fond vasiyatnoma bo'yicha tashkil etilgan taqdirda vasiyat

qiluvchining fondga o'tkazilgan mol-mulki;

yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy xayriyalari;

yuridik va jismoniy shaxslar, davlat, chet el va xalqaro tashkilotlar, chet davlatlar ajratadigan grantlar;

fondning tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlar (foйда);

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimiz madaniyati va san'ati, xususan, milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi bo'lgan musiqa san'ati rivojiga munosib hissa qo'shib kelayotgan "Estrada san'atini rivojlantirish jamg'armasi" nodavlat notijorat tashkilot hisoblanib, estrada san'ati namoyandalari hamda yosh ijodkorlarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, "O'zbeknavo" estrada birlashmasining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash maqsadida Estrada san'atini rivojlantirish va muvofiqlashtirish Kengashining huzurida tashkil etilgan. Jamg'arma o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi, "Jamoat fondlari to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida"gi va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatlarini tartibga soluvchi qonun hujjatlari asosida yuritadi.

"Mahalla" hayriya jamg'armasining asosiy maqsadi mahalla va mahalla aholisining ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy darajasini tobora yuksaltirish, milliy an'ana va udumlarni yanada boyitish, shuningdek, mahalla o'zini-o'zi boshqarish organlarining ish faoliyatini boshqarish, nazorat qilish, har tomonlama muvofiqlashtirish va rivojlantirishdan iborat. Jamg'arma:

- mahalla madaniy, ma'naviy-marifiy targ'ibot ishlarni keng yo'lga qo'yishning uslubiy asoslarini yaratish va joriy qilish;

- aholi o'rtasida o'zaro hurmat va insonparvarlik, yaxshi qo'shnichilik, mehr-oqibat munosabatlarini shakllantirish, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashning zarurligini keng targ'ib qilish va targ'ibot uslublarini yaratish;

- yosh avlodni milliy mafkura, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalashda mahallalarga uslubiy yordam ko'rsatish;

- davlat organlari vakolatlarini fuqorolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazish jarayonida faol qatnashish va bu vakolatlarning amalga oshirilishida mahallalar uchun zaruriy uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish;

- mahallalar raislari, oqosoqollari va faollarining bilim darajasini, malakasini va saviyasini ko'tarish, ularda bozor iqtisodiyoti munosabatlariga mos keluvchi zamonaviy

boshqaruv ko'nikmalarini shakllantirishda o'quv ishlarini tashkil qilish;

- mahallalarning mamlakatimizdagi hamda xorijdagi jamoat tashkilotlari, davlat boshqaruv organlari bilan o'zaro munosabatlar mexanizmlarini shakllantirish, uni rivojlantirish mavzularida ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazish;
- respublika hududida faoliyat ko'rsatayotgan xalqaro xorijiy tashkilotlar, elchixonalar, jamoalar va jam'armalar bilan jamg'arma vakolati doirasida aloqa o'rnatish, hamkorlikda qo'shma ilmiy loyiha va Dasturlar ishlab chiqish va bajarish, moliyalashtirish uchun xalqaro grantlar olishni va bajarishni tashkil qilish;
- O'zbekistonda xalqaro anjumanlar, seminarlar o'tkazishga tashabbuskorlik qilish, anjumanlarga chet ellik vakillarni o'rnatilgan tartibda taklif qilish, xorijiy mamlakatlarda o'tkaziladigan xalqaro anjumanlarda qatnashish;
- respublikadagi boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari bilan aloqalar o'rnatish, hamkorlikni kuchaytirish;
- mahallalarning ish faoliyatini o'rganib borish, tahlil qilish va shu sohadagi ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ular manfaatini qonun asosida himoya qilish, ular tomonidan ishlab chiqilgan istiqbolli g'oyalarni va islohot loyihalari, respublikani ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirishga olib boradigan amaliy tadbirlarni qo'llab-quvvatlash, bu ishlarda ularga ko'maklashish;
- mahallalar ishini muvofiqlashtiruvchi oqsoqollar kengashlarini tashkil qilishda o'z takliflari bilan ishtirok etish, faoliyatini yo'naltirish, zarur hollarda moliyaviy qo'llab-quvvatlash;
- mahallalardagi kam ta'minlangan va boquvchisini yo'qotgan oilalar, yolg'iz keksalar, faxriylar, nogironlar, ko'p bolali oilalar, yetim-yesirlar, baynalminalchilar manfaatlarini har tomonlama himoya qilish;
- mahalla ahlining tashabbuskorligini oshirishda qulay moddiy va ma'naviy sharoitlar yaratib berish, ishlarni kasb-hunarga yo'naltirish, mahallalarda kichik va qo'shma korxonalar ochishga uslubiy va amaliy yordam ko'rsatish;
- lotereya o'yinlari o'tkazish, kreditlar olish va berish; chorva mollari, parranda hamda dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirish maqsadida xo'jaliklar tashkil qilish;
- chet el firmalari va fuqarolari ishtirokida qo'shma korxonalar ochish va turli ko'rgazmalar tashkil qilish;
- xalqaro aloqalarni amalga oshirish maqsadida chet ellardagi birodarlik uyushmalari bilan hamkorlik qilish hamda ekologik dasturni amalga oshirishda ishtirok etish vazifalarni amalga oshiradi [10].

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Samiyeva, Gulnoza Toxirovna - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, i.f.f.d. (PhD) /

Самиева, Гулноза Тохиروвна - доцент Каршинского инженерно-экономического института, PhD / Samiyeva, Gulnoza Tokhirovna - associate professor of Karshi Institute of Engineering and Economics, PhD

■ samiyevagulnoza@gmail.com

■ <https://orcid.org/0009-0003-3192-3887>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Финансовый менеджмент: учебник / Г.Б. Поляк [и др.]; под редакцией Г. Б. Поляка. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2018. – 456 с. – (Авторский учебник). – ISBN 978-5-9916-4395-5. – Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/411109> (дата обращения: 23.06.2021).
- [2]. (2011) Application of foreign experience of functioning of sovereign investment funds for the Reserve Fund and the National Welfare Fund of the Russian Federation. Abstract of thesis. Dissertation economic sciences. Moscow, 24 p.
- [3]. Esaulkova T. S. Risk Management for Investment / Placement of Pension Assets. In: Bulletin of Moscow Region State University. Series: Economics, 2020, no. 2, pp. 28–37.
- [4]. Xamrayeva S.N., Samiyeva G.T. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti. Darslik – T. 2022
- [5]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaati, - T. 2020 yil, 24 dekabr
- [6]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 avgustdagi "Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori hamda 2019 yil 8 yanvardagi "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga asosan tashkil etilgan
- [7]. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi 2009. -№ 9-10. -141 modda.
- [8]. Decision PQ-465 of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoev "On measures to develop the social and production infrastructure of the Republic of Uzbekistan in 2023-2025" 30.12.2022
- [9]. Алимova, М. Ю. (2022). СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ. Экономика и социум, (10-1 (101)), 226-231.
- [10]. Samiyeva, G. T. (2023). IJTIMOY FONDALAR VA MAQSADLI JAMG'ARMALAR FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(10), 325–331. https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss10/a64

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштириш таҳлили

Фаррух Абраев

Анализ финансирования программ социально- экономического развития регионов из местных бюджетов

Фаррух Абраев

Analysis of financing of regional socio- economic development programs from local budgets

Farrux Abraev

■ Received: May 25, 2024 ■ Revised: May 29, 2024 ■ Accepted: June 3, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация: Ушбу мақолада ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш лойиҳаларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштиришни шакллантириш, умумий, молиявий ва молиявий-ташкилий жиҳатдан ташкил этиш ҳамда худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштиришни ташкил этиш, бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириш назорати механизмлари ёритилган.

Калит сўзлар: маҳаллий бюджет, худуд, ижтимоий-иқтисодий дастур, назорат, молия, молиявий маблағ, бюджет, қўшимча дорамад, кичик бизнес, молиявий лойиҳа.¹

АННОТАЦИЯ: В статье рассмотрено формирование финансирования проектов социально-экономического развития регионов из местных бюджетов, общих, финансовых и финансово-организационных организаций, а также организация финансирования программ социально-экономического развития регионов из местных бюджетов, механизмы контроля финансирования за счет бюджетных средств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: местный бюджет, территория, социально-экономическая программа, контроль, финансы, финансовые ресурсы, бюджет, дополнительные доходы, малый бизнес, финансовый проект.

¹ Муаллиф ишланмаси

Abstract: The article discusses the formation of financing for regional socio-economic development projects from local budgets, general, financial and financial-organizational organizations, as well as the organization of financing of regional socio-economic development programs from local budgets, mechanisms for controlling financing from budgetary funds.

Key words: local budget, territory, socio-economic program, control, finance, financial resources, budget, additional income, small business, financial project.

КИРИШ

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштиришга сарфланган маблағлар шаффофлигини таъминлаш, худудларда кичик бизнес субъектлари учун инфратузилмани яратиш бериш орқали худудда саноат ишлаб чиқаришни ошириш каби йўналишларда илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

«... худудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни молиялаштириш учун маҳаллий бюджетларнинг маблағлари етарли эмас» деб таъкидланган. Мазкур давъатни ҳал этиш худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини шакллантириш ва узлуксиз молиялаштириш, сарфланган маблағлар натижадорлиги ва самарадорлигига эришиш долзарб муаммолардан биридир.

Янги Ўзбекистон шароитида иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришда иқтисодиётни саноатлаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатда саноатлашган иқтисодиётни барпо этиш, мавжуд хом-ашё ва руесурслардан тайёр, ярим тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўтиш орқали қўшилган қиймат занжирини яратиш, аҳоли учун доимий иш ўринларини яратилиши пировардида барқарордаромад эгаси бўлишига эришиш имконини тақдим этади. Мазкур стратегик вазифа республика худудларида амалга оширилиб, натижада аҳоли жон бошига тўғри келадиган саноат маҳсулотлари улушининг ўсишига эришилади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштириш

моҳиятини ёритишни маҳаллий давлат бошқаруви органлари, улар зиммасига юклатиладиган ижтимоий-иқтисодий вазифалар, мазкур вазифаларнинг маҳаллий бюджет харажатлари билан ўзаро боғлиқлиги, маҳаллий давлат ҳокимияти фаолиятининг асосий манбаи ҳисобланган маҳаллий бюджетлар тушунчаси, улар харажатлари белгиланиши юзасидан илмий қарашлар мавжуд.

Маҳаллий иқтисодчи олим А.Ўлмасов фикрича, “Иқтисодиёт бу кишиларнинг моддий ва номоддий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган фаолиятдир”¹. Кишилар ўз моддий ва номоддий эҳтиёжларини қондиришлари учун давлат тегишли шарт шароит яратиши лозим. Бир сўз билан айтганда, давлат фуқароларни муайян ижтимоий неъматлар билан таъминлаши талаб этади. Мазкур таъминотни амалга ошириш мақсадида давлат яратилаётган ялпи ички маҳсулотни тақсимлаш орқали ўз ихтиёрида марказлаштирилган пул маблағлари – бюджетни шакллантиради ва уни ишлатади. Давлат бюджети давлатнинг тузилишига кўра бўғинларга ажратилади. Француз файласуфи Прудон² фикрига кўра, давлат харажатлари заруриятидан келиб чиқиб чекланиши, бунинг учун мезон сифатида у ёки бу давлат хизматига бўлган талаб ва мамлакатдаги фуқароларнинг зиммасига тушадиган солиқ юки инobatга олиниши керак. Унинг фикрича, давлат хизматларидан олинадиган фойда ҳар қандай ҳолатда ҳам мажбурий тартибда эмас балки бевосита ва билвосита тартибда қуйидаги моддалар кўринишида давлат кредитлари: мақсадли, мақсадсиз, реал; ахборот бериш йўллари; тоғ-конлари; док³лар, бандаргоҳлар ва бошқа; сувлар ва ўрмонлар (ушбу харажатларга захни қочириш, суғориш билан боғлиқ харажатлар ва б. киритилади); почта ва телеграф ва қурол-аслаҳа ва ўқ-дори ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар келтирилиши мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблайдилар.

1 Ўлмасов А. Иқтисодиёт (қонун-қоидалар ва тартиб тамойиллар): Оммавий қўлланма. – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2017. Б.9/224.

2 (фр. Pierre-Joseph Proudhon) (15.01.1809-19.01.1865). Француз сиёсатчиси, публицисти, иқтисодчиси, файласуф - мютюэлисти ва социологи бўлган.

3 Кемалар тузатиладиган корхона

4 Жан-Батист Сэй (5.01.1767-15.11.1832) – француз иқтисодчи олими, сиёсий иқтисод классик мактаби вакили.

Яна бир француз иқтисодчи олими Сэй⁴ давлат харажатларини реал ва сохта харажатларга ажратган. Унинг фикрича, молиянинг ҳолати иккинчисига нисбатан тескари муносабатда бўлади. Бироқ шубҳасиз кўрсатилган мезон давлат харажатлари хусусиятлари ва даражасини аниқлаш учун етарли эмас. Лекин, келтирилиб ўтилган кўрсаткичлар давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, унинг асосий шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда аниқланадиган давлат харажатларининг миқдори ва аҳамиятини аниқлаш учун етарли эмас, албатта.

Маҳаллий бюджет маблағлари борасида фикр юритар эканмиз, иқтисодиётнинг муҳим тармоғи сифатида бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни тақозо этади. Буюк аллома Абдулла Авлоний “Иқтисод деб пул ва мол қадрини билмоққа айтилуру” дея таъкидлаган.

Маҳаллий бюджет харажатларининг таркиби ва унинг тузилмаси ҳақида фикр юрита туриб ўзбек иқтисодчи олимлари Т.С.Маликов ва Н.Х.Хайдаровлар шундай дейди “Бюджет харажатларининг таркиби ва унинг тузилмаси давлатнинг табиатига, у томонидан бажарилаётган функцияларга, миллий хўжаликнинг эҳтиёжларига боғлиқ ҳамда бюджет механизми орқали ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг баъзи бир омилларига давлатнинг таъсирчанлигини таъминлаш кабилар билан белгиланади” деб ҳисоблашадилар.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини маҳаллий бюджетлардан молиялаштириш самарадорлигини ошириш мақсадида ушбу харажатларга ўзгартириш киритиш ваколатини маҳаллий кенгашлар ихтиёрига ўтказиш асосида назоратни кўчатириш масалалари қиёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усулларидан кенг фойдаланилган.

ТАҲЛИЛЛАР ВА НАТИЖАЛАР

Ижтимоий харажатларнинг улуши 71 фоиздан 41 фоизга камайиши билан бирга унинг таркибий қисмида ҳам республика бюджети улуши ошиши ҳисобига маҳаллий бюджетлар улуши 81 фоиздан 70 фоизга қисқарган. Ушбу йиллар давомида стратегик ва тезкор маблағ билан таъминлашни талаб этадиган харажат соҳалари республика бюджетига марказлаштирилган (ўрта махсус таълим ташкилотлари, тез тиббий ёрдам) ҳамда республика бюджетидан маблағ олувчи ижтимоий муҳим тадбирлар маблағ билан таъминланган.

Иқтисодий, экологик ва коммунал хизмат харажатлари

6 йил давомида 3,5 баровардан ошиб 2023 йилда 26 580 млрд.сўмни ташкил этган. Мазкур соҳада аҳоли пунктлари ва хўжаликлараро автомобиль йўлларини мукамал ва жорий таъмирлаш, табиатни муҳофаза қилиш харажатлари, миллий қўриқхоналарни сақлаш, чиқинди полигонларини қуриш ва уларни техника билан таъминлаш, сув таъминоти ва канализация тармоқларини ривожлантириш харажатлари ҳисобига 2017 йилда республика бюджети улуши 69 фоизни ташкил этган бўлса, 2023 йилда бу кўрсаткич 73 фоизни ташкил этган.

Ижтимоий харажатлар 2017-2023 йиллар давомида 3,2 баровар ошган бўлиб, юқорида айтилганидек маҳаллий бюджет улуши камайиб республика улуши кўпайган. Давлат дастурларининг катта қисмини ижтимоий соҳага оид дастурлар ташкил этиб, маблағлар асосан таълим, тиббиёт, илм-фан, маданият ва бошқа ижтимоий соҳа тармоқлари сифатини ошириш ҳамда моддий техника базасини мустаҳкамлашга йўналтирилган.

2017-2023 йиллар давомида давлат-хусусий шерикчилиги асосида ташкил этилган ва хусусий мактабгача таълим муассасаларига харажатларининг бир қисмини қоплаш учун давлат мактабгача таълим муассасасининг бир нафар тарбияланувчисига сарфланадиган сумманинг 50 фоизгача бўлган миқдорда республика бюджетидан субсидиялар ажратилди. 1300 дан зиёд нодавлат мактабгача таълим муассасалари учун 3,5 млрд.сўмга яқин мтжорат банкларига ресурс харажатлари, Инвестиция дастури доирасида Республика ўқув-тарбия муассасаларини реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш, зарур ускуналар, компьютер, ўқитишнинг техник воситалари, инвентарь билан таъминлаш ва моддий-техник базасини янада мустаҳкамлаш катта маблағлар ажратилди.

Олий таълим харажатларини давлат гранти улушини йилдан йилга ошиб бориши, улардаги профессор ўқитувчиларни ойлик иш ҳақи миқдорини ошиши, республиканинг турли ҳудудларида филиалларни очилиши, янги олий таълим муассасаларини очиш билан боғлиқ харажатлар таълим соҳасидаги харажатларни республика улуши ошишида асосий ўрин эгаллади.

2017-2023 йилларда Давлат бюджетининг соғлиқни сақлаш йўналиши соғлиқни сақлаш соҳасини ислоҳ қилиш ва аҳолига сифатли тиббий хизматлар кўрсатиш бўйича қабул қилинган дастурлар доирасидаги барча тадбирларни ўз ичига олади. Жумладан, биргина 2023 йилда Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Инновацион соғлиқни сақлаш миллий палатаси ташкил этилганлиги, республика бўйлаб гемодиализ хизматини бир марта

ишлатиладиган филтрлар, сарфлаш материаллари, диализ аппаратларининг эҳтиёт қисмлари билан таъминлаш орқали нефрологик сифатли хизмат кўрсатишга 165 млрд.сўм, онкология хизматини янада ривожлантириш ва аҳолига онкологик ёрдам кўрсатишни такомиллаштириш 102 млрд.сўм, юқумли касалликларни даволашни такомиллаштириш учун 9,6 млрд.сўм, ОИВ инфекциясига тарқалишига қарши курашиш учун 143 млрд.сўм, Оналик ва болалаикни ҳимоя қилиш учун 98,4 млрд.сўм, скрининг марказларини тегишли тадқиқотлар учун зарур материаллар ва реагентлар билан таъминлашга 78 млрд.сўм, заиф эшитадиган болаларда кохлеар имплантатлардан фойдаланган ҳолда операциялар ўтказишга 56,5 млрд.сўм, протез-ортопедик буюмлар билан таъминлашга 32,3 млрд. сўм харажатлар республика бюджети улушида ўз аксини топган.

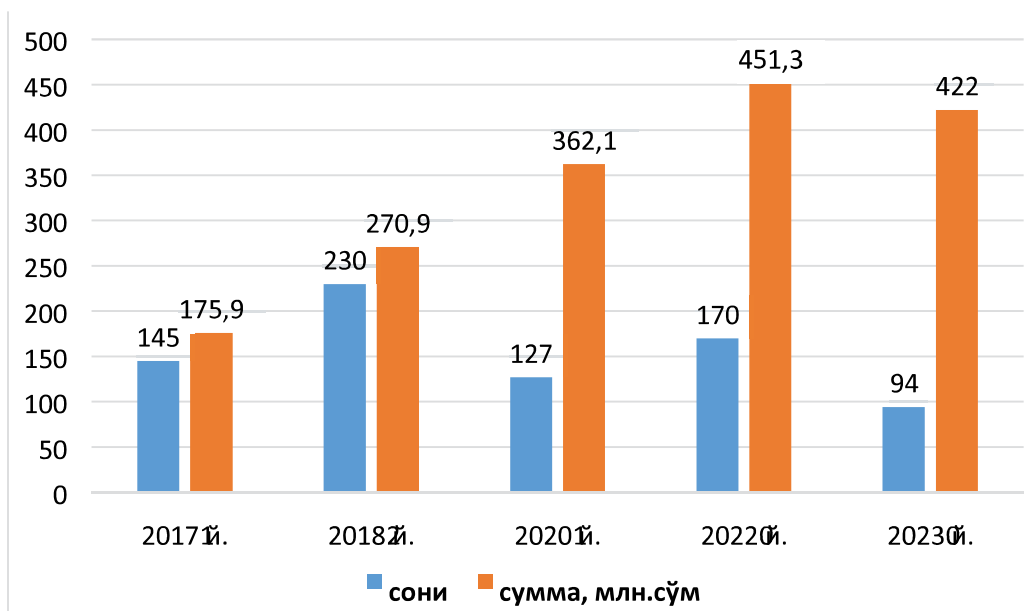
Шунингдек, маданият ва спорт, фан, ижтимоий ҳимоя соҳаларининг республика даражадаги харажатлари 2017-2023 йилларда салмоқли улушга эга бўлган.

Давлат бюджетининг инвестиция харажатлари ўсиш сураъти йилдан йилга ошиб бориб давлат бюджети улушида 2017 йилда 7 фоизни ташкил этган бўлса, 2023 йилга келиб 17 фоизни ташкил этган, шу давр мобайнида қарийб 9 бароварга ўсган. Барча харажатлар давлат инвестиция дастури дорисида амалга оширилган бўлиб биргина 2023 йилда 13786 та объектда 23987 млрд.сўм маблағ ажратилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳудудларга ташрифлари давомида берилган топшириқларига асосан, ижтимоий соҳа, сув хўжалиги, йўл-транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш ишларига, шунингдек маҳаллий бюджетларнинг даромадлар прогнозини ошириб бажарилган қисми ҳисобидан 6,5 трлн. сўмдан ортиқ маблағлар қўшимча йўналтирилди. Автомобиль йўллари, кўприклар ва йўл ўтказгичлар қуриш ва реконструкция қилиш, шунингдек, объектларни жиҳозлаш ва техникалар харид қилиш тадбирлари доирасида 5432 та объектга 6 286,6 млрд. сўм, 2343 та ижтимоий соҳа объектларини қуриш, реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш ишлари учун 9876,2 млрд.сўм, Арзон уй-жойларни қурилишини молиялаштириш 7654,1 млрд. сўм, ҳамда қўшимча равишда Инвестиция дастурига 876 та ижтимоий соҳа объектларига қурилиш-тиклаш ишлари учун қўшимча 4532,4 млрд. сўм республика бюджети маблағлари ажратилган.

Таҳлилларни тадқиқот объекти ва предмети бўйича давом эттираемиз. Хусусан, Қашқадарё вилояти маҳаллий бюджетдан давлат инвестиция дастури доирасидаги лойиҳалар ва уларни молдиялаштириш амалиётини тадқиқ қилаемиз.

1-расм маълумотларида келтирилишича, республиканинг жанубий ҳудуди Қашқадарё вилоятида 2017 йилда 145 та лойиҳа умумий қиймати 175,9 млн.

1-расм. Қашқадарё вилоятида амалга оширилган давлат инвестиция дастури бўйича лойиҳалар ва уларнинг миқдорининг ўсиш динамикаси⁵

5 Муаллиф ишланмаси (Сурхондарё вилояти молия бошқармаси Ҳисобот маълумотлари асосида).

1-жадвал

Қашқадарё вилоятида амалга оширилган давлат инвестиция дастури доирасида ижтимоий соҳа лойиҳалар ва уларнинг миқдорининг ўсиш динамикаси⁶

№	ИНВЕСТИЦИЯ ДАСТУРИ ЙЎНАЛИШИ НОМИ	2018 й.		2019 й.		2020 й.		2021 й.		2022 й.		2023 й.	
		СОНИ	МЛРД. СЎМ	СОНИ	МЛРД. СЎМ	СОНИ	МЛРД. СЎМ	СОНИ	МЛРД. СЎМ	СОНИ	МЛРД. СЎМ	СОНИ	МЛРД. СЎМ
		62	70,5	107		89		162	298,3	89	292,4	111	
1	Умумий ўрта таълим мактаблари	40	29,6	23	24,3	45	49,7	103	110,1	39	119,5	63	
	Янги қурилиш	2	4,9			2	8,2	2	7,8	2	30,9	3	87,2
	Реконструкция	29	19,5	7	13,4	39	35,7	73	73,3	27	71,3	55	
	Капитал таъмирлаш	9	5,2	16	10,9	4	5,8	28	29	10	17,3	5	15,2
2	Мактабгача таълим муассасалари	0	-	47	44,8	22	74	39	134,3	34	117,2	26	96,8
	Янги қурилиш					1	19,2		-	5	25,2	7	29,1
	Реконструкция			34	33,8	21	54,8	49	125,8	29	91,9	19	67,8
	Капитал таъмирлаш			13	10,9			8	8,5	0	-	0	-
3	Касб-ҳунар коллежлари	9	9,4	19	24,4	1	24,9	2	8,1	0	-	0	-
	Янги қурилиш									0	-	0	-
	Реконструкция	2	4,4	2	13	1	24,9	2	8,1	0	-	0	-
	Капитал таъмирлаш	7	5	17	11,4					0	-	0	-
4	Соғлиқни сақлаш муассасалари	13	31,4	18	44,9	21	94,9	18	45,8	16	55,7	22	
	Янги қурилиш									8	12,3	0	0
	Реконструкция	13	31,4	18	44,9	21	94,9	14	42,6	7	4,3	22	
	Капитал таъмирлаш							4	3,2	1	0,09		0

⁶ Муаллиф ишланмаси (Қашқадарё вилояти молия бошқармаси Ўйсовот маълумотлари асосида).

сўмга амалга оширилган, 2023 йилда 170 та лойиҳа 451,3 млн.сўмга, 2023 йилда 94 та лойиҳа 422,1 млн.сўмга, амалга оширилган. Умуман олганда, 2023 йилда 2017 йилга нисбатан лойиҳалар сони пасайиши кузатилган, лекин маҳаллий бюджетдан ажратилган маблағ суммаси 2,5 бароварга ошган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, 2023 йилда 2017 йилга нисбатан давлат инвестиция дастурлари бўйича амалга ошириладиган лойиҳаларнинг асосий харажат қурилиш материалларига сарфланган маблағлар бўлиб, “2017 йилда 55,3 млн. доллар қурилиш маҳсулотлари экспорт қилинган бўлса, 2023 йилда ўтган йили бу кўрсаткич 257 млн долларга етказилди ва ўсиш 4,6 баробарни ташкил қилди. Хусусан, ўтган давр мобайнида 28,9 млн долларлик цемент, 19 млн долларлик алюмин ва ПВХ профилилар, 14,2 млн долларлик керамик плитка, 12,8 млн долларлик қуруқ қурилиш аралашмалари, 7,7 млн долларлик оҳак, 7,1 млн долларлик гипсокартон, 3,5 млн долларлик обой каби қурилиш материалларининг экспорти амалга оширилган. Экспорт қилинган анъанавий бозорлар Қозоғистон (керамик плиткалар, оҳак, гипсокартон, иссиқлик сақловчи шиша момиғи(стекловолокно) ва бошқа маҳсулотлар), Қирғизистон (керамик плиткалар, безакли ойна, оҳак ва бошқа маҳсулотлар), Туркманистон (гипсокартон, гипс, ленолеум, лак-бўёқ, қоғоз маҳсулотлари), Афғонистон (гипсокартон, гипс, банка ва бутилкалар) каби мамлакатлар ҳисобланади.

Қашқадарё вилояти бўйича давлат инвестиция дастури доирасида амалга оширилган инвестиция лойиҳалари ва сарфланган маблағлар ижтимоий соҳа объектлари улуши юқори бўлган. Буни қуйидаги 1-жадвал маълумотлари асосида таҳлил қиламиз.

Келтирилган 1-жадвал маълумотлари асосида, ижтимоий соҳа объектлари таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, асосий умумий ўрта таълим мактаблари улушига тўғри келиб, реконструкция ва капитал таъмирлашга маблағлар йўналтирилган. Жумладан, таҳлил қилинаётган 2018 йилда 40 та лойиҳа 29,6 млрд.сўмга амалга оширилган бўлса, шундан 19,5 млрд.сўмга 29 та объект реконструкция қилинган, 9 та объект 5,2 млрд.сўмга капитал таъмирланган, 2 та объект 4,9 млрд.сўмга янгидан қурилиб, фойдаланишга топширилган. 2019 йилда 23 та лойиҳа 24,3 млрд.сўмга амалга оширилган бўлиб, шундан реконструкцияга 7 та объект 13,4 млрд.

сўмга, капитал таъмирлашга 16 та объект 10,9 млрд.сўмга бажарилган. 2020 молия йилида 2019 йилга нисбатан мактаблар бўйича лойиҳалар сони 22 та ортиб умумий қиймати 49,7 млрд.сўмдан иборат 45 тани ташкил қилган. Шундан 2 та янги мактаб 8,2 млрд.сўмга қурилган, 39 та мактаб 34,7 млрд.сўмга реконструкция қилинган, 4 та мактаб 5,8 млрд.сўмга капитал таъмирланган. 2021 йилга келиб умумий ўрта таълим мактаблари бўйича давлат инвестиция дастурига киритилган лойиҳалар 103 тани ташкил қилиб, 110,1 млрд.сўм маблағ йўналтирилган.

Муаллиф ҳақида / Сведения об авторе / Author details

1. **Фаррух Абраев - Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия академияси магистранти / Фаррух Абраев - Магистрант Банковско-Финансовой Академии Республики Узбекистан. / Farrux Abraev - Master's student at the Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan.**

■ fabrayev@inbox.ru

■ <https://orcid.org/>

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1]. <https://adbi.us12.listmanage.com/track/click?u=7300634262c7cc5dc58dcd5e3&id=5e64c53c34&e=bbb935aa1>
- [2]. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Тошкент, 2017. <https://president.uz/uz/lists/view/187>
- [3]. Ўлмасов А. Иқтисодиёт (қонун-қоидалар ва тартиб тамойиллар): Оммавий қўлланма. – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2017. Б.9/224.
- [4]. (фр. Pierre-Joseph Proudhon) (15.01.1809-19.01.1865). Француз сиёсатчиси, публицисти, иқтисодчиси, файласуф -мютюэлисти ва социологи бўлган.
- [5]. Жан-Батист Сэй (5.01.1767-15.11.1832) – франциз иқтисодчи олими, сиёсий иқтисод классик мактаби вакили.
- [6]. Абдулла Авлоний Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ”. – Т.: 1992. – Б.33
- [7]. Маликов Т.С., Ҳайдаров Н.Ҳ. Бюджет даромадлари ва харажатлари (ўқув қўлланма) / Тошкент Молия институти. – Тошкент. 2007. – Б.160 .

Xizmatlar sohasi

Сфера услуг

Service sector

Ishbilarmonlik turizmining xususiyatlari va rivojlanishi

Aminov, Fazliddin Baxodirovich

Особенности и развитие делового туризма

Аминов, Фазлиддин Баходирович

Features and development of business tourism

Aminov, Fazliddin Bakhodirovich

■ Received: May 28, 2024 ■ Revised: May 30, 2024 ■ Accepted: June 6, 2024 ■ Published Online: July 1, 2024

Аннотация. Мақоллада ишбilarmonlik turizmi xizmat ko'rsatish sohasining muhim tarmog'i va muhim daromad manbai ekanligi va O'zbekiston sharoitida ushbu sohada hali foydalanilmagan katta zahiralari mavjudligi hamda ulardan muvafiqiyatli foydalanishning yangi tashkiliy, iqtisodiy va boshqaruv yechimlari yoritib berilgan. Bugungi kunda dunyo mamlakatlari uchun ishbilarmonlik turizmi xizmat ko'rsatish sohasining muhim tarmog'i hamda muhim daromad manbai sanalanadi. Mamlakatimizda ushbu sohada foydalanishi kutilayotgan katta zahiralari mavjud, ammo ulardan samarali foydalanish yangi, innovatsion tashkiliy-iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlarini, marketingni rivojlantirishning zamonaviy dasturlarini ishlab chiqishni talab qiladi, bu esa jahon va mahalliy tajribani umumlashtirishni, ishbilarmonlik turizmi xizmatlari va umuman turizm sanoatini barqaror rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyani ishlab chiqishni taqozo etadi. Natijada bu borada kerakli ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar berish maqsadga muvofiq.

Калит so'zlar: biznes turizmi, korporativ tadbirlar, MICE, kongress va ko'rgazma turizmi, ishbilarmonlik, biznes.

Аннотация. В статье подчеркивается тот факт, что деловой туризм является важной отраслью сферы услуг и важным источником дохода, а также наличие в Узбекистане крупных неиспользованных резервов, а также новых организационно-экономических и управленческих решений для их успешного использования. Сегодня деловой туризм является важной отраслью сферы услуг и важным источником дохода для стран мира. Наша страна располагает большими резервами, которые предполагается использовать в этой сфере, но их эффективное использование требует разработки новых, инновационных организационно-экономических и управленческих механизмов, современных программ развития маркетинга, которые позволят обобщить мировой и местный опыт, устойчивое развитие экономики. Услуги делового туризма и туристическая отрасль в целом требуют разработки эффективной стратегии. В результате уместно сделать необходимые научно обоснованные предложения и рекомендации по этому поводу.

Ключевые слова: деловой туризм, корпоративные мероприятия, MICE, конгрессно-выставочный туризм, дело, бизнес

Abstract. The article emphasizes the fact that business tourism is an important service sector and an important source of income, as well as the presence in Uzbekistan of large untapped reserves, as well as new organizational, economic and management solutions for their successful use. Today, business tourism is an important service sector and an important

source of income for countries around the world. Our country has large reserves that are expected to be used in this area, but their effective use requires the development of new, innovative organizational, economic and management mechanisms, modern marketing development programs that will allow us to generalize global and local experience, and sustainable economic development. Business tourism services and the tourism industry as a whole require the development of an effective strategy. As a result, it is appropriate to make necessary scientifically based suggestions and recommendations in this regard.

Keywords: business tourism, corporate events, MICE, congress and exhibition tourism, biznes

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida, boshqa ko'plab mamlakatlarda bo'lgani kabi, turizm iqtisodiyotni rivojlantirish va mamlakatga xorijiy kapitalni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, turizm yangi ish o'rinlarini yaratadi va milliy iqtisodiyotning turdosh tarmoqlari: umumiy ovqatlanish, savdo, transport, mehmondo'stlik va boshqalarni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatib, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda faol ishtirok etadi.

Mamlakatda turizmni milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlarni jadal rivojlantirish, aholining daromadlari va turmush darajasini oshirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishni ta'minlovchi strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining 18-iyul 2019-yildagi O'RQ-549-son "Turizm to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi [1]. Shu bilan birga turizmni kompleks rivojlantirish chora-tadbirlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish uchun quyidagi qonun-hujjatlar qabul qilindi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.01.2019 yildagi PF-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26-aprel 2023-yildagi PQ-135-son "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.01.2024 yildagi PQ-20-son "O'zbekiston Respublikasida to'siqsiz turizm infratuzilmasini rivojlantirish va uni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekiston 1993-yil 4-oktyabrda Butunjahon turizm tashkilotiga Markazi Osiyo davlatlari orasida birinchi bo'lib a'zo bo'ldi. Bu o'z navbatida O'zbekistonda xalqaro turizmni rivojlantirish ishlariga katta ijobiy turtki berdi.

Bugungi kunda turizmning nisbatan yangi va jadal rivojlanayotgan turlaridan biri bu ishbilarmonlik turizmi bo'lib, u so'nggi o'n yillikda turistlar oqimi hajmining 10 foizdan ortiq o'sganini ko'rsatdi. Jahon ishbilarmonlik turizmi tuzilmasida yetakchi o'rinlarni individual turlar, ko'rgazmalar,

konferentsiyalar, kongress tadbirlariga tashriflar egallaydi. Kongress va ko'rgazma turizmi biznes turizm bozorining eng harakatdagi segmentidir.

Turizm sohasining rivojlanish dinamikasi bir qator omillarga bog'liq, xususan:

- resurs omili – mintaqada turizm xizmatlarida bevosita foydalaniladigan turistik va rekreatsion resurslarning mavjudligi. Masalan, madaniy-tarixiy, tabiiy-iqlim, inson va boshqalar.
- mintaqani zarur turizm infratuzilmasi va moddiy-texnika bazasi bilan ta'minlashni o'z ichiga olgan iqtisodiy omil, mohiyatan turizm mahsulotlarini ishlab chiqarish vositalarini ifodalaydi [2].

Turizm biznesini yuritishning xalqaro amaliyoti shuni ko'rsatadiki, zamonaviy sharoitda ishbilarmonlik va kongress turizmi uyushgan sayohatning eng yuqori daromadli va faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda ham, chet elda ham ishbilarmonlik turizmi turizmning ancha „yosh“ turi hisoblanadi.

Ishbilarmonlik turizmi mustaqil sayyohlik yo'nalishi sifatida faqat XX asrning 70-80-yillarida ko'rib chiqila boshlandi. Shu bilan birga, jahon iqtisodiyotining yuqori sur'atlari va xizmat safarlari sonining ko'payishi hisobiga bu soha hozirda yetakchilardan biri hisoblanadi. Evropa mamlakatlarida so'nggi o'n yil ichida turizmning ushbu turi o'z ko'rsatkichlarini deyarli 10 foiz ga oshirdi, turizm ko'rsatkichlari esa, umuman olganda, taxminan 5 foiz ga o'sgan. Turizm va mehmondo'stlik sohasi mutaxassislarining fikricha, bu ko'rsatkichlar mintaqalararo va xalqaro ishbilarmonlik aloqalarining faollashishi hisobiga oshadi va buning natijasida xizmat safarlariga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Professor R.Devidson ta'kidlashicha: "Biznes turizmi ish bo'yicha sayohatga majbur bo'lgan odamlar bilan bog'liq [3]. Shunday qilib, bu turizmning eng qadimiy turlaridan biridir, chunki qadim zamonlardan beri odamlar tijorat maqsadlarida sayohat qilishgan. Aynan yangi ehtiyojlar va qiziqish ish safari uchun turtki bo'lgan deb taxmin qilish mumkin. Masalan, G'arbiy Yevropadan kelgan savdo karvonlari tufayli

Xitoydan “Buyuk Ipak yo’li” paydo bo’lgan, dengizchilar va sayohatchilar tufayli yangi yerlar, qit’alar o’rtasida savdo ko’priklari ochilgan.

Ushbu sohani o’rganuvchi mualliflar „ishbilarmonlik turizmi“ tushunchasining mazmunini turli yo’llar bilan ochib beradilar. Masalan, L.A.Volkova va A.T.Kirillov bu atamani „kasbiy vazifalarni bajarish bilan bog’liq sayohat“ deb tushunishadi [4] va I.V.Zorin va V.A.Kvartalnov “xizmat safari joyida daromad olmasdan konferentsiyalar va kongresslarda qatnashish” [5]. A.Agileraning ta’rifiga ko’ra, ishbilarmonlik turizmi – bu ish joyidan boshqa joylarda ishbilarmonlik tadbirlarida qatnashish maqsadida ish vaqtida vujudga keladigan va sodir bo’ladigan munosabatlar va hodisalar yig’indisidir [6].

N. Xaydarovning fikriga ko’ra, mamlakatda ta’lim sohasiga xorijlik talabalarni qabul qilishni keskin ko’paytirish kerak. Ular kamida 4 yil o’qish davrida turistlar kabi hayot kechiradi.

Ularni o’qish davrida ota-onalari va yaqin do’stlari ko’rib ketish uchun kelib-ketish imkoniyati juda katta[7].

“Ishbilarmonlik turizmi” tushunchasining mazmunini belgilashda xizmat safarlari davomida asosiy yoki qo’shimcha daromad olish bilan bog’liq emasligiga alohida e’tibor qaratiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Turizmni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlashga oid O’zbekiston Respublikasi Qonuni, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda mahalliy va xorijiy olimlarning turizmni rivojlantirish muammolariga bag’ishlangan asarlarining tahlili.

M – meetings (uchrashuvlar)	I – incentive (rag’batlantirish)
har qanday darajadagi ish bilarmonlik uchrashuvlar tashkil etish	xodimlar, mijozlar yoki hamkorlarni rag’batlantiruvchi sayohatlar
C – conference (konferensiya)	E – exhibitions (ko’rgazmalar)
korporativ yoki tematik konferentsiyalar, o’quv seminarlari (kongresslar) tashkil etish bo’yicha xizmatlar to’plami	hamkorlar toppish, tovarlar va xizmatlarga e’tiborni jalb qilish maqsadida turli ko’rgazmalar tashkil etish va ishtirok etish.

1- rasm. “MICE” - inglizcha qisqartmaning ma’nosi

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Ishbilarmonlik turizmi sayohatchining biznes yoki kasbiy maqsadlarda mamlakatlar yoki mintaqalarga tashrif buyurganida, daromad olish maqsadi qo’yilmagan turizm turi hisoblanadi. Turizmning ushbu turining o’ziga xosligi biznes sohasida keng qo’llaniladigan va ushbu sohadagi faoliyatning to’rtta yetakchi yo’nalishini bildiruvchi inglizcha „MICE“ qisqartmasi (1-rasm) bilan eng qisqa tarzda berilgan, xususan: MICE yo’nalishi jahon iqtisodiyotining eng istiqbolli sohasi hisoblanadi. Bu ish bilarmonlik turizmi zamonaviy ish bilarmonlik

muhitining maqsadlariga to’liq javob beradigan maqsadlarni ko’zlashi bilan izohlanadi, xususan:

- kompaniya xodimlari, hamkorlari va mijozlarining asosiy va qo’shimcha ta’lim olishi, hamda malakasini oshirish;
- kasbiy, maxsus, shaxsiy aloqalarni shakllantirish va kengaytirish;
- xodimlarni o’z funksional majburiyatlarini yanada samarali bajarishga rag’batlantirish va kasbiy faoliyatga ijodiy munosabat;
- raqobatbardoshlikni oshirish, me’yorlar, qadriyatlar, salohiyat va boshqalarni ommalashtirish yordamida kompaniya va korporativ brendni ilgari surish.

MICE xususiyatlari
faqat yuqori daromadli mijozlarga e’tibor qaratish;
dam olish uchun emas, balki muloqot tadbirlari va tajriba almashishga qaratilgan mavsumdan tashqari ish bilarmonlik turizmi;
MICE doirasida tashkil etilgan har qanday tadbirlarning prognozlanishi va rejalashtirilishi.

2-rasm. MICE xususiyatlari

MICE-ning o'ziga xosligi tufayli ushbu yo'nalish tobora ommalashib bormoqda va turizm va mehmondo'stlik xizmatlarining xalqaro bozorida ahamiyatli bo'lib bormoqda.

Bizning fikrimizcha, MICE turizmni juda muvaffaqiyatli rivojlanayotgan harakatlantiruvchi kuch (2-rasm).

Zamonaviy ishbilarmonlik turizmi alohida mintaqalar va mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanishiga, ularning jahon iqtisodiy makoniga integratsiyalashuvida ishtirok etishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ish safari xilma-xil bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: individual va guruhli sayohatlar, savdo, sanoat kompaniyalari va ilmiy-ta'lim muassasalari tomonidan tashkil etilgan anjumanlar, konferentsiyalar va seminarlarda ishtirok etish, sanoat ko'rgazmalari va yarmarkalariga tashrif. Turizmning bu turi turli faoliyat sohalaridagi innovatsion texnologiyalar va ixtirolar bilan tanishish, investorlar, yetkazib beruvchilar va boshqalar bilan uchrashish imkoniyatini ochib beradi. Ish safarlari tashqi aloqalarni shakllantirish va rivojlantirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular biznes tadbirlari o'tkaziladigan alohida hududlar va hududlarning iqtisodiy ko'rsatkichlari va ijtimoiy rivojlanish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [8].

Jahon ishbilarmonlik turizmi tarkibida bugungi kunda yetakchi o'rinlarni individual turlar (70,8 foiz) egallab turibdi, undan keyingi o'rinlarda seminarlar va konferensiyalarda qatnashish uchun sayohatlar – xizmat safarlarining umumiy sonining 12,6 foizi, qariyb 10,9 foizi tashrif buyuruvchilar tarmoq ko'rgazmalariga to'g'ri keladi. Kongress va intensiv turlar faqat 3 foiz ni tashkil qiladi. Jahon sayyohlik oqimida ishbilarmon turistlarning ulushi umumiy sayohatlar sonining taxminan 25 foiz ni tashkil qiladi [9].

Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida ishbilarmonlik turizm sohasini jadal rivojlantirish masalasiga katta ahamiyat berilmoqda. Turizm iqtisodiyotini modernizatsiya va tarkibiy o'zgarishlarning zamonaviy sharoitida ishbilarmonlik turizmi xizmatlari mamlakatning turizm industriyasini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, ammo hozirgacha O'zbekiston turizm xizmatlarining global bozorida juda kamtarona o'rinni egallaydi, shuning uchun zamonaviy rivojlanish turizm industriyasining yangi ish shakllari va usullarini izlash, turizm bozorining alohida segmentlarini, birinchi navbatda ishbilarmonlik turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishni taqozo etadi.

Dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun ishbilarmonlik turizmi xizmat ko'rsatish sohasining muhim tarmog'i va muhim daromad manbai hisoblanadi. O'zbekistonda ushbu sohada hali foydalanilmagan katta zaxiralar mavjud, ammo ulardan muvaffaqiyatli foydalanish yangi tashkiliy-iqtisodiy va boshqaruv yechimlarini, marketingni rivojlantirishning zamonaviy dasturlarini talab qiladi, bu esa jahon va mahalliy tajribani umumlashtirishni, ishbilarmonlik turizmi xizmatlari va

umuman turizm sanoatini barqaror rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyani ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ishbilarmonlik turizmi korporativ sayohat industriyasini va uchrashuvlar sohasini, shu jumladan ishbilarmonlar, davlat xizmatchilari yoki xizmatchilarning xizmat safarlari, kongress va ko'rgazma va rag'batlantiruvchi turizmni, shuningdek, har xil tadbirlarni o'tkazishni birlashtiradi.

Ommaviy turizmdan farqli o'laroq, ishbilarmonlik turizmi, uni moliylashtirish manbalari va miqdorlari to'g'risida qaror odatda biznes ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qabul qilinadi. Ko'pincha qarorni odatdagi muhitdan tashqarida o'z kasbiy vazifalarini bajaradigan ishbilarmon turistlarning o'zlari ham emas, balki boshqa shaxslar, masalan, kompaniya rahbari yoki egasi, kompaniya bo'limi boshlig'i va boshqalar qabul qiladi.

Ishbilarmonlik turizmi u amalga oshiriladigan mamlakatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Asosan, bu ta'sir turizmning boshqa turlariga o'xshaydi, ammo farqlar mavjud.

Birinchidan, biznes turizmi qimmat va shuning uchun daromadlidir. Ishbilarmon sayohatchilarning aksariyati kompaniyalarning yuqori va o'rta menejerlaridir, shuning uchun qimmat, yuqori darajadagi xizmatlarni sotuvchilarga katta foyda keltiradi (masalan, bular uch yulduzli va undan yuqori mehmonxonalar, birinchi darajali xizmat ko'rsatadigan transport kompaniyalari va boshqalar). Turizmning bu turidan olinadigan daromad soliqlar orqali davlat byudjetiga tushadi. Agar yirik tadbirlar, masalan, konferensiyalar, ko'rgazmalar va boshqalar madaniy-ko'ngilochar dastur bilan birga o'tkazilsa, restoranlar, mahalliy turistik joylar, transport, suvenir do'konlari va boshqalarga ham foyda keltiradi.

Ikkinchidan, ko'plab ishbilarmonlar safarlari turistik markaz uchun band bo'lmagan davrda amalga oshiriladi, shuning uchun ular mavsumiylikdan qat'i nazar, har doim ishbilarmon mehmonlarni jalb qilishga harakan qiladilar.

Uchinchidan, konferensiya yoki ko'rgazmalarda ishtirok etish uchun tashrif buyurgan mehmonlar, shuningdek, rag'batlantiruvchi sayohatlar bilan shug'ullanadiganlar ushbu markazning yaxshi elchilari bo'lib, uni mutlaqo beg'arazlik bilan targ'ib qilishadi. Ko'pincha bu taniqli odamlar bo'lib, ularning fikri o'z vatanlarida sayyohlik markazining imidjini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin [10]. Bu mahalliy hokimiyat organlarining o'z shahri yoki mintaqasiga iloji boricha ko'proq ishbilarmon mehmonlarni jalb qilishdan manfaatdorligini tushuntiradi.

Dunyoda har yili 100 milliondan ortiq biznes safarlari amalga oshiriladi [11]. Ularning hududiy taqsimoti o'ta notekisligi bilan ajralib turadi. Rasmiy maqsadlardagi turistik oqimlarning aksariyati Evropaga yuboriladi. Yevropa qit'asidagi biznes safarlari tarkibida xizmat safarlari, ustunlik qiladi.

Germaniya turli ko'rgazma va konferensiyalar tufayli

ishbilarmonlik turizmi markazi sifatida jozibador. Fransiya bilan bir qatorda avtomobilsozlik ixtisosligi bo'yicha ko'rgazmalar soni bo'yicha etakchi hisoblanadi. Germaniyada ushbu ixtisoslikdagi 64 ta ko'rgazmaning 11 ga yaqini har yili o'tkaziladi. Bu Germaniya mashinasozlik, xususan, avtomobillar ishlab chiqarish bo'yicha jahonda yetakchilardan biri ekanligi bilan bog'liq. Har yili Germaniya 6 milliondan ortiq avtomobil ishlab chiqaradi. Xuddi shunday tendensiya qishloq xo'jaligida ham kuzatilmoqda. Qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan ko'rgazmalar soni bo'yicha Germaniya ustunlik qiladi [12].

Ishbilarmonlik turizmi xalqaro turizm bozorining muhim segmentidir va sayyohlar sayohatdagi xarajatlarning katta qismi unga to'g'ri keladi

Osiyo-Tinch okeani hududi, G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika dunyodagi eng yirik ish bilarmonlik turizm bozori hisoblanadi.

Bunday sayohatlarga sarflanadigan mablag'lar bo'yicha davlatlar orasida AQSH va Xitoy ajralib turadi. Ulardan keyin Yaponiya, Germaniya va Buyuk Britaniya turadi. 2025-yilgacha ish bilarmonlik turizmi xarajatlari har yili 3,2 foizga o'sishi bashorat qilinmoqda. Turli xil xalqaro sayyohlik ko'rgazmalari, rag'batlantiruvchi turlar, korporativ turlar va hokozalar pirovard natijada tegishli turizm infratuzilmasini rivojlantirishga va turistlar oqimining o'sishiga yordam beradi. Jahon sayyohlik bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun dunyoning ko'plab mamlakatlarida, shu jumladan O'zbekistonda ish bilarmonlik turizmini rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Shuning uchun ish bilarmonlik turizmini rivojlantirish uchun ilg'or mamlakatlar tajribasidan foydalanib ushbu turizm sektorini tashkil etish, samarali marketing strategiyasini ishlab chiqish ish bilarmonlik turizmi sohasida kadrlar tayyorlash tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston juda katta turizm va rekreasiya salohiyatiga ega, unda jami 7,4 ming madaniy meros obyektlari mavjud, ulardan 209 tasi to'rtta muzey shaharlar - "Xiva shahridagi Ichanqal'a", "Buxoro shahrining tarixiy markazi", "Shahrisabz shahrining tarixiy markazi", "Samarqand shahri" hududida joylashgan bo'lib, YUNESKO butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan.

2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi qulay iqtisodiy sharoitlar va omillarni yaratish bo'yicha olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish, turizm sohasini jadal rivojlantirish bo'yicha ustuvor maqsad va vazifalarni belgilash, uning iqtisodiyotdagi o'rni va ulushini oshirish, xizmatlarni

diversifikatsiyalash va ularning sifatini oshirish hamda turizm infratuzilmasini takomillashtirishga qaratilgan.

MICE - bu biznes turizmi uchun xizmatlarning katta spektridir. Bugungi kunda ko'plab korxonalar va tashkilotlar MICE xizmatlaridan foydalanmoqda va O'zbekistonda bunday formatdagi tadbirlar va sayohatlar o'tkazish barcha sharoitlar (Dolores Travel Group Uzbekistan, OrexCA, Central Asia Travel, Silk Road Samarkand va boshqa turistik kompaniyalari) mavjud. 2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasida mamlakatimizga tashrif buyuradigan turistlar soni 2024 yilda 11 250 ming kishidan 2025 yilda 11810 ming kishiga o'sishi ko'rsatilgan, ularga oliy darajada jaxon turizmi andozalariga xos xizmat ko'rsatish bilan birga ish bilarmonlik turizm elementlari, ya'ni kongress-turlar, ko'rgazma va yarmarkalarga sayohatlar tashkil etishga e'tibor berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Ish bilarmonlik turizmni rivojlantirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'lar edi:

- turizm va tegishli infratuzilma obyektlarini qurish va modernizatsiya qilish;
- ko'rsatilayotgan turizm xizmatlari turlarini, sifatini va qulayligini ta'minlash;
- kongress-ko'rgazma faoliyati va ish bilarmonlik turizmini jadal rivojlantirish uchun tizimli shart-sharoitlarni yaratish;
- ish bilarmon turistlarni jalb qilish maqsadida forumlar, ko'rgazmalar, yarmarkalar tashkil etish;
- ish bilarmonlik turizmni rivojlantirish uchun ilg'or mamlakatlar tajribasidan foydalanib ushbu turizm sektorini tashkil etish, samarali marketing strategiyasini ishlab chiqish, ish bilarmonlik turizmi sohasida kadrlar tayyorlash tizimini yaratish.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Aminov, Fazliddin Baxodirovich - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Innovatsion iqtisodiyot kafedrasida dotsenti / Аминов, Фазлиддин Баходирович - доцент кафедры «Инновационная экономика» - Каршинского инженерно-экономического института / Aminov, Fazliddin Bakhodirovich - Associate Professor of the Department of "Innovative Economics" of Karshi Engineering and Economic Institute
 - f.aminov1930@gmail.com
 - <https://orcid.org/0009-0003-6221-5269>

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasining 18.07.2019 yildagi O'RBQ-549-son "Turizm to'g'risida" gi Qonuni.
- [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.01.2019 yildagi PF-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar

to'g'risida"gi Farmoni

- [3]. Балабанов И. Т. Экономика туризма / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. М.: Финансы и статистика, 2002.
- [4]. Davidson R. Business Travel: Conferences, Incentive Travel, Exhibitions, Corporate Hospitality and Corporate Travel / R. Davidson, B. Cope. London, United Kingdom: Pearson Education, 2003. 290 p.
- [5]. Кириллов А. Т. Маркетинг в туризме / А. Т. Кириллов, Л. А. Волкова; С.-Петербург. гос. ун-т. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1996. 184 с.
- [6]. Зорин И. В. Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма / М.: Финансы и статистика, 2015. 368 с.
- [7]. Aguilera A. Business travel and mobile workers //Transportation Research. 2008. Vol. 42. Part A. P. 1109–1116.
- [8]. N.Haydarov. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2020 yil 262 6/2020 (№ 00050) <http://iqtisodiyot.tsue.uz>
- [9]. Клейман А. А. Тренды развития туристского рынка и формирования потребительских предпочтений / М, 2019. С. 399–405.
- [10]. Маркова В. Д. Новые принципы управление бизнесом в цифровой экономике / Казань, 2021. С. 62–66.
- [11]. Папируан Г.А. Международные экономические отношения: Маркетинг в туризме. М.: Финансы и статистика, 2001. 157 с.
- [12]. Официальный сайт европейской статистики: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- [13]. Смирнова О.А. Особенности развития делового туризма в Европейском регионе: Саратов, 2006.

June 2024
Volume 2
Number 2

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL